

T.C.
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İŞGÜCÜ HAREKETİ TEORİSİ
ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'DEN AT'YE
İŞGÜCÜ GÖÇÜNÜN TÜRKİYE EKONOMİSİ
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN
ANALİZİ

(Doktora Tezi)

Erol KUTLU
ESKİŞEHİR - 1991

Anadolu Üniversitesi
Merkez Kütüphane

ABSTRACT

International labor movement is a type of international factor movements and is generally directed towards industrialized countries. From the point of view of its political, social and economic effects, it has been increasingly a focus of interest. Hence, in this study, economic effects of international labor mobility has been investigated in both theoretical frame work and application. This investigation has based upon experiences of a factor supplier country, namely Turkey. International labor demanding countries in this study has been limited with European Community Countries.

In the first chapter, theoretical foundations of international labor movement has been examined. In the second chapter the progress of Turkish labor migration to ECcountries, its legal and social nature and reasons has been investigated. Secondly, future of Turkish labor migration has been discussed. In the third chapter, effects of Turkish labor migration on Turkeys' some basic macroeconomic variables has been analysed.

İ Ç İ N D E K İ L E R

T A B L O L A R	vii
Ş E K İ L L E R	x
G İ R İ Ő	1

B İ R İ N C İ B Ö L Ü M

ULUSLARARASI İŞGÜCÜ HAREKETİNİN

TEORİK TEMELLERİ

I. ULUSLARARASI İŞGÜCÜ HAREKETİ KAVRAMI	5
II. DÜNYADA ÖNEMLİ İŞGÜCÜ HAREKETLERİ.....	8
A- ABD'YE YÖNELİK İŞGÜCÜ HAREKETİ	9
B- KANADA'YA YÖNELİK İŞGÜCÜ HAREKETİ	12
C- AVRUPA'YA YÖNELİK İŞGÜCÜ HAREKETİ	13
III. ULUSLARARASI İŞGÜCÜ HAREKETİNE YOLAÇAN NEDENLER.....	16
A- İŞGÜCÜ ARZ EDENLER AÇISINDAN NEDENLER	16

1. Ekonomik Nedenler	17
a) Kişisel Düzeyde Nedenler	17
b) Ulusal Düzeyde Nedenler	21
2. Siyasal ve Sosyal Nedenler	22
B- İŞGÜCÜ TALEP EDENLER AÇISINDAN NEDENLER	23
1. Ekonomik Nedenler	23
a) Firma Düzeyinde Nedenler	24
b) Ulusal Düzeyde Nedenler	25
2. Siyasal ve Sosyal Nedenler	28
IV. ULUSLARARASI İŞGÜCÜ HAREKETİNİN SOSYO-EKONOMİK ETKİLERİ .	28
A- İŞGÜCÜ ARZ EDENLER AÇISINDAN	29
1. İşgücü Piyasasına Etkileri	29
2. Milli Gelire Etkileri	32
3. Kamu-Finansmanına Etkileri	34
4. Gelir Dağılımına Etkileri	35
5. Refah Etkileri	36
6. Ödemeler Dengesine Etkileri	38
7. Siyasal ve Sosyal Etkileri	39
B- İŞGÜCÜ TALEP EDENLER AÇISINDAN	40
1. İşgücü Piyasasına Etkileri	41
2. Milli Gelire Etkileri	42
3. Kamu-Finansmanına Etkileri	43
4. Gelir Dağılımına Etkileri	44
5. Refah Etkileri	45
6. Ödemeler Dengesine Etkileri	46
7. Siyasal ve Sosyal Etkileri	47

İ K İ N C İ B Ö L Ü M

AVRUPA TOPLULUĞU ÜLKELERİNE YÖNELİK TÜRK İŞGÜCÜ HAREKETİNİN GELİŞİMİ

I. AVRUPA TOPLULUĞU ÜLKELERİNE YÖNELİK TÜRK İŞGÜCÜ	
HAREKETİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ	49
A- TARİHSEL GELİŞİM	50
1. 1960-1973 Dönemi	50
2. 1974-1980 Dönemi	53
3. 1980 Sonrası Dönem	55
B- HUKUKİ YAPI	60
1. İşgücü Hareketiyle İlgili Hukuki Düzenlemeler	61
2. İşgücünün İşe Alınma ve Yerleşim Koşulları	63
3. İşgücünün AT Ülkelerinde Serbest Dolaşımı	66
4. İşgücünün AT Ülkelerine Entegrasyonu	70
C- SOSYAL YAPI	72
1. Doğum ve Yetiştirme Yerleri	73
2. Eğitim Seviyeleri	73
3. Medeni Durumları	74
4. Mesken Durumları	74
II. AVRUPA TOPLULUĞU ÜLKELERİNE YÖNELİK TÜRK İŞGÜCÜ	
HAREKETİNE YOLAÇAN NEDENLER	76
A- TÜRK İŞGÜCÜ AÇISINDAN NEDENLER	76
B- AVRUPA TOPLULUĞU AÇISINDAN NEDENLER	81
III. AVRUPA TOPLULUĞU ÜLKELERİNE YÖNELİK TÜRK İŞGÜCÜ	
HAREKETİNİN GELECEĞİ	84

A- TOPLULUK ÜLKELERİNDE ÇALIŞAN TÜRK İŞGÜCÜNÜN GELECEĞİ	84
B- TÜRKİYE'NİN TOPLULUK'A MUHTEMEL TAM ÜYELİĞİ DURUMUNDA TÜRK İŞGÜCÜ GÖCÜNÜN GELECEĞİ	87

Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

AVRUPA TOPLULUĞU ÜLKELERİNE YÖNELİK İŞGÜCÜ HAREKETİNİN TÜRK EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN ANALİZİ

I. TÜRK İŞGÜCÜ PİYASASINA ETKİLERİNİN ANALİZİ	93
A- İŞGÜCÜ ARZI ÜZERİNE ETKİLERİ	98
B- İŞGÜCÜ TALEBİ ÜZERİNE ETKİLERİ	101
C- İŞGÜCÜNÜN NİTELİĞİ ÜZERİNE ETKİLERİ	103
II. TÜRKİYE'YE GÖNDERİLEN İŞÇİ FONLARININ GELİŞİMİ, KULLANIMI VE ETKİLERİNİN ANALİZİ	109
A- GÖNDERİLEN FONLARIN GELİŞİMİNİN ANALİZİ	110
1. Analitik Model	111
2. Model'in Türkiye'ye Uygulanması	113
a) Parasal Değişkenler	113
b) Demografik Değişkenler	120
B- GÖNDERİLEN FONLARIN KULLANIMININ ANALİZİ	124
1. Gönderilen Fonların Kişisel Düzeyde Kullanımı	124
a) AT Ülkelerinde Çalışan Türk İşgücünün Tasarruflarını Kullanım Alanları	125
b) Türkiye'ye Kesin Dönüş Yapan İşgücünün Tasarruflarını Kullanım Alanları	127

2. Gönderilen Fonların Hükümet Programları	
Düzeyinde Kullanımı	129
C- GÖNDERİLEN FONLARIN EKONOMİK ETKİLERİNİN ANALİZİ	131
1. Gönderilen Fonların İç Denge Üzerindeki Etkileri ...	132
a) Gönderilen Fonların Fiyatlar Genel Seviyesi	
Üzerindeki Etkisi	134
b) Gönderilen Fonların Tüketim Üzerindeki Etkisi ...	136
c) Gönderilen Fonların Yatırımlar Üzerindeki Etkisi.	139
d) Gönderilen Fonların Tasarruflar Üzerindeki Etkisi	145
e) Gönderilen Fonların Milli Gelir Üzerindeki Etkisi	147
f) Gönderilen Fonların Kamu-Finansmanı Üzerindeki	
Etkisi	150
2. Gönderilen Fonların Dış Denge Üzerindeki Etkileri ..	153
S O N U Ç	160
Y A R A R L A N I L A N K A Y N A K L A R	i-iv
E K L E R	
EK- 2.1. 1990 YILI SONU İTİBARIYLA YURT DIŞINDAKİ TÜRK	
NÜFUSUN ÜLKELERE VE YAŞLARINA GÖRE DAĞILIMI ...	v
EK- 2.2. AT ÜLKELERİNDE ÇALIŞAN YABANCI İŞGÜCÜ	
İÇERSİNDE TÜRK İŞGÜCÜNÜN ORANI	vi
EK- 2.3. YURT DIŞINA YÖNELİK TÜRK İŞGÜCÜ GÖÇÜNÜN VE	
GÖNDERDİĞİ FONLARIN GELİŞİM SEYRİ	vii
EK- 2.4. YILLAR VE ÜLKELER İTİBARIYLA YURT DIŞINA	
GÖNDERİLEN İŞÇİLERİN SAYILARI	viii
EK- 3.1. TÜRKİYE'DE NÜFUS, İSTİHDAM VE İŞSİZLİK,	
1950-1990	ix

EK-3.2. ANALİTİK MODEL'İN PARAMETRE DEĞERLERİ	xv
EK-3.3. ANALİTİK MODEL'İN PARAMETRE DEĞERLERİ	xvi
EK-3.4. TÜRKİYE'DE TÜKETİM VE YATIRIM HARCAMALARI (1968-1990)	xvii
EK-3.5. TÜRKİYE'NİN İTHALATININ MAL GRUPLARINA GÖRE BİLEŞİMİ (1964-1990)	xviii
EK-3.6. TOPLAM İHRACAT, İTHALAT, DIŞ TİCARET AÇIĞI VE CARİ İŞLEMLER DENGESİ	xix

T A B L O L A R

<u>No</u>	<u>Tablonun Adı</u>	<u>Sayfa No:</u>
2.1	Türkiye'de ve F.Almanya'da Kişi Başına Milli Gelir	78
2.2.	Türk İşgücünün Yurt Dışına Gitme Nedenleri ..	79
3.1.	Yurt Dışına Yönelik İşgücü Haraketinin İşgücü Arz Fazlasına Etkileri	100
3.2.	F.Almanya'da Türk İşçilerin İstihdam Edildikleri Sektörler	105
3.3.	Yurt Dışındaki Türk İşgücünün Çalıştıkları Üretim Dallarının Önceki İşleriyle Uyum Derecesi	107
3.4.	Toplam ve Kişi Başına Gönderilen Fonların Gelişimini Belirleyen Değişkenlerin "t" Değerleri	115
3.5.-A	AT Ülkelerindeki İşgücünün Tasarruflarını Kullandığı Alanlar	126
3.5.-B	Türkiye'ye Kesin Dönüş Yapan Türk İşçilerinin Tasarruflarını Kullandığı Alanlar	126

3.6	Gönderilen Fonların Tüketim Üzerindeki Etkisi	137
3.7.	Gönderilen Fonların Yatırımlar Üzerindeki Etkisi	140
3.8.	İşçi Şirketlerinin Bölgesel ve Sektörel Dağılımı	144
3.9.	Gönderilen Fonların Tasarruflar Üzerindeki Etkisi	146
3.10.	Gönderilen Fonların Milli Gelir Üzerindeki Etkisi	148
3.11.	Türkiye'de Kişi Başına Vergi Yüğü İle Yurt Dışındaki İşçilerin Kişi Başına Gönderdiği Fonların Gelişimi	151
3.12.	Gönderilen Fonların İthalat, İhracat ve Dış Ticaret Açığı Üzerindeki Etkileri	157

Ş E K İ L L E R

No	Şekil Adı	Sayfa No
1.1.	Bireyin Göç Kararı	18
1.2.	Ailenin Göç Kararı	
1.3.	Uluslararası İşgücü Hareketinin İşgücü Piyasasına Etkileri	30
1.4.	Uluslararası İşgücü Hareketinin Refah Etkileri	37
2.1.	1990 Yılı Sonu İtibariyle Göçmen Türk Nüfusun Ülkelere Göre Dağılımı	57
2.2.	Türk İşgücü Göçünün Gelişimi	58
2.3.	Serbest Dolaşımdan Sonra Muhtemel Türk İşgücü Göçü	69
3.1.	Gönderilen Fonların İthalat Kapasitesine Etkisi	156
3.2.	Gönderilen Fonların İthalat, İhracat ve Dış Ticaret Açığını Karşılama Oranları	158

G İ R İ Ő

Uluslararası ekonomik ilişkilerin temelini yuzyıllar boyunca mal ticareti oluştururken, son yuzyıllarda ve özellikle 20. yuzyılın ikinci yarısında faktör hareketleri de büyük önem kazanmıştır. Bu çerçevede ülkeden ülkeye giderek artan ölçüde doğal faktörler, sermaye ve teknolojinin transferinin yanı sıra insan gücünün göçü olgusu ortaya çıkmıştır. Bu yönelişlerin çeşitli nedenleri bulunmakla birlikte II. Dünya Savaşından sonra dünya ekonomisinin serbestleştirilmesi ve entegrasyona dönük çabalar, kurallar, anlaşmalar ve kurumların katkıları özellikle önemlidir. Genel olarak faktörün bol ve nispeten ucuz olduğu yerlerden kıt ve nispeten pahalı olduğu yerlere yönelmesi şeklinde kendini gösteren uluslararası faktör hareketi sonucunda her ne kadar faktör fiyatları eşitliğinin sağlandığından söz etmek mümkün olmasa da ülkeler arası faktör fiyatlarında belli bir ölçüde yakınlaşma sağlandığı ifade edilebilir.

Nitekim işgücü göçü, genellikle ücret yükselişlerine işçilik ücreti nispeten pahalı olan ülkelerde fren, düşük olan ülkelerde de motor görevini yapmıştır.

Görüldüğü gibi, uluslararası faktör hareketlerinin gerek faktör arz eden gerekse de faktör talep eden ülkeler üzerinde çeşitli ekonomik etkileri ortaya çıkabilmektedir. Bu çalışmada, tüm faktörlerin değil fakat yalnız işgücünün uluslararası hareketliliğinin ekonomik etkileri hem teorik çerçevede, hem de işgücü faktörü arzıcısı bir örnek ülke olan Türkiye bazında uygulama açısından incelenmiştir. Bu incelemede işgücü talepcisi taraf ise Avrupa Topluluğu ülkeleri olarak sınırlandırılmıştır.

II. Dünya Savaşı sonrasında yüksek büyüme hızları hedefleyen Batı Avrupa Ülkelerinin karşılaştıkları en önemli problemlerden birisini işgücü piyasalarındaki arz eksikliği oluşturmaktaydı. Bu problemin aşılabilmesi için bölgedeki gelişmekte olan ülkelere ve bu arada Türkiye'den bu ülkelere yönelik olarak 1960'lı yıllardan itibaren yoğun bir işgücü hareketi başlamıştır. Daha sonraki yıllarda çoğunluğu bugünkü Avrupa Topluluğunu oluşturacak olan bu ülkeler, 1973 yılındaki ilk petrol krizinin yarattığı şartlar sonucunda yabancı işgücü taleplerini durdurmuşlardır. Buna rağmen aile birleşmeleri ve doğumlar nedeniyle bu ülkelerdeki yabancı nüfustaki artış eğilimi devam etmiştir.

1990'lı yılların başında yalnız Avrupa Topluluğu ülkelerinde aileleriyle birlikte iki milyonu aşan sayıya ulaşan ve çoğunluğunu gençlerin meydana getirdiği Türk nüfusu milyarlarca dolarlık tüketim, tasarruf, yatırım ve üretim gibi temel ekonomik faaliyetlerde bulunmakta ve bu faaliyetlerin doğrudan ve dolaylı yansımaları Türk ekonomisini de çeşitli açılardan ve çoğu zaman olumlu yönde etkilemektedir. Resmi yollardan ilk defa yurt dışına işgücü ihracından bu yana yaklaşık olarak otuz yıl geçmiş olması, bu hareketin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerinin sağlıklı bir şekilde değerlendirilebileceği çalışmaların yapılabilmesi için yeterince uzun bir süredir. Gelecekte, Türkiye ekonomisinin bu hareketin olumlu etkilerinden daha fazla yararlanabilmesi için karar alıcılarca doğru politikalar üretilip izlenmesine katkı sağlama, yapılan bu ve benzeri çalışmaların şüphesiz ki temel amacıdır.

Üç bölümden oluşan bu çalışmanın Birinci Bölümünde öncelikle uluslararası işgücü hareketi kavramı üzerinde durulmuş ve dünyada meydana gelen önemli işgücü hareketlerinin doğuşu ve gelişimi ele alınmıştır. Daha sonra uluslararası işgücü hareketinin işgücü arz ve talep eden ülkeler yönünden nedenleri ve sosyo-ekonomik etkileri teorik açıdan geniş bir şekilde incelenmiştir.

İkinci Bölümde, Avrupa Topluluğu ülkelerine yönelik Türk işgücü göçünün tarihsel gelişimi, hukuki ve sosyal yapısı açıklandıktan sonra göçe yol açan nedenler ve göçün geleceği tartışılmıştır.

Üçüncü Bölümde ise ilk iki bölümde sağlanan teorik ve uygulamaya dönük bilgilerin ışığı altında uluslararası işgücü hareketinin 1960'lı yılların başından itibaren işgücü arz eden bir ülke durumunda olan Türkiye'nin ekonomisine ne gibi etkileri olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla öncelikle Türkiye'den AT Ülkelerine yönelik işgücü göçü, yurtiçi işgücü piyasasında işgücü arzı, işgücü talebi ve işgücü niteliği üzerinde yaratmış olduğu etkiler dikkate alınarak analiz edilmiştir. Daha sonra AT Ülkelerine işgücü gönderilmesinin önemli bir sonucu olan yurtdışı işçi fonlarının gelişimi, kullanımı ve ekonomik etkilerinin analizi yapılmıştır.

Gönderilen fonların gelişimini belirleyen parasal ve demografik değişkenler irdelenerek her birinin fonların gelişimindeki rolü ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Gönderilen fonların kullanımı hem fonların gelişimini, hem de ekonomik etkilerini belirlediğinden, gönderilen fonların kullanım yerleri yapılan alan çalışması ile ortaya konularak, bunların tamamlayıcısı olan ekonomik etkilerin analizine geçilmiştir. Gönderilen fonların ekonomik etkilerinin analizi sırasında Türkiye'nin iç ve dış dengesi üzerinde yaratılmış olan etkiler ayrı ayrı incelenmiştir. Böylece gönderilen işçi fonlarının bazı temel makro ekonomik değişkenden fiyatlar genel seviyesi, toplam tüketim, toplam yatırım, toplam tasarruf, milli gelir, büyüme, refah, kamu-finansmanı, ithalat, ihracat ve dış ticaret dengesi üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri analitik yöntemlerle analiz edilmiştir.

B İ R İ N C İ B Ö L Ü M

ULUSLARARASI İŞGÜCÜ HAREKETİNİN TEORİK TEMELLERİ

I. ULUSLARARASI İŞGÜCÜ HAREKETİ KAVRAMI

Uluslararası işgücü hareketi, genellikle aktif nüfusu oluşturan kişilerin gerek kendilerine, gerekse ailelerine daha iyi yaşama koşulları sağlayacak bir işte çalışmak amacı ile ülkeler arasında yer değiştirmeleri olarak tanımlanabilir. Daha genel bir ifade ile, işgücünün bir üretim faktörü olarak bir ülkeden diğer bir ülkeye gidişini ifade etmektedir.

Ekonomik nedenlerle başka ülkelere göç eden işgücünün tamamının kendi ülkelerinde açık veya gizli işsiz durumunda olmaları gerekmez. Bunların önemli bir kısmını, halen belli ve sürekli bir işi olan, fakat daha iyi koşullarda iş bulmak için yer değiştirmek isteyen işçiler oluşturur. Sadece ekonomik yönden, yurt dışına göç etme kararının alınması bir fayda-maliyet karşılaştırması olarak düşünülebilir. Ücretlile-

rin göç kararı vermedeki kriteriştir; kendi ülkelerindeki kazançları ile göç etmek istedikleri ülke arasındaki farkın göç maliyeti ve diğer psikolojik maliyetlerin toplamından büyük olmasıdır. Eğer göçün maddi olmayan maliyetleri de gözönüne alınırsa, ücret farklılıkları göç maliyeti yanında, psikolojik maliyetleri de kapsamalıdır. Böylece göç için sağlanan özel teşvikler sosyal gereksinimlerle uyum içerisinde olur (1).

Bu sonuç rasyonel beklentiye sahip olduğunda geçerlidir. Fakat rasyonel olmayan görüş açısına sahip olduğunda başka bir tanımlamada bulunulması gerekir. Kısa dönemde faktörlerin hareketsizliği ücretlilerde, göçün psikolojik maliyetini olduğundan daha fazla gösterir. Asimile edilme konusunda yeterli bilginin olmayışı, işgüvenliği, kültürel ve sosyal imkânlar konusundaki belirsizlikler böyle bir sonuca varmada etkili olurlar. Milli, dini ve ırksal önyargılar gibi rasyonel olmayan düşünce yapıları ve doğduğu yere bağlı kalma düşünceleri de kişileri aynı yöne çeker. Buna ek olarak işgücü göç etmek istese dahi, göçün maliyetini karşılayacak yeterli kaynak bulamayabilir. Bu durumda işgücünün sosyal gereksinimlerini karşılamak için devletin taşınma maliyetini tazmin etmesi, bilgi sağlaması şeklinde teşviklerde bulunması etkin bir sonuca ulaşmak için gereklidir (2).

-
- (1) Bela BALASSA, **The Theory of Economic Integration**, Unwin University Books, London, 1963, s.86-87.
- (2) J.E. MEADLE, **Trade and Welfare. The Theory of International Economic Policy**, Vol.II, Part III, London: Oxford University Press, 1955, p.358-372.

Fayda-maliyet karşılaştırması işsizler için yapıldığında yukarıdaki düşünceler yanında, halen kazandıkları gelir sifıra yakın olduğu için göç kararının verilmesi daha kolaydır.

Uluslararası işgücü hareketi kavramı içerisinde yalnızca bir üretim faktörü olarak işgücü göçü incelenecektir. Çünkü siyasal ve diğer nedenlerle yapılan göç hareketleri, işgücü hareketi olarak değil, genellikle bir nüfus hareketi olarak kabul edilmektedir.

Üretim faktörlerinin, özellikle işgücünün uluslararası hareketli olmadığı klasik iktisatçıların temel varsayımlarındandır. Ancak günümüzde, gerek işgücü gerekse sermaye, iktisadi mal ve hizmetler kadar olmasa da uluslararası hareketli olduğu görülmektedir. Liberal ekonomi öğretisinde, uluslararası işgücü hareketi kavramını, arz ve talep kavramı çerçevesinde incelenmektedir. Bu öğretilerde, genel ekonomik dengenin sağlanabilmesi amacıyla yeryüzünün belli bölümlerinde üretim oranı ve şekillerindeki değişimlere bağlı olarak işgücü de yer ve yön değiştirmektedir (3).

Uluslararası işgücü hareketinin oluşturduğu işgücü piyasasında serbest rekabet koşullarının geçerli olduğunu ve bu piyasa içerisinde işgücünün serbest hareket ettiğini varsaymak yanlış olur. Çünkü hükümetler uluslararası işgücü hareketini iktisadi ve sosyal politikalarıyla etkileyebilmektedirler (4).

---

(3) Ali S.GİTMEZ, **Dış Göç Öyküsü**, Maya Yay., Ankara, 1979, s.231.

(4) Charles P.KINDLEBERGER (Çev.Necdet SERİN), **Uluslararası İktisat**, Doğan Yay., C.I, Ankara, 1970, s.273.

Uluslararası işgücü hareketi bazen diğer üretim faktörleriyle entegre olarak da gerçekleşebilir. Diğer üretim faktörlerinden sermaye ve müteşebbis faktörleri, yabancı sermaye yatırımları, çok uluslu şirketler, dış krediler, müteşebbislik hizmetleri gibi isimler altında uluslararası akışkandır. Bu faktörler bazen kendi işgücünü de beraberinde getirmektedir. Bu da uluslararası faktör hareketlerinin entegre bir şekilde ortaya çıkma eğilimi taşıdığını göstermektedir. Üretim faktörlerinin ülkeler arasında toplu olarak hareketi tek bir faktörün hareketinden hem daha kolay hem de daha güvenli bir şekilde gerçekleşmektedir.

Son yıllarda kendi işçisi, sermayesi ve teknolojisi ile uluslararası iş yapan firmaların sayısının hızla artması uluslararası entegre faktör hareketinin önem kazandığını göstermektedir.

II. DÜNYADA ÖNEMLİ İŞGÜCÜ HAREKETLERİ

19. yüzyıl başlarına kadar uluslararası işgücü hareketi kapsamına girecek herhangi bir işgücü hareketine rastlanmamaktadır. İlk çağlarda geçerli olan kölelik düzeni, ortaçağ'da dinsel öğretiler, diğer yandan fedolizmin kişisel özgürlükleri sınırlayıcı yapısı, göç yoluyla insanların ekonomik durumlarını düzeltme çabalarını engellemiştir.

19. yüzyıl başlarında, Avrupa'da meydana gelen demografik gelişmeler, yeni kıtalara dış göç için önemli bir potansiyel oluşturdu. 19. yüzyıl ortalarına doğru Avrupa'nın az gelişmiş ülkelerinden ve Rusya'dan, daha sonra dünyanın diğer bölgelerindeki az gelişmiş ve yoksul

ülkelerinden yeni kıtalara yönelik işgücü hareketi başlamıştır (5).

19. yüzyılda egemen olan liberal düşünce kişilerin çıkarları ile toplumun çıkarları arasında mutlak uyum bulunduğunu savunduğu için ekonomik amaçlı göçler desteklenmiştir. Ekonomik amaçlar ön planda olduğu ölçüde, işgücünün serbest seçimine bağlı göçler incelenen göç tipine uygundur.

Birinci Dünya Savaşı'na kadar süren kıtalararası göçler, savaş döneminin yarattığı milliyetçilik akımlarının da etkisiyle, giderek önemini kaybetmiştir. 1920'li yıllarda işgücü ithal eden ülkeler göçü sınırlayıcı önlemler almaya başladılar. Bu sınırlamalarda 1929 dünya ekonomik buhranı önemli rol oynamıştır. 1940'lı yıllara kadar Avrupa'dan Arjantin, Avustralya, Brezilya, Kanada ve ABD'ye yönelik işgücü akımı gerçekleşirken II. Dünya Savaşı sonrası önce Avrupa içi, arkasından Avrupa ülkelerinin ikili anlaşmalarıyla Afrika ve Asya ülkelerinden Avrupa'ya yönelik işgücü hareketi başlamıştır. Bu hareket 1974 yılında Avrupa'daki petrol krizi ile çıkan bir dizi problemler sonucu önce sınırlandırılmış, daha sonra da kesin olarak durdurulmuştur.

A- ABD'YE YÖNELİK İŞGÜCÜ HAREKETİ

Atlantik'in bir tarafından diğer tarafına geçen milyonlarca kişinin dış akımı, ABD'nin şimdiki nüfusunu oluşturan büyük çaplı bir işgücü hareketidir. Üstelik zaman içerisinde nitelikli işgücü oransal olarak artış göstermiştir.

---

(5) Gunnar MYRDAL, *Une Economie Internationale*, Preses Universitaires De France, Paris, 1958, s.120.

I. Dünya Savaşı öncesi ABD'ye yönelik işgücü göçü, 1920'lerdeki göç kotası sonrası göçle karşılaştırıldığında önemli bir düşüşle karşılaşılmaktadır. Yalnız, I. Dünya Savaşı öncesindeki göç dalgası kümülatif bir etki yaratmıştır. Başarılı bir başlangıç yapan göçmenler, akrabaları ve arkadaşlarını da yanlarına getirtmişlerdir. Çığ gibi büyüyen bu hareket, belli sebeplerle son buluncaya kadar devam etmiştir.

Bu hareketin arkasından, iktisat tarihçilerinin dikkatleri, fırsatların çokluğunun yarattığı baskının, ekonomik zorlukların yarattığı baskıdan büyük olup olmadığına yöneldi. Her iki durumda da, bu hareketin kaynağında ekonomik şartların yattığı olgusu uzun dönemde gözlenmiştir. 1840 yılındaki İrlanda'dan ABD'ye yönelik büyük göç patlamasına patates açlığı yol açmıştır (6). 1880 öncesi Avrupa'da buğday fiyatları düşerken ABD'de tarım sektöründe ortaya çıkan olumlu şartlar İtalya ve Batı Avrupa'dan ABD'ye yönelik büyük ölçekli nüfus hareketinin sebebi olmuştur (7).

İskandinav, Alman ve İngiliz köylülerini önce şehirlere, daha sonra Kuzey Amerika ve diğer yarım küreye yönelten düzenleyici hareket ticaret hadleriydi. Ticaret hadlerinin Avrupa lehinde olduğu dönemlerde dokuma, kömür ve çelik, makina ve kimya sektörleri gelişmiş durumdaydı. Ticaret hadleri Avrupa'nın aleyhine dönünce sermaye ve işgücü dışarıya akmaya başlamıştır (8).

---

(6) Peter H.LINDERT, Charles P.KINDLEBERGER, **International Economics**, IRWIN Publications, Illinois, 1982, s.420.

(7) KINDLEBERGER, s.274-275.

(8) LINDERT,KINDLEBERGER, s.421'den Brinley THOMAS, **Migration and Economic Growth**, Cambridge University Press, 1954, s.190.

19. yüzyılda sanayinin gelişimi ve reel gelirlerin yükselmesi, sadece İskandinav ülkeleri, İngiltere ve Almanya'da işgücü göçünün kontrol altına alınmasını sağladı. Diğer ülkelerden ABD'ye yönelik işgücü hareketi yoğun bir şekilde devam etti. 1920'li yılların başında ABD, Bolşevizm, Savaş ve Versay Barış Antlaşmasının hayal kırıklığı ve çalışanların yeni işgücü göçüyle oluşacak iş rekabetinin doğuracağı sonuçlardan çekindiği için, göçe karşı sıkı bir kısıtlama uyguladı (9). 1921-1924 yılları arasında uygulanan bu kısıtlama bazı sektörlerde gerilemelere neden olmuştur.

Büyük depresyon ve II. Dünya Savaşı döneminde işgücü hareketine getirilen kısmî engellere rağmen savaş sonrasında işgücü göçünün üç yeni akımla geliştiği gözlenmiştir (10). Birincisi; aileleriyle birlikte işgücünün ABD'ye süreklilik gösteren göçü, ikincisi; 1956 ayaklanmasından sonra Macarların, 1975 yılı sonrası Vietnamlıların 1980'de Kübalıların mülteci akımlarıdır. Üçüncüsü ve en fazla karşılaşılanı Karayip ülkelerinden ABD'ye yönelik yoğun işgücü akımıdır.

1950'lerde herhangi bir kısıtlama olmaksızın ABD'ye işgücü göçü soğuk karşılanmıştır. Herhangi bir işçinin ABD'ye girişi için ABD'li bir çalışanın kefilliği aranıyordu. Ayrıca Meksika'dan ABD'ye getirilen sözleşmeli tarım işçilerin geçici çalışma programları ile önemli ölçüde Meksikalı işgücü girişi olmuştur. Bunlarla birlikte resmî olmayan yollardan girişler de bir hayli fazladır.

---

(9) MYRDAL, s.123.

(10) LINDERT, KINDLEBERGER, s.423.

1970'lerin başlarında resmi olmayan yollardan girenler konusunda endişeler artmaya başlamış, 1978'de daha fazla sınırlamalar getirilmiştir. Bununla birlikte, Meksika ve Karayibler'deki hızlı nüfus artışı ve diğer ekonomik baskılar ABD'ye yönelik resmi olmayan yollardan girişi oldukça arttırmıştır. ABD'de yasal olmayan işgücü sayısı 12 milyonun üzerinde ve toplam işgücünün % 7'si kadardır. Bu problem her yıl yeni gelen yasal olmayan yüzbinlerce göçmen işçi ile daha da kötüleşmektedir (11).

B- KANADA'YA YÖNELİK İŞGÜCÜ HAREKETİ

Kanada'ya yönelik işgücü hareketi de ABD'ye benzer bir yol izlemiştir. Her iki ülkeye yönelik işgücü göçü akımı 19. yüzyılın ilk yarısında başladı. Kanada'ya yönelik işgücü akımı oldukça büyük olmuştur. 20. yüzyılda diğer ülkeler gibi Kanada da işgücü göçüne kısıtlama getirmiştir. Kanada'nın göç politikası kalifiye işgücü lehine olduğundan diğer ülkelere göre daha farklıdır.

Kanada ile ilgili diğer önemli bir bulgu ise, göçmen işgücünün bu ülkeyi ABD'ye geçişte bir durak yeri olarak kullanmasıdır. Bu ise Kanada'nın yüksek bir göç oranına sahip olmasına neden olmuştur. 1970 yılında Kanada'dan ABD'ye yönelik göç alınan bazı tedbirlerle sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte Kanada'ya yönelik nitelikli işgücü göçü günümüzde de devam etmektedir.

---

(11) Dominick SALVATORE, *International Economics*, Macmillan Publishing Company, B.2, New York, 1987, s.311-312.

C- AVRUPA'YA YÖNELİK İŞGÜCÜ HAREKETİ

Doğal nüfustaki değişmelerle başlayan göçler tarihi ülkeler ve kıtalar arasında önemli işgücü hareketleri gerçekleşti. 170 yıl önce Avrupa, Güney Afrika ve Kanada'ya başlayan toplu göçler, işgücü hareketinin başlıcasıdır.

1846-1932 yılları arasında kıtalar arasında hareket eden 60 milyon göçmenin 53 milyonu Kuzey Amerika'ya yerleşmiştir. Bu göçmenlerin çoğunluğunu italyan, Yunan, İngiliz, Alman ve İskandinavlar oluşturmaktadır (12).

II. Dünya Savaşı sonuna kadar Avrupa'dan ABD, Kanada, Avustralya ve Güney Afrika'ya büyük çaplı işgücü akımı gerçekleşmiştir. Zaten bu dönemlerde Avrupa'da göçle ilgili herhangi bir kısıtlamaya rastlanmamaktaydı (13).

Avrupa'daki göçlerle ilgili gelişmeler incelendiğinde II. Dünya Savaşı'na kadar işgücü hareketinin Avrupa'dan kıta dışına yönelik olduğu görülür. II. Dünya Savaşı sonrasında ise işgücü hareketi tam tersi yönde ortaya çıkmış ve Avrupa kıtasına yönelmiştir (Özellikle Batı Avrupa'ya).

II. Dünya Savaşı öncesinde görülen Atlantik göçü, 1845-1913 arasında İngiltere'nin ABD'deki sabit sermaye yatırımlarının sonucu ortaya çıkan yüksek konjoktüre bağlı olarak gerçekleşti. Ancak İngiltere'

---

(12) Pierre MAILLET, *L'Economie De La Communaute Européenne* Editions Sirey, Paris, 1968, s.21.

(13) BALASSA, s.89.

nin ABD'deki yatırımları ABD'den İngiltere'ye yönelik ithal malı talebini canlandırarak İngiltere'de yeni yatırımlar yapılmasını teşvik etti. İngiltere'de bu şekilde ortaya çıkan konjonktürel canlanma Atlantik göçünün canlılığını kaybettiği 1913-1914 yıllarına kadar sürmüştür (14).

İki dünya savaşı arasında tüm Avrupa ülkelerinde yabancı işçi çalıştırılmasına katı kurallar getirilmiştir. Yerli ve yabancı işgücüne ücret, sosyal güvenlik ve çalışma koşulları yönünden eşit muamele garanti edilse de uygulamadaki kısıtlamalar işgücü hareketini engellemiştir (15).

II. Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin Avrupa'ya yaptığı mali yardımlar, Avrupa'nın kalkınmasında önemli rol oynadı. Marshall yardımı Avrupa-içi işgücü akımında etkili olmuşsa da işgücünün kıta-içi akıcılığını arttıran temel faktör savaş sonrası Avrupa ülkelerinin içinde buldukları farklı ekonomik ve demografik ortamdı. Savaş sonrası İtalya ve Almanya ekonomileri yıkıntı, enflasyon ve işsizlik içindeydi. Almanya ve Fransa'da faal nüfus azalmıştı. Bu dönemde Fransa yabancı işgücünü ülkesine çekmek için bir dizi özendirici önlemler aldı. İtalyan işgücü Fransa'ya akmaya başladı.

F. Almanya 1950'li yıllara kadar dışa-göç ülkesi konumundayken, 1952 yılından sonra artan ihracat ve yabancı sermaye girişi, durumu

---

(14) Ahmet Y.GÖKDERE, **Yabancı Ülkelere İşgücü Akımı ve Türk Ekonomisi Üzerindeki Etkileri**, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1978, s.14.

(15) BALASSA, s.88-89.

tersine döndürdü. 1957 yılına kadar Avrupa-içi işgücü göçünde başlıca işgücü ihracatçısı ülke İtalya'ydı. 1957 yılından sonra Avrupa hükümetlerinin ikili anlaşmalar çerçevesinde Avrupa dışından işgücü ithalatına ilgi gösterdiler. Böylece Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya önemli işgücü ihracatçısı ülkeler durumuna gelmeye başladı. Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, İsviçre, Avusturya ve F. Almanya Avrupa'nın başlıca işgücü ihracatçısı ülkeleri olan İtalya, İspanya ve Portekiz dışında Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'dan çeşitli tarihlerde yaptıkları ikili anlaşmalar çerçevesinde işgücü ithal etmeye başladılar (16).

İşgücü ihracatçıları arasında İtalya, İspanya, Portekiz, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya önemli bir yer edindiler.

Avrupa Topluluğu'nun kurulmasını sağlayan Roma Anlaşması işgücüne hareket serbestliği tanımıştır. Böylece topluluk içindeki işgücüne hareket imkanı hazırlanmıştır. Bu dönem sonunda yükselen fiyatlar, azalan kârlar 1950'li yılların başından 1960'lı yılların ortalarına kadar süren Avrupa'daki iyileşmeyi durdurdu (17). 1973 sonlarında meydana gelen petrol bunalımı ve onu izleyen stagflasyon dönemi sözleşmeli çalışanlardan süresi sona erenlerin ülkelerine gönderilmesine, bazılarının sözleşmesine son verilmesine neden olmuştur. Bazı topluluk üyeleri dış ülkelerden yeni işgücü göçünü durdurmak ve mevcut işgücünü azaltmak amacıyla vize ve geri dönüşü teşvik tedbirleri gibi önlemleri uygulamaya koymuşlardır.

---

(16) MAILLET, s.22.

(17) LINDERT, KINDLEBERGER, s.426.

III. ULUSLARARASI İŞGÜCÜ HAREKETİNE YOLAÇAN NEDENLER

Uluslararası işgücü hareketinin işgücü ihracatçısı ülkelerin itici güçleri çerçevesinde belirlendiği kabul edilir. İşgücü hareketinin boyutunu belirleyen ise genelde işgücü ithalatçısı ülkelerin çekici güçleridir.

İşgücünün yöneldiği ülkelerdeki yüksek gelir, geniş iş olanakları, sağlanan sosyal refah çekici güçlerden; işgücü ihracatçısı ülkelerdeki işsizlik, düşük gelir, diğer yaşam ve çalışma koşullarının zorlukları itici güçlerden bazılarıdır. Uluslararası işgücü hareketi yukarıda belirtilen ekonomik faktörler dışında politik ve dinsel faktörlerden de kaynaklanabilir. 19 yy. başlarındaki işgücü hareketlerinde politik ve dinsel faktörler hakimken, II. Dünya Savaşı sonrasındaki işgücü hareketinde ise göç edilen ülkedeki yüksek ücret ve gelir, yüksek refah gibi ekonomik faktörler hakim olmuştur (18).

A- İŞGÜCÜ ARZ EDENLER AÇISINDAN NEDENLER

Uluslararası işgücü hareketine ekonomik, sosyal ve siyasal nedenler yol açabilir. Uluslararası işgücü arzını işgücü faktörü bol olan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler karşılamaktadır. Bu ülkelerdeki hızlı nüfus artışına karşılık istihdam olanaklarının sınırlı oluşu, önemli bir işsizlik sorununa yol açmaktadır. Ulusal ekonomi geniş işsiz kitlelerine iş sahası yaratamadığından bu işgücü uluslararası işgücü piyasa-

---

(18) SALVATORE, s.312.

sında iş aramak zorunda kalmaktadır (19).

1. Ekonomik Nedenler

Uluslararası işgücü arz edenler açısından ekonomik nedenler kişisel ve ulusal düzeyde olmak üzere iki temel başlık altında incelenebilir. Çünkü arz edenler açısından ekonomik nedenler arasında kişilerden ve ülke ekonomisinden kaynaklanan faktörler bulunmaktadır. Bu nedenle ilk olarak kişisel düzeyde işgücü hareketine yol açan nedenler, ikinci olarak da ulusal düzeyde işgücü hareketine yol açan nedenler incelenecektir.

a) Kişisel Düzeyde Nedenler

İşgücünün yurt dışında çalışma kararı almasında etkili olan faktörler her işçi için önem ve öncelik bakımından farklılıklar gösterebilir. Ancak, temelde ekonomik koşullara bağlı olan gelir yetersizliği, daha iyi koşullarda yaşam ve geleceğini garanti altına alabilmek gibi faktörler gösterilebilir.

Gerçekte kişisel düzeyde göçün nedeni, işgücünün yabancı ülkelerdeki yüksek ücretlerden yararlanarak gerçek gelirin arttırılmak istenmesidir. Şekil 1.1'de E_0 ile gösterilen alan göç öncesi işgücünün gelir düzeyini, E_1 ile gösterilen alan göç sonrası işgücünün gelir düzeyini, ABC göçün maliyetini, C'nin sağ tarafındaki E_1 ile E_0 arasında-

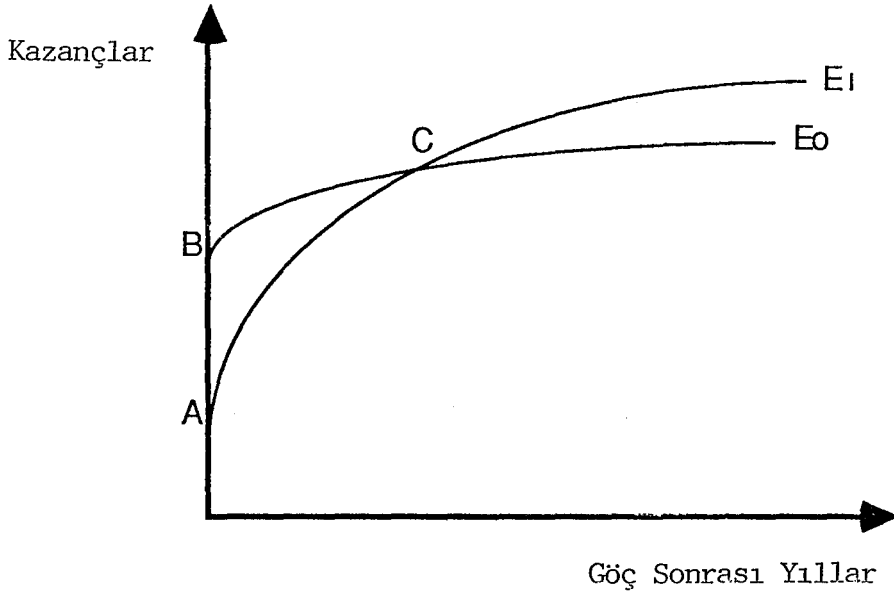
---

(19) Halil SEYİTOĞLU, **Uluslararası İktisat; Teori, Politika, Uygulama**, Güzem Yay., B.7., İstanbul, 1990, s.592.

ki alan ise işgücü göçünün getirisi. Şekil 1.1'den hareketle varılan sonuç şöyle açıklanabilir; Eğer göç edilecek yerde elde edilecek kazancın bugünkü değeri, göçün maliyetini ve şimdiki yerdeki kazancının bugünkü değerini geçerse göç kararı alınır (20).

Şekil 1.1.

Bireyin Göç Kararı

Gelir düzeyi arasındaki farkın fazla olması (Şekilde E_1 ile E_0 arasındaki alan) göçmen işgücü sayısını arttırır. Eğer göç etmeye eğilimli işgücünün gideceği yerdeki iş konusunda emin iseler beklenen gelirdeki yüzde birlik bir artış, şimdiki çalıştıkları yerdeki yüzde birlik bir azalışla aynı etkiyi yapar. Bununla beraber her göç ekonomik açıdan belirsizliklerle doludur. Belirsizliğin derecesi göç edilecek

---

(20) Daniel S.HAMMERMESH, Albert REES, **The Economics Of Work and Pay**, Harper and Row Publishers, B.4, New York, 1988, s.191.

yerdeki işsizlik ihtimali ile daha da artmaktadır. Beklenen gelirdeki farklılıklar ve bu gelirleri elde etme ihtimalindeki değişimler Şekil 1.1'de gösterilen gelir akımlarını etkiler.

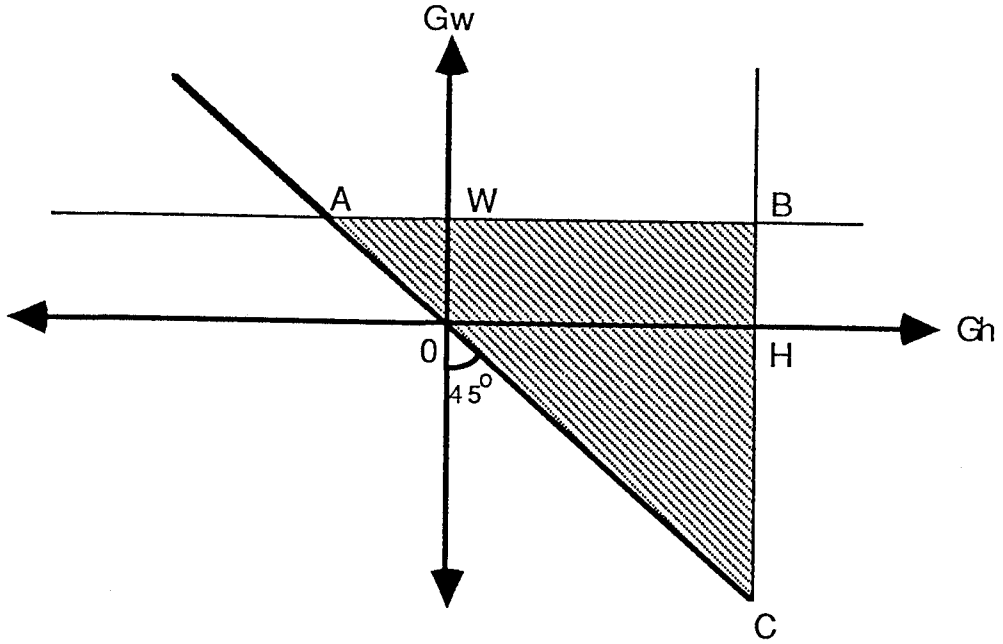
Şimdiye kadar kişisel göç kararında göçmen işgücünün ekonomik avantajları ile psikolojik maliyetleri ve belirsizlikleri göz önüne alınmıştır. Aslında göçle ilgili karar alınırken bir ailede erkeğin ve kadının göçle ilgili müşterek kararları da dikkate alınmalıdır. Bunların karar alma yöntemlerinden bazıları ekonomi ile ilgili olmasa bile çoğu ekonomik refahın maksimize edilmesine yöneliktir.

Tipik ailenin kararını belirlemesi şartları Şekil 1.2'de gösterilmiştir. Kocanın göçten net kazancı G_h yatay ekseninde gösterilmiştir. Kadının net kazancı G_w dikey ekseninde gösterilmiştir. Kadının ortalama ücreti kocanın ücretinden düşük olduğundan kadının yaşam boyu gelirinde maksimum net kazancı O_w , kocanın maksimum net kazancı olan O_h 'dan daha azdır. Ailenin göç kararı için kural ise şöyledir; Eğer, $G_h + G_w > 0$ ise yani göç ailenin net gelirinin bugünkü değerini yükseltiyorsa göç edilmelidir (21).

---

(21) Daniel SHAMERMESH, ALBERT REES, s.195.

Şekil 1.2.
Ailenin Göç Kararı

Şekil 1.2'de 45° 'lik doğrunun sağ tarafındaki her G_h ve G_w kombinasyonu pozitif net gelirler toplamını ifade eder. Bununla birlikte, kadının maksimum kazancı OW , kocanın ise OH ile sınırlı olduğundan sadece AB yatay hattının altında olan ve BC dikey ekseninin solunda kalan noktalar mümkündür. Dolayısıyla hem pozitif hem de mümkün olan tek net kazançlar toplamı koyu renkle işaretlenmiş ABC üçgeni ile gösterilmiştir.

Göç sadece $OWBH$ dikdörtgeni için hem kadının hem de kocanın ekonomik beklentileri için ekonomik açıdan yararlı olacaktır. OAW üçgeni ile gösterilen az sayıda durumda aile $G_h < 0$ ve $G_w < 0$ durumundadır. OHC

üçgeni ile gösterilen pek çok durumda ise $G_h > 0$ ve $G_w > 0$ durumu mevcuttur ve göç artacaktır. Erkeklerin eşlerine göre ücretleri ve iş piyasası ile bağlantıları daha fazla olduğundan ailenin göç etme konusundaki gönüllü kararı ailenin gelirini yükseltmekle birlikte kadının iş piyasası fırsatlarını azaltacaktır. OHC üçgenindeki noktaların oluşması OWBH dikdörtgenindeki noktaların oluşmasından daha yaygındır.

b) Ulusal Düzeyde Nedenler

İşgücü arz eden az gelişmiş ülkelerin temel makro ekonomik değişkenleri gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında işgücü göçüne neden olan ulusal nedenleri bulmak daha kolaylaşmaktadır. Çünkü işgücünün yurt dışına gitme eğilimi ile ekonomik gelişme, istihdam ve gelir seviyeleri arasında sıkı bir ilişki mevcuttur. İşgücü arz eden ülkelerde kişi başına milli gelir (22) değerleri çok düşüktür. Bu durumda ekonomik gelişme ve istihdam seviyesi gibi makro değişkenler ile işgücünün yurt dışına gitme eğilimi arasında ters yönlü bir ilişki mevcuttur. Az gelişmiş ülkelerde işgücü göçü ancak ekonomik kalkınmanın sağlanmasıyla azaltılabilir. İşgücü arz eden ülkelerde işsizlik, düşük ücret, çalışma koşulları ve diğerleri ulusal ekonomik sorunlardır. İşgücünün ulaşmak istediği sosyal refah göçü hızlandırmaktadır. Çünkü gelişmiş ülkelerde ulaşılan teknolojik gelişmelere az gelişmiş ülke insanlarında kişisel eko-

---

(22) Taşıdığı tüm sakıncalara rağmen "kişi başına milli gelir" kavramı ekonomik kalkınmanın en önemli göstergesi sayılmaktadır.

nomik refah duygusunu uyarmaktadır (23).

Az gelişmiş ülkelerin kuşkusuz en önemli özelliği, nüfusun gelişmiş ülkelere kıyasla hızla artmasıdır. Bu ise nüfus artışının en önemli kaynağı olan doğum artış oranının yüksek olmasından kaynaklanır. Bu durum aktif olmayan nüfusun genişlemesine yol açtığından nüfusun bağımlılık oranı artmaktadır (24). Aşırı nüfusun ülke içinde yetersiz istihdamı, işgücünün gelişmiş ülkelere ihracını gündeme getirmiştir. Bu bir anlamda işsizliğin ihracı olarak da düşünülebilir.

İşgücü arz eden ülkelere işgücünün gönderdiği fonların yüksek düzeylere ulaşması, yurt dışına yönelik işgücü hareketini teşvik eden politikaları izlemeye yöneltmiştir. İşgücü ihracının önemli bir gelir kaynağı olması göçün ulusal düzeyde teşvikinin bir nedeni olmuştur.

2. Siyasal ve Sosyal Nedenler

Bugün sadece ekonomik nedenlerin uluslararası işgücü hareketine yolaştığını söylemek yanlış olur. 1960'ların başında Kübalıların, 1970'lerin ortasında Vietnamlıların göçü savaş veya politik, dinsel ve ırksal yargılamalardan kaçmak içindir. Çünkü işgücü arz eden ülkelerin genelinde siyasal ve ekonomik istikrarın sağlanamaması temel problemlerendir. Siyasal ve ekonomik istikrar problemi olan bu ülke insanları siyasi baskıları gerekçe göstererek gelişmiş ülkelere siyasi sığınma

---

(23) Nermin ABADAN-UNAT, **Türkiye'nin Dış Göç Akımı ve Sosyal Hareketlilik**, SBF Dergisi, C.XXVII, No.4, Ankara, 1972, s.17.

(24) Ergül HAN, **Az gelişmişlik ve Kalkınma Ekonomisi**, Anadolu Üniv. Yay., Kütahya, 1991, s.30.

talebinde bulunarak "mülteci göçmenler" sıfatıyla bu ülkelere yerleşmektedirler. Az gelişmiş ülkelerdeki bir çok eğitimli personel siyasi baskılardan kaynaklanan nedenlerle göç etmişlerdir. Bunlarla birlikte aslında ekonomik nedenlerle göç ettiği halde, daha çabuk iş bulma ve oturma izni alabilmek için siyasi sığınmada bulunan işgücü sayısı da az değildir.

Göç kararında ekonomi dışı etkenlerden bazıları ise yeni deneyimler kazanma, macera arama, dünyayı gezip görme arzularıdır. Diğer bir neden ise, yabancı ülkelerde çalışıp dönenlerin kazandıkları sosyal saygınlıktır.

B- İŞGÜCÜ TALEP EDENLER AÇISINDAN NEDENLER

İşgücü talep eden ülkeleri yabancı işgücü istihdamına yönelten başlıca neden, mevcut üretim kapasitesinin değerlendirilmesi ve kapasiteyi arttırıcı yeni yatırımlara girişmek için gerekli işgücü ve teknik personeli yurt içinden sağlayamamaktır. Bu durum gelişmiş ülkelerde işgücü talebinin yüksekliğiyle birlikte işgücü arzında meydana gelen daralma eğilimi sonucu olmuştur. Uluslararası işgücü talebine yolaçan nedenler, arz eden ülkelerde olduğu gibi ekonomik, siyasal ve sosyal nedenler başlığı altında incelenecektir.

1. Ekonomik Nedenler

Uluslararası işgücü talep edenler açısından ekonomik nedenler firma düzeyinde ve ulusal düzeyde ele alınarak incelenecektir. Bu nedenle işgücü talebine yol açan mikro ve makro düzeydeki faktörlere ulaşmak imkânına kavuşularak, bu faktörler arasında ilişkiler kurulacaktır.

a) Firma Düzeyinde Nedenler

Gelişen ekonomilerde sermaye birikim hızı, işgücü arzı ile işgücü verimliliğindeki artışlar toplamını aştığında, bu ekonomilerde işgücü noksanlığı ve yüksek ücret problemleri ortaya çıkmaktadır. Bu durumdan ilk etkilenen de firmalar olmaktadır.

Bir ekonomiyi yabancı işgücü çalıştırmaya yönelten nedenler arasında, işgücü talebi artışı yanında ekonominin bazı sektörlerindeki işyerlerinin sürekli olarak doldurulamaması da önem kazanmaktadır. Ekonomik gelişim süreci içersinde bazı firmalar hızlı bir gelişim gösterirken diğerleri daha yavaş bir gelişim içinde olabilirler. Bu durumda gelişen sektörlerdeki yüksek ücretler yurt içinde kıt olan işgücü için daha cazip olur. Yavaş bir gelişim gösteren sektörlerde ise, ortalamanın altında bir ücret ödendiğinde gerek üretim, gerekse istihdam bakımından gerileme mümkün olabilmektedir. Diğer yönden eğitim olanaklarındaki hızlı gelişme nitelik ve beceri isteyen işlerde çalışma arzusunda olan işgücü sayısını da arttırmaktadır.

Gelişmiş ülkelerdeki işgücünün niteliğinin artması, bu işgücünün bazı işlerde istihdamını mümkün kılmamaktadır. Bu durumda aşağı sınıf işlere yüksek ücret politikası da uygulanmadığından, firmalar bu tip işlerde istihdam edilmek üzere işgücü talebinde bulunmaktadır.

Diğer yönden ücretlerde meydana gelecek hızlı artışa oranla, işgücü verimliliğinde sağlanan artış daha düşük olduğunda birim maldaki işgücü maliyeti daha hızlı olacaktır. Bu durumda hem fiyat-ücret-enflas-

yon döngüsünü hızlandırmaktan kaçınmak (25), hem de firmaların ihracatlarında uluslararası rekabet şanslarını korumak amacıyla ücret artışları fiyat artışlarına tam olarak yansıtılmayabilir. Bu ise firmaların kâr oranlarını düşürür. Kâr oranları düşme gösteren firmalar kâr oranlarını arttırmak için atıl kapasitelerini değerlendirmek amacıyla cari ücret düzeyinden işgücü talebinde bulunurlar.

Böyle bir durumda firmaların işgücü arzı noksanlığı nedeniyle işgücü tasarrufunda bulunmaları da uygun olmayacağından yurt dışından işgücü ithal etme yoluna gidilecektir. Çünkü işgücü tasarruf ettirici yatırımlara ancak kârların artış gösterdiği dönemlerde gidilebilir.

b) Ulusal Düzeyde Nedenler

İşgücü talep eden gelişmiş ülkelerde, işgücü arzının işgücü talebini karşılamada yetersiz kalması temelde demografik ve sosyo-ekonomik faktörlerden kaynaklanmaktadır.

İşgücü arzının kaynağını oluşturan iktisaden faal nüfusun hacmi, geniş ölçüde toplam nüfusun miktarına bağlı bulunmaktadır. Özellikle gelişmiş ülkelerde doğum oranlarının düşük olması işgücü arzını da önemli ölçüde etkilemektedir (26). Aynı zamanda nüfus artış hızı, nüfus yaş bileşimini değiştirmesiyle de işgücü arzı üzerinde etkili olur. Özellikle

---

(25) Çünkü gelişmiş ülkelerde güçlü sendikaların varlığı, fiyat artışları karşısında ücret artışlarını zorunlu kılmakta birlikte, her gün işgücü için sağlanan sosyal avantajlarda işverenlere yüksek maliyetler yüklemektedir.

(26) Nusret EKİN, **İşgücü ve Ekonomik Gelişme**, İstanbul Üniv.Yay., No.1397, İstanbul, 1968, s.46.

le, işgücü arzı üzerinde, nüfusun miktarıyla birlikte, nüfusun yaş ve cinsiyet bakımından gösterdiği özellikler de etkilidir. 14-65 yaş arasındaki nüfus, çalışma yaşamındaki nüfus olarak adlandırılmakta ve potansiyel işgücü arzını oluşturmaktadır. Eğer ülke nüfusu içersinde faal nüfus oranı düşme eğilimi gösterirse, işgücü arzı da olumsuz yönde etkilenecektir. Diğer yönden, işgücüne katılma oranları düşük kadın nüfusun faal nüfus grubuna giren bölümünün büyüklüğü, işgücü arzını olumsuz yönde etkilemektedir.

Gelişmiş ülkelerde işgücünün gelişimini etkileyen sosyo-ekonomik faktörlerden işsizliğin azalması, işgücü akışkanlığının düşük olması ve çalışma sürelerinin kısalması önemli faktörler arasındadır. Gelişmiş ülkelerde işgücü arzı, işgücü talebini aşarsa, yabancı işgücü ithalatına yerli işgücünün istihdam edilmesinden sonra başlanabilir. Yani, öncelikle ülke içinde işsizliğin azaltılması gerçekleştirildiği takdirde yabancı işgücüne başvurulabilmektedir.

Diğer yönden, gelişmiş ülkelerde toplam işgücü arzının esnekliğini yükselten etkenlerden birisi de işgücünün çeşitli kullanım yerleri arasında hareketliliğini yansıtan akışkanlığıdır. İşgücü akışkanlık yönünden diğer üretim faktörlerinden değişik bir özelliğe sahiptir. İşgücü hareketinde parasal olmayan etkenler de büyük önem taşır (27). İşgücü, ekonomideki gelişmelere göre coğrafi bölgeler, sektörler ve meslekler arasında yer değiştirebilir. Eğer gelişmiş bir ekonomide

---

(27) Richard G. LIPSEY, **An Introduction to Positive Economics**, London, 1966, s.430-431.

işgücünün bu tür yer değiştirmesi gerek bölgesel gerek sektörel dengeli kalkınmayı sağlayamayacak kadar düşükse, yabancı işgücü ithalatı zorunluluğu doğacaktır (28). Bilindiği üzere, az gelişmiş ekonomilerde özellikle işgücünün bu tür yer değiştirmesi çok kısıtlıdır. Bu ülkelerde fiyat hareketleri herkes tarafından izlenemez. Bu yüzden işgücü piyasası yeterince açık değildir. Bunun nedeni de gelir düzeylerinin düşüklüğüdür. Gerçekten işgücünün iş değiştirmesi için buldukları yerleri karşılamaya yetecek ölçüde bir gelire sahip değildirler (29).

İşgücü arzının gelişimini etkileyen diğer bir faktör de işgücü saatleri toplamıdır. İşgücü arzı, yurt içi nüfusun sunmak istediği işgücü saatleri toplamı şeklinde tanımlandığından; işgücü arzının büyüklüğü, işgücüne katılanların sayısı ile birlikte, fiilen çalışılan iş saatlerine de bağlıdır. Bu nedenle haftalık çalışma saatlerinin kısaltılması, ücretli izin sürelerinin arttırılması yönündeki genel eğilim, gelişmiş ekonomilerde yabancı işgücü gereğini yükseltici nedenlerden biridir. Bu, gün gelişmiş ülkelerin işgücü talep etmelerindeki ulusal nedenler oldukça çeşitlilik göstermekle birlikte işgücü arzındaki gelişme düzeyinin düşük olması, firma bazında bakıldığında endüstrilerde yoğun işgücü talebi baskısı, bazı işlere uygun işgücünün bulunamaması ve sosyal refah devletinin gereği olan çalışma sürelerinin kısaltılması günümüz gelişmiş ülkelerinin işgücü talebinin başlıca nedenlerindedir.

---

(28) GÖKDERE, s.120.

(29) Ergül HAN, **Kalkınma Planlaması**, Anadolu Üniv.Yay., Eskişehir, 1988, s.15-16.

2. Siyasal ve Sosyal Nedenler

Gelişmiş ülkeler siyasi mülteciler için kabul edici ülke durumundadırlar. Bu ülkeler mülteci işgücünü siyasi, ırksal ve dinsel nedenlerle kabul etmektedirler. ABD'nin Vietnamlı mültecileri kabul etmesi siyasi, Almanların Alman asıllı Polonyalıları kabul etmesi ırksal, Batı Avrupa'nın Türk süryanileri kabul etmesi de dinsel nedenlere dayanmaktadır.

Bu nedenler yanında bir çok gelişmiş ülke sosyal yardım amacıyla, bir çok göçmen işgücünü ülkelere kabul etmektedirler. Bazı gelişmiş ülkeler ise, nitelik gerektirmeyen işlerde çalıştıracak işgücü bulamadığı zaman ülkelere niteliksiz yabancı işgücü talebinde bulunuyorlar.

IV. ULUSLARARASI İŞGÜCÜ HAREKETİNİN SOSYO-EKONOMİK ETKİLERİ

Uluslararası işgücü hareketinin yol açtığı sosyo-ekonomik etkiler, bu ayrım da işgücü arz ve talep eden ülkeler açısından iki grupta analiz edilecek, işgücü arz eden ülkelerle işgücü talep eden ülkelerin kazanç ve kayıplarını nasıl uyumlaştırdıkları belirlenmeye çalışılacaktır.

Uluslararası işgücü hareketinin meydana getirdiği etkilerin boyutunu tam olarak belirlemek mümkün olmamakla birlikte, önemli bazı değişkenler üzerindeki etkilerinden hareketle amaca uygun sonuçlara ulaşılabilir. Bu amaçla, özellikle işgücü piyasası, milli gelir, kamu-finansmanı, gelir dağılımı, refah, ödemeler bilançosu gibi göçle doğrudan ilişkili değişkenler üzerinde işgücü göçünün etkileri incelenecektir.

A- İŞGÜCÜ ARZ EDENLER AÇISINDAN ETKİLER

Vasıfsız işçi ihraç edenler, doğum oranları çok yüksek ve aşırı işgücüne sahip az gelişmiş ülkelerdir. Bu ülkelerde faal nüfusa oranla sermaye ve doğal kaynakların arzı kıttır. Bu nedenle işgücünün büyük bir kısmı açık veya gizli işsiz durumundadır. Nüfus hızla artarken, milli gelirin buna yetişememesi, tüketimin artmasına ve yatırıma gidecek birikimlerin azalmasına neden olur. Hatta aşırı işgücü fazlası, sermaye yoğun tekniklerin kullanılmasını güçleştirerek, kamu ve özel sektörlerde aşırı istihdama yol açar. Bunun sonucunda da ülke yoksulluğun kısır döngüsü içine girer (30).

İşgücü ihracı bu kısır-döngüyü kırıcı ve iktisadi kalkınmayı harekete geçirici demografik ve finansal etkiler de bulunabilir. Bu etkiler işgücü piyasası, milli gelir, kamu finansmanı, gelir dağılımı ve refah bazında incelenecektir. İşgücü arz eden ülkelere işgücü hareketinin demografik etkileri nüfus baskısını azaltıcı yönde, finansal etkileri ise gönderilen fonlar çerçevesindedir.

1. İşgücü Piyasasına Etkileri

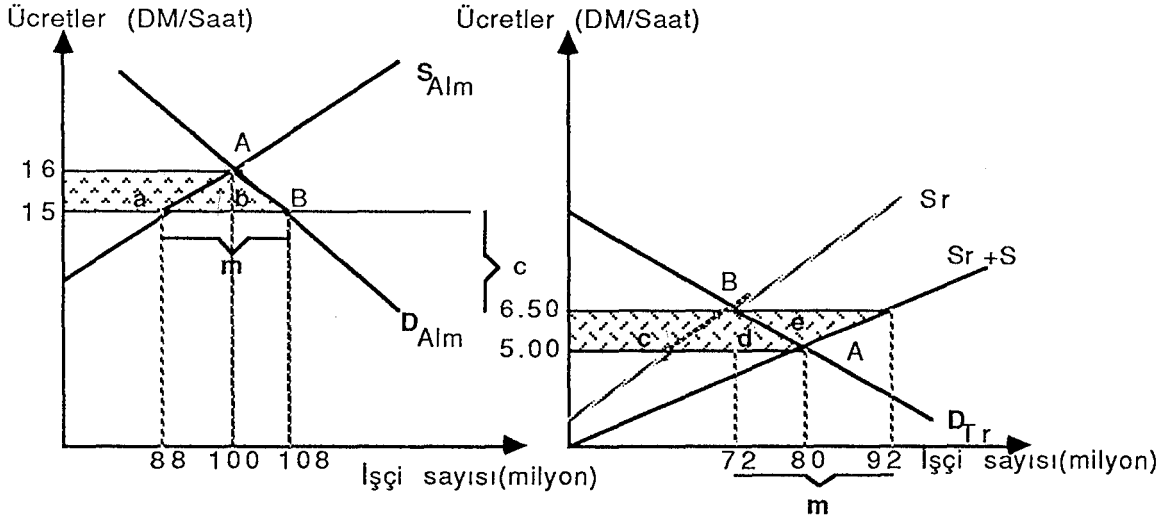
Uluslararası işgücü hareketinin işgücü piyasası üzerindeki etkilerinin analizine öncelikle basit bir varsayım ile başlanabilir. Bütün dünya, düşük gelirli Türkiye ve yüksek gelirli F. Almanya ile sınırlandırıldığında, analize şekil 1.3'teki A noktaları ile başlanabilir. Her iki şekildeki A noktası iki ülkede de işgücü hareketine izin verilme-

---

(30) SEYİTOĞLU, s.593.

Şekil 1.3

Uluslararası İşgücü Hareketinin İşgücü Piyasasına Etkileri

Gruplar

Göçmen İşgücü

Türkiye'de kalan işçiler

Türk işverenler

Almanyalı işçiler

Almanyalı işverenler

Dünya

Ekonomik Kazançlar ve Kayıplar

Kazanç (d+e)

Kazanç c

Kayıp (c+d)

Kayıp a

Kazanç (a+b)

Kazanç (b+e)

} Kayıp d

} Kazanç b

Not: m, göçmen işgücü sayısı

c, işgücü göçünün yıllık ekonomik ve psikolojik maliyetleri

Kaynak: LINDERT, KINDLEBERGER.

diği bir durumu yansıtmaktadır. Bu nokta'da Alman işçiler saat'te 16 mark, kıyaslanabilir beceriye sahip Türk işçiler ise saat'te 5 mark kazanmaktadır.

İşgücü hareketine getirilen bütün resmi engeller kaldırılırsa, Türk işçiler Avrupa'ya gelip F. Almanya işgücü piyasasında Alman işçilerle rekabet edebileceklerdir. Bu gerçekleştiği takdirde F.Almanya'da ücret oranları gerileyecek, Türkiye'de ise artacaktır. Bu durum her iki ülkenin ücret oranları eşitleninceye kadar devam edecektir. Yalnız burada önemli bir konuyu açıklığa kavuşturmak gerekir. Göçmen işgücü, kendilerini akrabalarından ve arkadaşlarından kopmuş hissederler. Aynı zamanda, yabancı bir ülkede olmanın getirdiği belirsizliklere ve ülkedeki yerli halktan gelen düşmanca muamelelere katlanmak zorunda kalabilirler. Daha fazla çoğaltılabilen bütün bu konulardan hareketle, göçmen işgücüne kanuni bir özgürlük tanınmış olsa da, ücret oranları arasında katlanılması gereken belirli bir farkı göz önünde bulundurmak gerekmektedir (31). Bu nedenle sadece küçük bir grup işgücü ücret kazançlarını göçün kendilerine olan maliyetini karşılayacak ölçüde yüksek bulabilir. Zaten göçmen işgücünün Almanya'daki ücretleri saatte 8,5 marktır. Bu işgücü hareketi Almanya'daki ücret oranını B noktasında 15 mark'a düşürür. Aynı zamanda işgücü göçü nedeniyle Türkiye'de ücret oranları saatte 6,5 mark'a yükselmiştir. Yeni denge'de (B noktasında) Almanya saati 15 mark'tan çalışan ekstra işgücüne olan talebe eşit istenen işgücü göçünü sağlar.

---

(31) BALASSA, s.90.

Göçü tercih eden işgücü, Almanya'da saatte 15 mark kazanır. Fakat bu ücret, dışarda çalışma ve göç maliyeti nedeniyle Türkiye'de kazanılan 6,5 mark'a eşittir. Net kazançlarını ölçmek için bir işçinin işgücü arz eğrisi üzerindeki eski ve yeni ücret oranları (5 ve 6,5 mark) veya d ve e alanları olması gerekir.

Bu iki ülkede kazanan ve kaybeden diğer gruplar belirlendiğinde, işgücü arz eğrisi S_r olan Türkiye'de göç etmeyen işgücünün ücret oranları 5 mark'tan 6,5 mark'a yükseldiği için, rekabette meydana gelen azalma nedeniyle kazançlıdırlar. Standart bir üretim artışı ölçüsü ile bu grubun kazançları Şekil 1.3'teki c bölgesidir. Bu ülkedeki işverenler ise, rekabetteki azalma nedeniyle kârlarını kaybederler. Türkiye'deki işverenlerin kayıpları Şekil 1.3'teki (c+d) bölgesidir. Alman işverenler ise, işgücündeki ekstra arz nedeniyle kazançlıdırlar. Böylece, Almanya'daki ücret oranları 16 mark'tan 15 mark'a düştüğünden (a+b) bölgesi Alman işverenlerin ekstra kârlarıdır. Almanya'daki yerli işgücü ise, ücretlerdeki düşme nedeniyle a bölgesi kadar kaybederler. Böylece yeni uluslararası işgücü hareketi serbestliğinden bazı gruplar kazanırken, bazıları da kaybederler.

2. Milli Gelire Etkileri

Uluslararası işgücü hareketinin sınırlı da olsa serbestliğinin sağlanması durumunda Şekil 1.3'teki olumsuz etkiyle birlikte ulusal kayıp sözkonusu olabilir. Şekil 1.3'e göre Türkiye işgücü hareketi sonrası açık bir şekilde kaybetmiş gözükmektedir. Türkiye'deki işverenlerin ve onların ürettiği tüketen toplumun kaybı c+d alanı, çalışanların kazancı olan c alanından daha büyüktür.

Bu aşamaya kadar yapılan analizde, işgücü gönderen ülke kaybederken işgücü kabul eden ülke ve göçmen işgücü kazanıyor. Bu durumda işgücü arz eden ülkelerin kazancının göçmen işgücünün kazancıyla bağdaştırılması gerekmektedir. Çünkü göçmen işgücünün kazancının büyük bir kısmı gönderen ülkeye transfer edilmektedir. İşgücü arz eden ülkede öncelikle bu fonlar yardımıyla otonom ve uyarılmış yatırımlarda meydana gelen artışlar milli geliri direkt olarak etkilemektedir. Diğer yünden işgücü iç tasarrufları arttırabilir. Göç eden işgücünün vazgeçmiş olduğu tüketim, tasarruflarda reel bir artış doğurabilir. Şöyle ki, işgücünün yurtdışına çıkmasıyla bazı mal ve hizmetlerin talebinde onların tüketimi kadar bir azalma olur. Böylece geride kalanlar tüketimlerini arttırmazlarsa, aynı üretim düzeyinde mal ve hizmetlerden reel bir tasarruf yapılmış olur. Bu tasarruflarda milli geliri arttırıcı yatırımlara kanalize edilebilir.

Ancak işgücü kabul eden ülke kazançları ile gönderen ülke kayıpları kişi başına milli gelirde paradoks yaratabilir. Şöyle ki, aynı işgücü gönderen ülkedeki ortalama gelirden daha yüksek bir gelire sahip olduklarında, onların göçü bu ülkedeki kişi başına milli gelir yükseltmez mi? Bu şekil 1.3'de gösterilene gönderen ülke kayıplarıyla nasıl uyumlaştırılır? Paradoksun çözümünde Türk işgücünün ülkeden ayrılmadan önceki ve ayrıldıktan sonraki durumuna bakılarak, Şekil 1.3'teki Türkiye'nin d alanı kadar kişibaşına gelir kaybıyla bir kıyaslamaya gidilir. Yalnız Almanya'nın tersine Türkiye'de kişi başına milli gelir seviyesi yükselir.

3. Kamu-Finansmanına Etkileri

Uluslararası işgücü hareketinin kamu finansmanı üzerinde olası bazı etkileri vardır. Göçmen işgücü kendi ülkelerinde vergi ödemeyi bırakarak, geldikleri ülkelerde yeni vergi yükümlülüklerini üstlenirler. Bunlar gelir vergisi, satış vergisi, emlak vergisi, sosyal güvenlik ödemeleri ve diğerlerini içerir. bunun yanısıra kendi ülkelerinde bıraktıkları kamusal mal ve hizmetlere yeni ülkede geçiş yaparlar. Bunların yanısıra işsizlik sigortası, sosyal güvenlik ödemeleri ve düzenli transfer ödemelerinde eski haklarını yenileriyle değiştirirler (32).

İşgücü arz eden ülkeler için, arz edilen işgücü nedeniyle meydana gelen vergi kaybı kamusal mal ve hizmetlerin onlarla paylaşımından daha ağır olacaktır. Bir çok kamusal harcama kalemleri, kaç kişinin onları istediği önemsenmeksizin refah ekonomisi anlamında, her kesimin hizmetine eşit olarak sunulmaktadır. Uluslararası işgücü hareketinin mali yüke sebep olabileceği yaşam örnekleriyle çoğaltılabilir. İnsanlar gençliklerinin ilk yıllarında göç etmeye eğilimlidirler. Bu işgücünün vergi mükellefiyeti kazandıkları, bazı devlet eğitimini tamamladıkları yaşlar anlamına gelir. Eğer göç gerçekleşirse, bu işgücü ilerki kazançlarından kendisini yetiştiren ülkeye vergi ödemek zorunda kalmayacaktır.

Uluslararası işgücü hareketi konusunda işgücü ihraç eden ülkenin vergi kayıpları incelenirken, işçilerin gönderdikleri para akımlarına da dikkat etmek gerekmektedir. Günümüzde işgücü ihraç eden ülkelere gönde-

---

(32) MAİLET, s.23.

rilen işçi dövizleri büyük boyutlara ulaşmaktadır. Gerçekten de bu ülkeler gönderilen işçi dövizlerinden çok yararlanmaktadır. Yalnız burada iyi analiz edilmesi gereken göçmen işgücünün kendilerine ve yakınlarına sağladıkları kazançlarla devlet eğitimi ve diğer hizmetlerin bedellerinin iyi karşılaştırılması gerekmektedir.

Diğer yönden, işgücü arz eden ülkeler, göç eden işgücünün sebep olduğu net kamusal finansman kaybına katlanabilirler. Ancak, göç etmeye hazır olan kişilere net vergi kaybına eşit bir vergi koymaktır. Özellikle yetişmiş kişilerin göçü için beyin göçü vergisi önerilmektedir (33).

4. Gelir Dağılımına Etkileri

Diğer koşulların sabit kalması şartı ile uluslararası işgücü hareketi bazı mesleklerde ücret farklılıklarını azaltacaktır. Bu hareket refah seviyesinde yükselmelere yol açsa da, bazı grupların kazanmasına, bazılarının ise kaybetmesine neden olacaktır (34). Bununla birlikte ekonomik bütünleşmenin büyümeyi hızlandırdığı görülmektedir. Bu bütünleşme mutlak gelir düzeyinde aşağı ve yukarı doğru bazı ayarlamalar yapmak yerine büyümeyi hızlandırmaktadır. Dinamik değişimler konu dışı bırakılsa dahi, şu andaki gelir dağılım düzeyini korumak için bazı ülkeler belirlenmiş geleneksel düzenleyici önlemlerle birlikte uluslararası

---

(33) Jagdish N. BHAGWATI, **Taxing The Brain Drain**, Challenge, 1976, s.34-38.

(34) Şekil 1.3'te bu grupların kazanç ve kayıplarının dökümanı ayrıntılı olarak verilmiştir.

işgücü hareketi üzerinde kontrol mekanizması uygularlar (35).

İşgücü arz eden ülkelerde gelir dağılımı adil değildir. Genelde nüfusun yüzde sekseni milli gelirden yüzde kırk kadar pay alabilmektedir. Böyle ülkelerde gelir dağılımını düzenlemeye yönelik çabalar, gerekli bilginin olmamasına rağmen özel teşviklerle sosyal ihtiyaçların farklılaşmasına katkıda bulunabilir. Düzenleyici önlemler bazen bedava sağlık hizmetleri, yaşlılık emekliliği, işsizlik tazminatı gibi sosyal fayda şeklini alabilir.

Az gelişmiş işgücü arzıcısı ülkelere gönderilen işçi fonları yukarıdaki hizmetlerin verilmesinde kaynak oluşturabilir. Ancak, işgücü yurtdışında kaldığı sürece elde ettiği tasarruflarla kendi ülkesindeki işgücü ile gelir farkını bir hayli yükseltir. İşgücü yurda döndüğünde gelir dilimi eskiye göre bir iki kat artmaktadır.

5. Refah Etkileri

Uluslararası işgücü hareketinin refah etkilerine dünyayı iki ülke ile sınırlandıran analiz çerçevesinde bakılabilir. Şekil 1.4 uluslararası işgücü hareketinin çıktı ve refah etkilerini göstermektedir (36).

Şekil 1.4'e göre OA Türkiye'nin işgücü arzını, VMPL, işgücünün marjinal ürün değerini vermektedir. Rekabetçi bir ortamda VMPL eğrisi işgücünün ücretlerini de temsil eder.

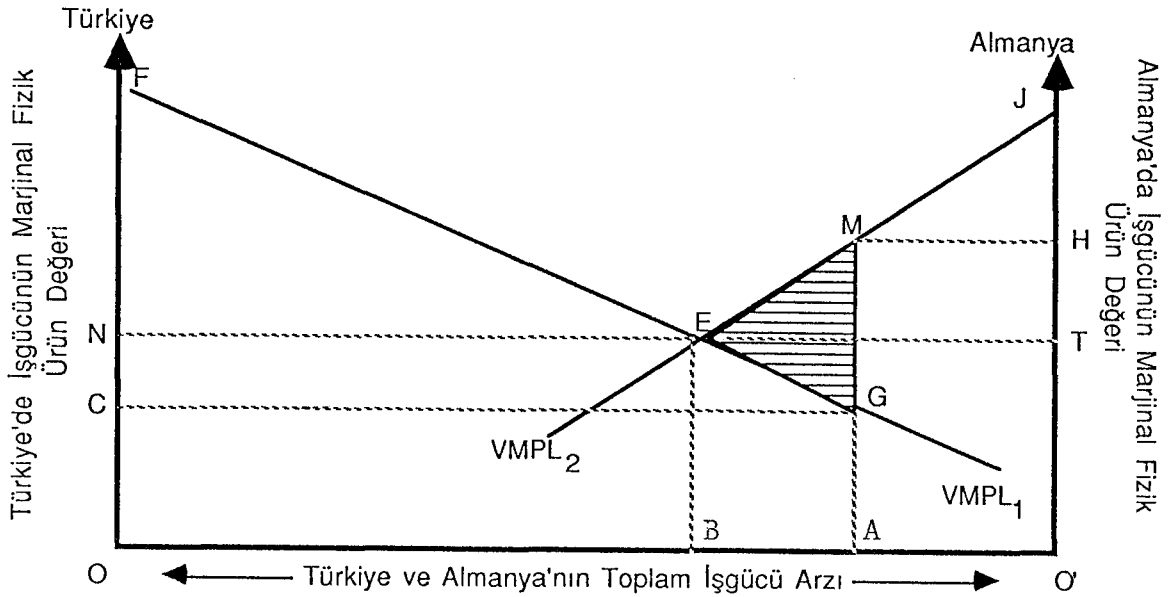
(35) BALASSA, s.87.

(36) SALVATORE, s.312'deki şekilden yararlanılmıştır.

İşgücü hareketinden önce Türkiye'de ücret oranı OC , toplam ürün ise $OFGA$ alanıdır. Uluslararası işgücü hareketi serbest olduğunda ücretlerin Almanya'da Türkiye'den yüksek olması nedeniyle AB kadar işgücü Türkiye'den Almanya'ya göç edecektir. BE noktasında her iki ülkedeki ücretler eşittir. Dolayısıyla Türkiye'de ücretler yükselir ve toplam ürün $OFGA$ alanından $OFEB$ alanına düşer. İçi taralı EGM alanı dünya refahı için net bir kazançtır.

Şekil 1.4

Uluslararası İşgücü Hareketinin Refah Etkileri

6. Ödemeler Dengesine Etkileri

Uluslararası işgücü arz eden ülkelere, yurtdışında çalışan işçilerin tasarruf olarak veya geride bıraktıkları aile bireylerinin geçimlerini sağlamak için gönderdikleri fonlar, ülke ekonomisi için önemli bir döviz kaynağıdır. Kalkınma çabası içinde bulunan işgücü arz eden ülkelerin karşılaştıkları başlıca sorunlarından birisinin de "döviz darboğazı" olduğu bilinmektedir (37). Bu ise ihracat ve diğer döviz getirilerin yetersizliğinden ileri gelir. İşgücünün gönderdiği fonlar bu darboğazın kırılmasına, böylece ithalat kapasitesinin genişlemesine ve kalkınma hızının yükselmesine katkıda bulunabilir.

Yurtdışındaki işgücü yalnız gönderdiği fonlarla değil, beraberlerinde getirdikleri eşyalarla da ödemeler dengesini olumlu yönde etkilerler. Çünkü yurt dışında çalışan işçiler genellikle özel bir ithalat rejiminden yararlanarak beraberlerinde otomobil, mesleki alet ve makinalarla diğer bazı dayanıklı tüketim malları getirme olanağına sahiptirler. Bu yolla yapılan ithalatın döviz girişlerini azaltıcı bir rol oynayacağı düşünülebilirse de, getirilen mallar yurtiçi talebi kısmen karşılayacağından, ithalat talebi ve enflasyonist baskıları hafifletecektir.

---

(37) SEYİTOĞLU, s.594.

7. Siyasal ve Sosyal Etkileri.

İşgücü arz eden ülkelerde, göç etmiş nüfusun olması ulusal onuru yaralayabilir. Göçten büyük ekonomik kazançlar elde eden Meksika gibi ülkelerde bile göçün teşviki, politik olarak popüler değildir (38).

İşgücü arz eden ülkeler aşırı nüfus artışı nedeniyle meydana gelen işsizliği hafifletmek ve ekonomik yararlar elde etmek için yurt dışında işgücü göçünü teşvik etmektedirler. Bununla beraber hiç bir ülke yetiştirme maliyetine katlandığı nitelikli işgücünün yurt dışına göçünü onaylamamaktadır. Çünkü ilerde meydana gelebilecek teknik eleman sıkıntıları siyasal ve sosyal taleplere yol açabilmektedir.

Göçmen işgücünün ülkesinde bıraktığı aileleri ile birleşmelerinin sağlanamaması hem işçide, hem de ailesinde sosyal sorunlara neden olmaktadır. 1960'lı yıllarda Batı Avrupa'ya çalışmaya giden Türk işgücünün aile birleşmelerinde meydana gelen sorunlar hala güncelliğini korumaktadır. Yeni bir topluma entegre olmanın getirdiği sosyal bunalımlar, devamlı ikinci sınıf vatandaş muamelesine tabi tutulma işe girmede ve yerleşmede karşılaşılan güçlükler, aşağı sınıf işlerde çalışma zorunda bırakılma ve güvenli bir iş imkânına ulaşamama kaygıları göçmen işgücü üzerinde önemli etkiler bırakmaktadır. Diğer taraftan kendi ülkelerindeki yakınlarından ayrı kalmak, çocuklarının eğitim sorunları, tasarruflarını değerlendirememesi, çocukların hem çalıştıkları ülkeye, hem de kendi ülkelerine uyum gösterememesi gibi önemli sorunlarla karşılaşan göçmen işgücü devamlı bir belirsizlik içersindedir.

---

(38) LINDERT and KINLEBERGER, s.420.

Bütün bu olumsuzluklara karşılık kendi ülkesinde ulaştığı mali güç sayesinde sosyal saygınlığının artması, yeni bir kültürü tanıyıp, yeni bir dil öğrenmesi, sosyal yaşantılarında yeniliklerin oluşması, geleceğini garanti altına almanın verdiği huzur, kazanılan sosyal güvence ise önemli sosyal gelişmeler arasında yer almaktadır.

B- İŞGÜCÜ TALEP EDENLER AÇISINDAN ETKİLER

Uluslararası işgücü talep eden ülkeler genellikle sermaye ve doğal kaynaklar bakımından zengin, işgücü bakımından fakirdirler. Dışardan işgücü talebi mesleki işgücü sıkıntısını hafifleterek sermayenin tam kapasite ile çalışmasını, yatırım hızının artmasını ve ekonomik refahın yükselmesini sağlar. İkinci Dünya Savaşı sonrası işgücü sıkıntısı çeken Batı Avrupa Ülkelerinin yabancı işçi talepleri bu ülkelerin kalkınmasına katkıda bulunmuştur.

İşgücü talep eden ülkelerde yabancı işgücü ücretlerin yükselmesini önleyerek üretim maliyetlerinin ucuzlamasına ve ülkenin dünya piyasalarındaki rekabet gücünün artmasına yol açar. Ücretlerdeki yükselmeyi engellediği için ulusal işçi sendikaları yabancı işçi çalıştırılmasına karşı çıkarlar. Fakat yabancı işçi talebi dolayısıyla reel milli gelirden sağlanan artış, yalnızca bir sınıfın değil, tüm toplumun refahını yükseltebilir (39).

Diğer yönden toplumda refah yükseldikçe yerli işgücü çalışma koşulları ağır, tehlikeli ve çekici olmayan işlere rağbet etmemektedir.

---

(39) SEYİTOĞLU, s.596.

Bu açıkları doldurmak için yabancı işgücü kullanılmaktadır. Yabancı işgücünün bu olumlu etkileri yanında, bazı külfetleri de mevcuttur. Bunlar konut, okul, yol, hastane vs. gibi sosyal sabit sermaye tesislerine daha fazla harcama yapmaları gerekir. Bundan başka yabancı işçi sayısının yerli nüfusun önemli bir payına ulaşması ülkede bazı toplumsal ve kültürel sorunlar da doğurabilmektedir.

1. İşgücü Piyasasına Etkileri

Uluslararası işgücü hareketinin işgücü piyasası üzerindeki etkileri Şekil 1.3'ün yardımıyla analiz edilmeye çalışıldı. İşgücünün hareketinin işgücü arz ve talep eden ülkelerdeki işgücü piyasasını nasıl etkilediklerini işgücü arz eden ülkeleri incelerken ayrıntılı olarak verildi. Şimdi Şekil 1.3. yardımıyla yabancı işgücünün F. Almanya işgücü piyasasına etkileri incelenecektir. A noktası F. Almanya'ya yabancı işgücü hareketine izin verilmediği durumdur. Bu noktada Alman işçiler saatte 16 mark kazanıyor.

İşgücü hareketine getirilen engeller kaldırılırsa yabancı işgücü F. Almanya işgücü piyasasında Alman işgücü ile rekabet edebileceğinden F. Almanya'da ücretler gerileyecektir. Yabancı işgücünün girdiği F. Almanya işgücü piyasasında ücretleri B noktasında dengeye getirecektir. B noktasında ücret oranı 15 mark'tır.

F. Almanya'da yabancı işgücü çalıştırılması nedeniyle kazanan ve kaybeden gruplar belirlendiğinde, ücret oranları 16 mark'tan 15 mark'a düştüğü için a+b bölgesi Alman işverenlerin extra kazançlarıdır. Almanya'daki yerli işgücü ise ücretlerdeki düşme nedeniyle

a bölgesi kadar kaybederler. Almanya'daki yabancı işgücü ise d+e alanı kadar kazanç elde etmiştir.

Yabancı işgücü geldiği ülkelerde üretim faktörlerinin tam istihdamda, çalışmasını sağladığından, yeni yatırımların ve işyerlerinin açılmasını da teşvik etmektedir.

2. Milli Gelire Etkileri

Uluslararası işgücü hareketine izin verilmediği bir durumda Alman işverenlerin ve bu işverenlerin ürettiğini tüketen toplumun kazancı çalışanların kayıplarından çok fazladır. Yani Şekil 1.3'teki a+b alanı, tek başına a alanından daha az değildir. Yani ülkeye giren yabancı işgücü ülkenin işgücüne katılarak milli geliri yükseltmişlerdir.

Yabancı işgücü, kabul eden ülkede diğer kişilere göre daha düşük gelire sahip olduklarında, onların geliri bu ülkede kişi başına geliri düşürür mü? Bu ise, Şekil 1.3'de gösterilen işgücü talep eden ülke kazançlarıyla nasıl uyumlaştırılır sorusunu gündeme getirmektedir. Bu durumda daha düşük ödeme yapılan yabancı işgücünün gelmesiyle hem göçmen işgücünün geliri, hem de ülkenin milli geliri yükselirken, milli gelirden pay alan grupların da payları artar. Ancak ülkenin kişi başına milli gelir seviyesi düşük olur. Şekil 1.3'e göre Almanya'nın yabancı işgücü kabul etmeden önceki ve sonraki durumu incelenirse, kişi başına gelir her iki ayrımda da artmıştır.

3. Kamu-Finansmanına Etkileri

Göçmen işgücünün yoksullara yardım listesini kabartan, devlet okullarını kullanan ve güvenlik masraflarını vergilerle geri ödediklerinden fazla arttıran mali bir yük olduğu yaygın bir kanıdır. Fakat bu yaygın kanı, son zamanlardaki araştırmalara göre muhtemelen yanlıştır. Göçmen işgücü belki de diğer vergi yükümlülerine göre, ulaşım masraflarından daha fazla vergi öderler.

Bunun nedenini görmek için, işgücü ithal eden ülkede, işgücü ihraç eden ülkenin mali zararlarının oluşturduğu veriler yeniden düşünülmelidir. Yaşam süreci göstergelerine göre, göçmenler en çok vergi ödenen yaşam dilimine giren ve bazı eğitimlerini dış masrafla almış olan genç yetişkinlere doğru bir yaş dağılımıyla gelmeye eğilimlidirler. Bu vergilerin yaşamı daha pahalılaştıran mülkiyet vergileri, sosyal güvenlik indirimleri, maaş vergileri, satış ve üretim vergileri biçiminde, düşük ücretli tarım ve fabrika işçileri dahi olsalar öderler. Yine bahsedildiği gibi kamu malları küçük ya da hiç maliyetsiz şekilde var olan kullanıcılarla paylaşılabilmesi için, onların kamu mallarına katılımı, diğer vergi yükümlülerine maliyetten daha fazla çıkar sağlayabilir.

Bu konuda emin olmak için, net mali külfete katılmaya eğilimli bazı özel göçmen işçi grupları incelenebilir. Çok farklı dil ve ekonomilere sahip ülkelere iltica eden siyasi mülteciler, uyum sağlamadan önce kamu harcamalarından uzun yıllar yardım almaya eğilimlidirler. Yeni ülkenin dilini bilen yüksek nitelikli göçmen işgücü ise, hemen vergi yükümlüsü haline gelmeye eğilimlidirler. Bunun yanında A.B.D.'-

deki çok sayıda kaçak Meksikalılar gibi, kaçak yabancı uyruklular da vergi yükümlüsüdürler. Kaçak olarak, kamu mallarına ve hizmetlerine katılmazlar, ancak kazanç vergisi, satış vergisi vs. ödemeyi sürdürürler. Genelde, göçmenler kamu kaynaklarında diğer yurttaşlar gibi, az bir artış sağlamaya eğilimlidirler. Şekil 1.3'teki "b" alanı "yabancı işgücünün ithal edilen ülkenin kamu kaynaklarına katkısını ve işgücü ithal eden ülkenin net gelirini göstermektedir.

4. Gelir Dağılımına Etkileri

Uluslararası işgücü hareketinin talep eden ülkelerin milli gelinine etkileri incelenirken belirtildiği gibi işgücü hareketinin sağladığı toplumsal kazanç, bütün grupların kayıp ve kazançlarından daha fazladır. Aynı şekilde bir bütün olarak dünyanın kazancına bakıldığında, yabancı işgücünün dünya üretimine daha fazla katkıda bulunabilecekleri yerlere gönderilmesi, hem dünya üretimine, hem de dünya refahına daha fazla katkıda bulunabilir. Böyle bir katkı yabancı işgücünün bulunduğu ülkelerde gelir dağılımını düzenlemeye yönelik çalışmalara kaynak oluşturabilmektedir.

Yabancı işgücü kabul eden ülkelerde ilk başlarda kişi başına milli gelir düşüyor gibi gözükse de ilerleyen yıllarda bu işgücünün katkılarıyla yükselen milli gelir, o ülkedeki kişi başına milli geliri yükseltmektedir. Diğer yünden meslekler arasındaki gelir farkını düşürerek ücretlerde oluşacak kıtlık rantını ortadan kaldırıp, adil gelir dağılımının sağlanmasına yardımcı olmaktadır.

Azalan verimlerin sözkonusu olduğu ve marjinal verimin ortalamasının üzerinde olduğu yerlerde, göçmen işgücü kabul eden ülke, mevcut işgücünün yabancı işgücü akımını hoş karşılamalarını sağlamak amacıyla, göçten sonra gelirin piyasa bölüşüm şeklini değiştirmek mümkün olabilir. İşgücü göçü işgücünün marjinal verimini ve dolayısıyla ücret düzeyini düşürerek ve sermaye, toprak gibi sabit kalan faktörlerin rantını yükseltir. Bununla beraber hükümet yeni işgücüne marjinal verimleri kadar, eski işgücüne ise eski ücretleri kadar ödeme yapar. Bu yapılırken de, sisteme ortaya çıkan ranttaki artışı kısmen yeni ve eski marjinal verimler arasındaki farklılığı kapatmak için kullanır.

5. Refah Etkileri

Uluslararası işgücü hareketi kabul eden ülkeye yabancı işgücünün refah etkileri arz eden ülkeler için çizilen Şekil 1.4 yardımıyla analiz edilebilir. Şekil 1.4'e göre OA' Almanya'nın işgücü arzını, VMPL₂ Alman işgücünün marjinal ürün değerini vermektedir. Rekabetçi bir ortamda VMPL eğrisi Alman işgücünün reel ücretlerini de temsil etmektedir.

İşgücü hareketinden önce Almanya'da ücret oranı O'H ve toplam ürün ise O'JMA alanıdır. Uluslararası işgücü hareketi serbest bırakıldığında ücretlerin Almanya'da Türkiye'den yüksek olması nedeniyle AB kadar işgücü Türkiye'den Almanya'ya göç edecektir. BE noktasında her iki ülkede de ücretler eşitlenmiştir. Dolayısıyla Almanya'da ücretler düşer ve toplam ürün O'JMA alanından OJ'EB alanına yükselir. Bu ürün artışı Almanya'da yabancı işgücünün sağladığı bir refah artışı olarak ifade edilebilir.

6. Ödemeler Dengesine Etkileri

Yabancı işgücü gittikleri ülkelerin ödemeler dengesi üzerinde olumlu ve olumsuz etkilerde bulunmaktadır. ödemeler dengesi üzerindeki olumlu etkileri olumsuz etkilerinden daha fazladır.

Yabancı işgücünün ödemeler dengesi üzerindeki olumsuz etkilerine bakıldığında, en önemlisi kendi ülkelerine gönderdikleri işçi döviz transferleridir. Bu transferler, işgücü ithal eden ülkelerin cari işlemler fazlalığının yüzde yirmibeşine yaklaşması oldukça önemlidir. Diğer bir etki ise gittikleri ülkelere zevk ve tercihlerini de taşıdıklarından bu ülkelerin ithalatını da arttırabilirler.

Yabancı işgücünün olumlu etkilerine bakıldığında, üretim sürecinde karşılaşılan tıkanıklıkları giderme yoluyla ihraç edilebilir ürün fazlasını arttırıcı etkide bulunabilir. Bu etki daha çok ücret ve fiyatlar yoluyla meydana gelmektedir. Çünkü maliyetleri düşük tutarak ihracatta rekabet edebilirlik oranını yükseltmektedir.

Ücret ve fiyatların düşük düzeyde kalması, ithalatı da olumlu yönde etkileyecektir. Zira, ticari ilişkiler içinde bulunulan diğer ülkelere oranla fiyat avantajı sağlanmış olur.

Yabancı işgücünün dış ödemeler dengesine muhtemel etkileri çerçevesinde, özel sermaye hareketleri üzerinde de etkileri vardır. Ucuz işgücü varlığının yarattığı yatırım ortamı bir yandan başka ülkelere yatırılması tasarlanan yerli sermayenin yurtiçinde kalmasını sağlarken, öte yandan yabancı özel sermaye girişimlerini de hızlandırabilir (40).

---

(40) GÖKDERE, s.250.

7. Siyasal ve Sosyal Etkileri

işgücü talep eden ülkelerdeki yabancı işgücü ve yakınlarının, hızlı artışı, bu ülke toplumlarında huzursuzluklara yol açmaktadır. Farklı etnik gruplardan oluşan yabancı işgücünün kültür düzeyi ve davranış biçimlerinin farklılığı, kabul eden ülke vatandaşlarının hoşgörü sınırlarını zorlamaktadır. Son yıllarda yabancı işgücüne karşı gelişen kampanyalar, yabancılara karşı olan siyasal partilerin doğmasına neden olmuştur. Son yıllarda bu partilerin ülke genelindeki oy oranları % 15'lere yükselerek hükümetler üzerinde baskılar yaratmaktadırlar. Çünkü, belli bir olgunluk düzeyine erişmiş olan toplumlar, ekonomik refah düzeylerini daha fazla yükseltmek için sosyal refahlarından özveride bulunmayı istememektedirler.

İşgücü talep eden ülkelerdeki yabancı işgücü ve yakınlarının sayılarındaki hızlı artışla birlikte bu işgücünün belli bölgelerde kümelenmesi ve çalıştıkları ülkelerdeki işgücü arzının belirli bir oranını oluşturmaları ilerdeki yıllar için yerli işgücünde kaygılar oluşturmaktadır. Ekonomik menfaatlerin günden güne ön plâna çıkması, yabancı işgücüne karşı aleyhte kamuoyu oluşturmayı kolaylaştırdığından, sosyal yapısı, tüketim ve tasarruf eğilimi ve diğer bir çok farklılıkları olan yabancı işgücü ile bazı menfaatlerin paylaşımı zorlaşmaktadır.

Bugün gelişmiş ülkelerde yaşanan her ekonomik buhranda yabancı işgücü konusu gündeme gelmektedir. Özellikle siyasetçiler için yabancı işgücü sorunu sıcak patates gibidir (40), Bütün siyasetçiler bu konudan

---

(40) KİNDERT- KİNDLEBERGER, s.419.

uzak durmaya çalışmaktadırlar. Çünkü bir çok ülkede yabancı işgücü artık seçme ve seçilme hakkı elde ettiklerinden, işgücü sorununa olumlu yaklaşan politikacılar kendi vatandaşlarının tepkilerine, tersi durumda ise göçmen işgücünün tepkilerine hedef olmaktadır. Batı Avrupa ülkelerine işgücü göçünün başladığı ilk yıllarda gelenler genelde bekarlar, bugün ailelerini de yanlarına aldıklarından, göçmenler arasında bağımlı nüfus oranı ülke genelinin üzerindedir. Böyle bir durumda Sosyal maliyetlerde meydana gelen yüksek artışlara kabul ülke toplumu sert tepkiler göstererek siyasal ve sosyal baskı grupları oluşturmaktadır.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen yabancı işgücü aracılığıyla yabancı ülke toplumlarının kültür ve yaşam tarzlarını öğrenmek, sosyal saygınlık kaybettiren işlerde yabancı işgücünü kullanmak, bu ülkeler açısından bazı kazançlar arasında sayılabilir.

Sonuç olarak göçmen işgücünün meydana getirdiği nüfus artışı, kalabalıklaşma, fazladan gürültü, sürtüşme ve suç gibi dışsal maliyetler; göçten çıkar sağlayan yerli grupları yanına alan göçmen işgücü ile tutucu ve göçe karşı gruplar arasındaki sürtüşmenin temelini oluşturmaktadır. Politikacılar ne kadar göçe ve ne tip göçe izin vereceklerini tesbit ederken, bu sürtüşmeleri dengede tutmaya ağırlık vermektedirler.

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA TOPLULUĞU ÜLKELERİNE YÖNELİK TÜRK İŞGÜCÜ HAREKETİNİN GELİŞİMİ

I. AVRUPA TOPLULUĞU ÜLKELERİNE YÖNELİK TÜRK İŞGÜCÜ HAREKETİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin % 80'i AT ülkelerinde çalıştığından, bu ülkeler Türkiye'nin işgücü hareketinde önemli bir yere sahiptir. Aynı zamanda, AT ülkeleri içersindeki yabancı nüfus içinde Türk işçileri nispi olarak önemli bir yer tutmaktadır. 1973 sonlarında Topluluk ülkelerinin genelinde işgücü göçünü sınırlayıcı politikalar izlenmeye başladığında, Topluluk içersinde çalışan yabancı işgücünün % 14'ünü Türkler oluşturuyordu. Topluluk içersinde istihdam edilen Türk işgücünün % 75'i F. Almanya'da bulunmakta ve bu kitle ülkedeki aktif yabancı işgücünün % 32.4'ünü oluşturmaktadır (42). Bu durumda

---

(42) Bakınız: Ek-2.2.

F.Almanya Türk işgücünü en fazla kabul eden ülkeler arasında birinci sırayı aldığından çalışmamızda kullanılan verilerde bu ülkelerde çalışan işgücü esas alınacaktır. Bu çerçevede ikinci bölümün esasını Topluluk'a yönelen Türk işgücü ve gönderdikleri fonların tarihsel gelişimi, göçü düzenleyen hukuki yapı, sosyal yapı ve göçe yol açan nedenler oluşturacaktır. Göçe yol açan nedenler hem Türkiye hem de Topluluk açısından araştırılacaktır.

A- TARİHSEL GELİŞİM

Avrupa Topluluğu'na yönelik Türk işgücü hareketinin tarihsel gelişimi üç döneme ayrılabilir. Birinci dönem 1960-1973 yılları arasında Topluluk ülkelerinin talebi çerçevesinde gelişen işgücü göçünü kapsamaktadır. İkinci dönem Türk işgücü göçünün Topluluk ülkelerince kısıtlandığı, hatta bazılarında yasaklandığı 1974-1980 dönemini kapsamaktadır. Üçüncü dönem ise 1980'den günümüze kadarki dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde Topluluk ülkelerinde yaşamakta olan iki buçuk milyon Türk nüfusunun hareketi incelenecektir.

1. 1960-1973 Dönemi

Türkiye'den yabancı ülkelere yönelik işgücü akımı ilk kez 1959 yılında bir hükümet politikası olarak ele alınmış ve 1960 yılından sonra önem kazanmaya başlamıştır. Bu hareket kısa bir zamanda hız kazanarak 1961-1973 yılları arasında toplam olarak bir milyon Türk işçisi Batı Avrupa ülkelerine çalışmaya gitmiştir. 1973 yılı sonu itibariyle yurt dışında 900.000 çalışan işçi ve 450.000'i bunlara bağlı nüfus olmak üzere toplam 1.350.000 Türk bulunmaktaydı.

'1961 yılında F.Almanya'lı işverenler Türk işgücünü istihdam etmeye başlamadan önce bu ülkede yalnızca ailelerinden ayrı bir kaç bin Türk genci bulunmaktaydı' (43). Bunların ise yaklaşık üçte birini nitelikli çalışanlar, kalanını ise nitelik kazanmak amacıyla çıraklık eğitimi görenler oluşturmaktaydı. Çıraklık eğitimlerini bitirenlerin çoğu ise daha sonra F.Almanya'ya yerleşerek burada kalmışlardır. 1961 yılında F.Almanya'daki 489.000 kişiden oluşan yabancı işgücünün sadece yüzde ikisine ulaşabilen 9.200 kişilik kısmını Türkler oluşturmaktaydı. 1962 yılı sonlarında ise bu rakam 18.000 kişiye ulaşmıştır.

'1963-1966 yılları arasında F.Almanya, Hollanda, Belçika ve Avusturya'da çalışan Türk işgücü sayısında önemli bir artış gözlemlendi (44). Özellikle F.Almanya Türk işgücü göçünü en fazla kabul eden ülke konumuna geldi. Bu gelişmenin ortaya çıkmasında 1960 yılı başlarında yapımı tamamlanan Berlin Duvarı'nın Doğu Avrupa ülkelerinden işgücü göçünü azaltmasının yanı sıra, Türk Hükümeti'nin "İşsizliği azaltmak amacıyla Batı Avrupa ülkelerine büyük miktarda vasıfsız işgücü ihracatı" kararı benimsemesi de rol oynamıştır. Türk İş ve İşçi Bulma Kurumu bu tarihler arasında 180.000 Türk'e yurt dışında iş buldu. Ayrıca, 50.000 kadar Türk işçisi de Avrupa'ya kurum dışı yollarla gitti ve bunların bazıları gittikleri ülkelerde iş bularak statülerini değiştirip çalışmaya başladı..

---

(43) Philip L.MARTIN, **The Unfinished Story: Turkish Labour Migration to Western Europe**, International Labour Office, Geneva, 1991, s.21.

(44) Bakınız: Ek-2.4.

1966 yılı sonu itibariyle F.Almanya'da 161.000, Hollanda'da ise 14.500 Türk işçisi bulunuyordu. 1966-1967 yıllarında F.Almanya Türk işçi sayısını % 24 azaltarak 123.000 kişiye düşürmüştür. Hollanda ise 2.000'e yakın Türk işçisinin işine son vermiştir. İşten çıkarılan bu işgücünün bir kısmı diğer Avrupa ülkelerinde iş bulurken, kalanı da Türkiye'ye dönmüştür.

1968-1973 yılları arasında İş ve İşçi Bulma Kurumu aracılığıyla Batı Avrupa'da iş bulan 525.000 Türk işgücünün % 80'i F.Almanya'ya gitmiştir. Bu dönemde yurt dışına giden işgücünün cinsiyet açısından % 30'u kadınlardan, % 70'i erkeklerden oluşurken, nitelik açısından ise % 70'ini niteliksiz, % 30'unu nitelikli nüfus meydana getirmiştir.

1960-1973 döneminde işgücü hareketine yön veren en belirgin özellik Batı Avrupa ülkelerinden gelen işgücü talebidir. Bu dönemdeki Türk işgücü hareketi bu talepler çerçevesinde gelişmiştir. 1970'li yılların başlarında Avrupa ülkelerinin Türkiye'den işgücü talebi, Türkiye'nin işgücü arzındaki yıllık artışının üçte birine eşittir.

1960-1973 döneminde geri dönen Türk nüfusu incelendiğinde yoğun bir geri dönüş olgusu gözlenmemektedir. Yalnız Avrupa'da yaşanan 1966-1967 resesyonunda sayıları çok olmamakla birlikte bazı Türk işçileri Türkiye'ye dönmüştür. Bu dönemde herhangi bir Avrupa ülkesinde işini kaybeden Türkler, diğer ülkelere geçerek iş aramışlar ve bu çabalarında genelde başarılı olmuşlardır.

2. 1974-1980 Dönemi

1970'li yıllarda Batı Avrupa'daki tüm göçmen işgücünün yaklaşık % 40'ını Türkler oluşturmaktaydı. Avrupa'daki yabancı işçi sayısının 1970'li yılların sonunda 11 milyon kişiye yükseleceği ve bunun 4,5 milyonunun Türk olacağı tahmin edilmiştir. Bununla birlikte bazı araştırmalar Avrupa'daki Türk işgücüne gelecekteki talebin aynı tempoda sürmeyeceğini ve örneğin, Almanya'da 1973 yılındaki 2,5 milyonluk göçmen işgücü nüfusunun 1985'de 2,2 milyona düşeceğini öngörmüştür.

Türk işgücü sayısındaki büyük miktarlardaki artış ve bu artışın devam etme beklentisi başka sorunlara yol açtı. 1960'lı yıllarda Avrupa'da çalışan Türklerden üçte birinin ailesi yanlarındayken, 1970'li yıllarda bu oran üçte ikiye yükselmiştir. 1974 yılında F.Almanya'da bulunan 1 milyon Türk'ün % 60'ı işçi, % 20'si çocuk, % 20'si de çalışmayan eş veya onlara bağımlı giden nüfustu. Göçün başladığı ilk yıllarda kadın nüfusun % 13'ü çalışırken, 1970'li yıllarda bu oran % 20'lere yükselmiştir. 1975 yılı ve sonrasında Türkiye'den giden kadın işgücünün büyük çoğunluğu çalışmamış veya çalışmamıştır. 1980'li yılların ortalarından sonra Avrupa Topluluğu'nda yaşayan Türk kadınlarının çoğu çalışmaya başlamıştır.

Türk işgücünün Avrupa Topluluğu ülkelerine yönelen hareketi 1960'lı yılların sonu ve 1970'li yılların başlarında genişlemiş ve giderek daha fazla işçi ailesini yanına alarak kalış süresini uzatmıştır. 1973-1974 yıllarından itibaren yabancı işgücü çalıştıran Topluluk ülkelerinin

çoğunda işverenlerin Topluluk üyesi olmayan işgücü çalıştırmaları yasaklanmışsa da, bu ülkeler yabancı işgücü çalıştırmadaki bu aksaklığı, yerleşik yabancı işgücü ailelerini Avrupa'da yeniden birleştirerek, oturma ve çalışma haklarını yenileyerek gidermişlerdir.

1973-1974'te yaşanan petrol krizi bir çok Topluluk ülkesinde yabancı işgücüne karşı sınırlamalar getirilmesine yol açmıştır. Yabancı işgücünü Topluluk'a üye olanlar ve olmayanlar diye ayıran Topluluk'un ortak istihdam politikası her zaman tutarlılık göstermiyordu. 1970'li yılların ortalarında başlayan yabancı işgücüne karşı düşmanlık, misafir işgücünün kendini rahatsız hissetmesine neden olmuştur. 1980'li yıllara gelindiğinde bütün bu engellemelere rağmen Avrupa'daki Türk nüfusu 2 milyonu geçmiştir.

1974 sonrası dönemde Avrupa Topluluğuna yönelik işgücü hareketi, Topluluk ülkelerinin talepleri dışında aile birleşimleri yoluyla bağımlı nüfusun göçü aracılığıyla gelişmiştir. 1974'teki ekonomik resesyon özellikle Avrupa ülkelerinde işgücü talebini kısıtı ve arkasından yoğun işgücü hareketinin engellenmesi için bir takım yaptırımlar ortaya kondu. Bu yaptırımların bir çoğu Türk işgücü tarafından rahatlıkla aşılabılmıştır. Bu dönemde önce aile birleşmeleri, arkasından bağımlı nüfus hareketi ve son olarak da illegal yollardan Avrupa'ya işgücü göçü hareketi devam etmiştir.

1974-1977 yılları arasında Avrupa'da yaşanan durgunluk nedeniyle dönüş yapan işgücünün çoğu işsiz ve Alman yasalarına göre ülkede kalmaları imkânsız olan kişilerdi. Örneğin; 1975-1976'da Berlin'de işsizlik nedeniyle dönecek olan işgücü arasında yapılan bir ankette 2100 işçiden

% 40'ı dönüşten önce işsiz olduklarını, bir çoğu ise işten çıkarılmayı ya da atılmayı beklediklerini beyan etmişlerdir (46). Dönenlerin çoğu yeni evli ve çocuklu çiftlerdi. Ankete katılanların 3/4'ünün 30-35 yaş arasında ve aylık ortalama 1400 DM kazanıyorlardı. Ayda yaklaşık 500 DM biriktiriyorlardı ve yıllık birikimleri 15.000 DM civarındaydı. Bu dönemde Türkiye'ye geri dönen işgücü yıllık 20.000-30.000 civarındadır. Bu dönemde dönenlerin bir kısmı amaçlarına ulaşmış işgücü, bir kısmı ise amaçlarına tam olarak ulaşamayan işgücüdür. Genelde amaçlarına tam olarak ulaşamayan genç işgücü ağırlıktadır (47).

3. 1980 Sonrası Dönem

1980 yılında Batı Avrupa'da bulunan Türk nüfusunun % 60'ı işgücüne katılmıyordu. 1980 sonrasında Türk işgücü hareketinin gelişimi izlendiğinde yeni işgücü akımından çok, önceden Avrupa'ya yerleşmiş Türk nüfusuyla bağlantılı kişilerin göçü önem kazanmaktadır. Bu dönemin en önemli özelliği yurt dışında yaşayan Türk nüfusu içerisinde bağımlı olanların oranının yükselmesidir. Bu gelişme Avrupa Topluluğu ülkelerindeki Türk nüfusu içerisinde çocuklar ve çalışmayan ya da çalışamayan bağımlı nüfusun toplamı çalışan nüfusu geçmiştir (48).

1980 sonrası Avrupa Topluluğuna yönelik Türk işgücü hareketinde gözlenen önemli bir diğer olgu ise, turist olarak yurt dışına çıkan işgücünün daha kolay ve çabuk olarak iş bulabilmek amacıyla gittikleri

---

(46) MARTİN, s.29.

(47) GÖKDERE, s.99.

(48) Bakınız: Ek-2.1.

ülkelerden siyasi sığınma talebinde bulunmasıdır. Bu yolla yapılan göç özellikle Fransa'da hayli yaygınlaşmıştır.

1974 öncesi Avrupa Topluluğu ülkeleri her yıl gelen Türk nüfusunun % 90'ına iş imkânı sağlanırken, 1974 sonrası bu oran önceleri % 69'a, daha sonra % 17'ye ve 1980 sonrası ise % 8'e kadar düşmüştür.

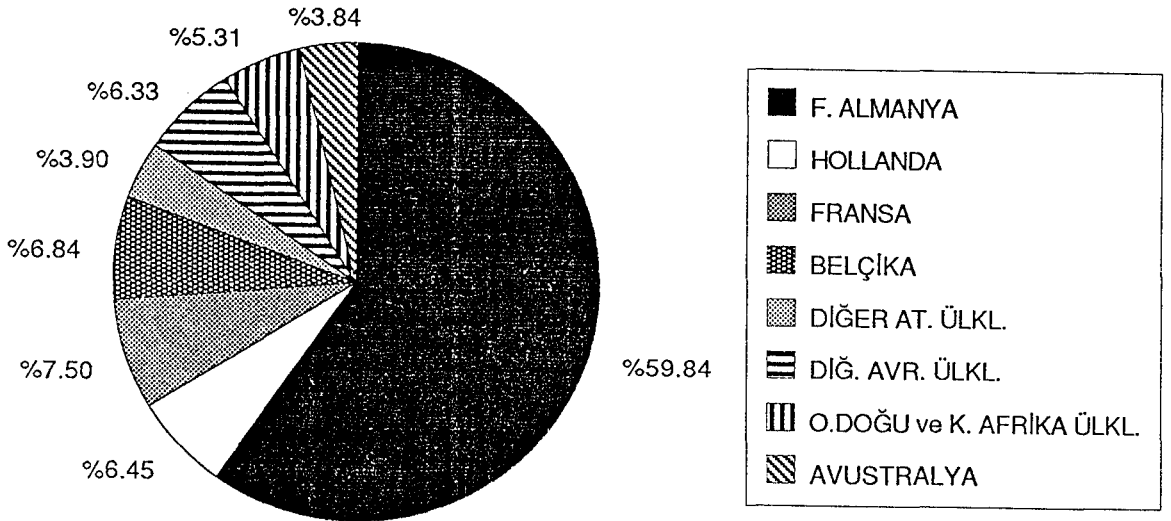
Bugün Avrupa Topluluğunun önemli problemlerinden biri olan Topluluğa yönelik Türk işgücü göçü, 1960'lı yıllarda Avrupa ülkeleri tarafından konjonktürel bir olgu gibi algılanmıştır. Fakat bu olgu strüktürel bir yapıya dönüşmüştür. Bu durum Topluluk ülkelerinde işsizlik oranlarını yükseltmiştir. Bu nedenle işgücü hareketi önceleri sınırlandırılmaya çalışılmış, daha sonraları ise Topluluk'taki yabancı işgücünün ülkelerine dönmeleri için teşvik tedbirleri alınmıştır.

1983-1984 yıllarında F.Alman Hükümetinin yabancı işgücünü geri dönüş teşvik politikaları sonucunda F.Almanya'daki yabancı nüfusta önemli azalmalar gözlenmiştir. Federal Almanya kısa sürede ülkelerine dönen işgücüne 10.500 Mark ve her çocuk için 1500 Mark vermeyi veya sadece haftalık kısmi çalışmayı önerdi. Yine bir başka öneri de geri dönenlere 2 yıl bekledikten sonra sosyal güvenlik katkıları geri ödenecekti. Bu geri dönüş teşvikleri 100.000'den fazla işçi ve çok sayıdaki aile üyesinin dönüşüne yol açtı. Bu teşviklerden öncelikle Türkiye'ye dönmeyi planlamış olan işçiler yararlandı. 1983-1984'te dönüş yapanlar ise genellikle, 10 yıl ve daha fazla süre F.Almanya'da çalışan ve çocuklarına Türkiye'de daha iyi bir eğitim sağlama çabasında olan işçilerdir.

Avrupa ülkelerine yönelik Türk işgücü göçünün niceliksel boyutu 1960'lı yılların başlarında binlerle ifade edilirken, 1990'lı yıllara gelindiğinde artık milyonlarla ifade edilmektedir. 1990 yılı sonu itibariyle 30 yıllık göçün bilançosuna bakıldığında 900.000 Türk işçisi aktif olarak Topluluk ülkelerinde çalışmaktadır. Bu ülkelerdeki toplam Türk nüfusu ise 2.500.000 kişiye ulaşmıştır.

Şekil 2.1.

1990 Yılı Sonu İtibariyle Göçmen Türk Nüfusunun
Ülkelere Göre Dağılımı (%)

Kaynak: Ek-2.4.

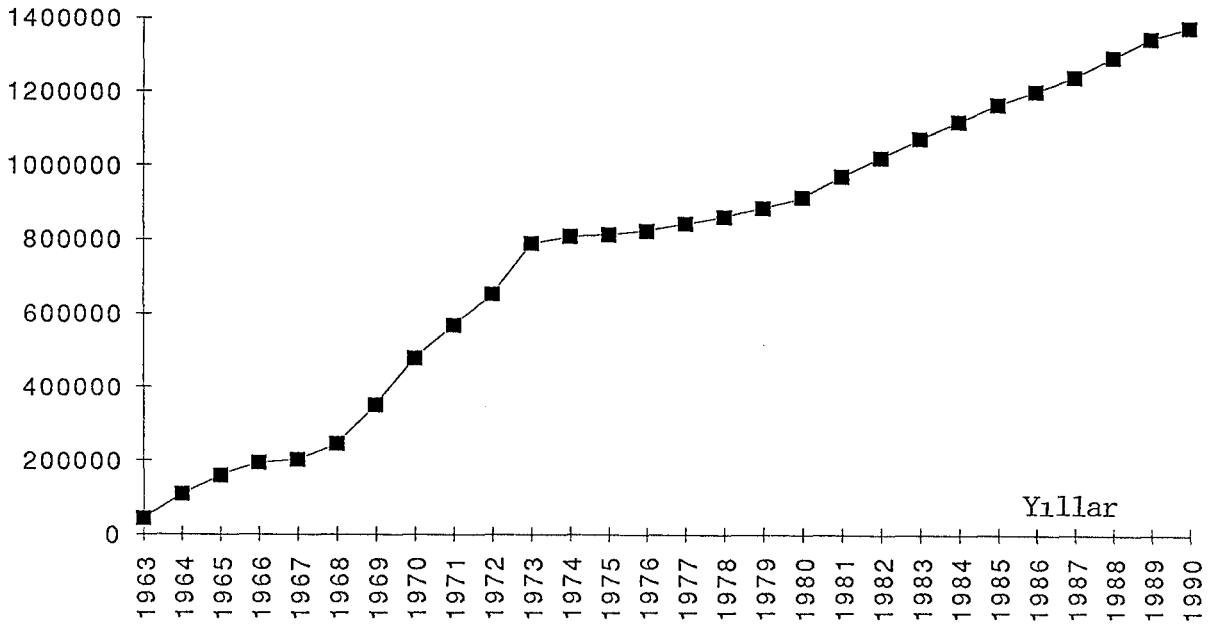
1960'lı yıllarda Türk işgücü göçü sadece Batı Avrupa ülkelerine yönelik olarak gelişmiştir. Bu yıllarda Türk işgücünün % 90'ı F.Almanya'da çalışmaktaydı. 1990 yılında ise bu oran % 65'e düşmüştür. 1974'te F.Almanya'nın diğer At ülkeleri gibi göçe sınırlamalar getirmesi sonucu Türk işgücü Arap ülkelere yönelmiştir. Bugün yurt dışındaki Türk işgücünün % 10'u Arap ülkelerinde çalışmaktadır.

Şekil 2.2. ise Türk göçünün gelişimini AT ülkeleri ve diğer ülkeleri yıllık olarak göstermektedir. Şekil 2.2.'den de görüldüğü gibi, 1974 sonrasında AT ülkelerine yönelik Türk işgücü göçü çok azalmıştır.

Şekil 2.2.

Türk İşgücü Göçünün Gelişimi

Kişi Sayısı

Kaynak: Ek-2.3.

1960'lı yılların ilk yarısında başlayan Batı Avrupa'ya yönelik Türk işgücü hareketinin önemli sonuçlarından birisi de Türkiye'ye gönderilen fonlardır. Bu fonlar gönderilen işgücü sayısına paralel bir gelişme göstermiştir.

1960'lı yılların ortalarında başlayan ve sonlarına doğru hızlı gelişim gösteren bu fonlar, 1970 yılında 500 milyon dolar'a, 1974 yılında ise 1.4 milyar dolar'a ulaşmıştır. 1974-1978 yılları arasında gönderilen fonlarda önemli bir düşüş gözlenmektedir. Bu dönemde gönderilen fonlar bir milyar dolar'ın altına düşmüştür. Bu düşüşü izleyen yıllarda gönderilen fonları teşvik için alınan önlemler 1979'da etkili olmaya başlamıştır. Bu dönemde uygulanan teşviklerin önemlileri; primli kur ve kredi mektuplu döviz tevdiat hesabı uygulaması, dövizle beklemeden yerli sınai ürünlerin satın alınması ve döviz bozdurularak açılan Türk Lirası Mevduat Hesaplarına yüksek faiz uygulanmasıdır.

1974 ve sonrasında Avrupa ülkelerinin Topluluk'a yönelik işgücü hareketini sınırlandırıcı tedbirler alması sonucunda gönderilen fonlarda azalma kaydedilmiştir. 1979 ve sonrasında ise Türkiye uyguladığı cazip teşviklerle bu fonların miktarını arttırmaya çalışmıştır. 1983 yılından itibaren gönderilen fonlarda görülen duraklama, 1984'te F.Almanya'nın özellikle Türk işgücüne yönelik aldığı "Kesin Dönüşü Teşvik Yasası" sonucunda yerini artışlara bırakmıştır. Yasanın uygulanması sonucunda 100.000'den fazla işçinin dönüş yaptığı ve bunlara ödenen prim iadesinin 1.711.8 milyon Mark olduğu ve bunun 568.7 milyon Markının Türkiye'ye transfer edildiği, geri kalanın ise F.Almanya'da bırakıldığı tah-

min edilmektedir (49). Ek- 2.3'te yurt dışında çalışan Türk işgücünün sayısına paralel olarak gönderdikleri fonlar da verilmiştir. Bu fonlarda belirli bir coğrafi köken tesbit etmek çok zordur. Ancak, yurt dışında çalışan Türk işçilerinin % 80'i Avrupa Topluluğu ülkelerinde çalıştıklarından, gönderdikleri fonların da büyük ölçüde bu Top- luluk'a dahil ülkeler kaynaklı olması gerektiği açıktır.

B- HUKUKİ YAPI

1973 yılında ortaya çıkan petrol krizi sonucunda özellikle sa- nayileşmiş ülkelerde görülen ve daha sonra da belli aralıklarla devam eden ekonomik durgunluk dönemleri sürerken, bu ülkelerde yaşayan yaban- cıların sayısında gözlenen devamlı artışlar, Topluluk üyesi ülkelerde bulunan yabancı işçi sayısının sınırlandırılmasını gündeme getirmiştir. Bu durum ise bazı hukuki problemlerin doğmasına yolaçmıştır.

Bugün Avrupa Topluluğu Ülkelerinden F.Almanya'da 5 milyon yaban- cı yaşamaktadır. Bu yabancıların göçü, işe alınmaları, yerleşmeleri ve serbest dolaşimleri bazen ikili anlaşmalarla bazen de Topluluğun Kuru- luş Anlaşması'nın bazı maddelerinde düzenlenmiştir.

Avrupa Topluluğu ülkelerindeki Türk İşgücünün hareketini düzen- leyen hukuki yapı bu kısımda incelenecektir. Özellikle göç anlaşmaları, serbest dolaşım ve işe alınma ve yerleşme son yıllarda Türk işgücü açı- sından hayli önem taşımaktadır.

---

(49) T.C. MERKEZ BANKASI, **Yurt Dışındaki Vatandaşlarımızın Tasarruf Eğilimleri Araştırması II**, ARALIK 1986, s.564.

1. İşgücü Hareketiyle İlgili Hukuki Düzenlemeler

Türkiye'den yabancı ülkelere işgücü hareketinin bir hükümet politikası olarak ilk defa ele alınması 1959 yılından sonra olmuştur. Böylece yurt dışına işgücü hareketi 1960 ve 1961 yıllarından sonra önem kazanmaya başlamıştır. Yurt dışına işgücü gönderilmesi ile ilgili olarak ilk işgücü anlaşması 30 Ekim 1961'de F.Almanya ile, ilk sosyal güvenlik anlaşması ise, 9 Eylül 1959 tarihinde İngiltere ile yapılmıştır. Bunları diğer ülkelerle yapılan çeşitli işgücü ve sosyal güvenlik anlaşmaları izlemiştir. Yabancı ülkelerle yapılan bu anlaşmalar çerçevesinde 1961 yılında ilk olarak F.Almanya'ya çalışmak üzere 1476 kişi gönderilmiştir.

Avrupa Topluluğu ile yapılan Ankara Anlaşması'nın 12. maddesinde "akit taraflar arasında işgücü akımını kademeli olarak gerçekleştirmek için Topluluğu kuran anlaşmanın 48., 49. ve 50. maddelerden yararlanmayı öngörmüştür" hükmü yer almaktadır. İşgücü hareketiyle ilgili düzenlemelerin daha hazırlık döneminde yapılabilmesi öngörülmüştür. Nitekim 12.9.1963 tarihinde Avrupa Ekonomik Topluluğu Heyet Başkanı'nın gönderdiği mektupla Ortaklık Anlaşması'nın 4. ve 12. maddeleri gözönünde bulundurularak, Ortaklık Konseyi'nin Türkiye'deki işgücüne ilişkin sorunları hazırlık döneminden itibaren inceleyebileceği bildirilmiştir. Ancak, bütün hazırlık dönem boyunca bu konuda herhangi bir gelişme gözlenmemiştir.

Hazırlık dönemine ait bu eksikliğin giderilmesinin beklendiği Katma Protokol'de de önemli bir gelişme kaydedilememiştir (50). Ankara Anlaşması'nın eki olan mektupta işgücü ile ilgili sorunların hazırlık döneminde ele alınacağını bildiren AET, Katma Protokol'de Türk İşgücü ile ilgili sorunların çözümünü anlaşmanın yürürlüğe girişinden sonraki 12. yılın sonu ile 22. yılın sonu arasında gerçekleşebileceğini belirtmekle yetinmiştir (51). Daha sonra Toplulukta çalışan Türk işgücüne uyrukluktan dolayı bir ayırım yapılmayacağı, Türk işgücünün çalışma ve oturma izinlerinin uzatılmasını Ortaklık Konseyinin inceleyeceği, halen çalışmakta olan ve topluluk içinde yer değiştiren Türk işgücünün sosyal güvenlik yönünden farklı ülkelerde geçen hizmetlerinin birleştirilmesine olanak verileceği yolunda kararlar alınmıştır (52). Türkiye, aslında Katma Protokol'den önce F.Almanya, Hollanda, Belçika, Fransa, İngiltere gibi AT ülkeleri ile Sosyal güvenlik anlaşmaları imzalanmış durumdaydı. Katma Protokol ile getirilen bu hükümler yeni değildir. Hangi yönden bakılırsa bakılsın, geçiş dönemiyle ilgili Katma Protokol, işgücü göndermeleri, işgücünün sosyal güvenlikleri ve mesleki teknik eğitimleri konularında Topluluk Ülkeleri ile imzalanmış olan ikili anlaşmalar ötesinde hiç bir hak ve olanak getirmemiştir (53).

---

(50) Ali Suat YÜKSEL, **Türkiye İlişkileri Açısından Avrupa Ekonomik Topluluğu**, E.İ.T.İ.A. Yay.No:157/99, Eskişehir, 1975, s.109.

(51) Katma Protokol'ün 36. maddesi.

(52) Katma Protokol'ün 37., 38. ve 39/1.2. maddeleri.

(53) YÜKSEL, s.110.

2. İşgücünün İşe Alınma ve Yerleşim Koşulları

Avrupa Topluluğu ülkelerine yönelen Türk işgücü göçünün en yağun olduğu 1960'lı yılların sonu ve 1970'li yılların başlarında bu ülkelerde işe yerleştirilen Türk işçilerinin büyük çoğunluğu herhangi bir niteliğe sahip olmadıkları halde çok kolay iş buldular. Bu durum ise, iş bulma servisine başvurarak Türk işgücünü talep eden yabancı işverenlerin kendi ülkelerinde çalışacak belirli miktar ve nitelikte işgücü bulamadıklarını göstermektedir. Avrupalı işverenler öncelikle bu taleplerini karşılayacak yerli işgücünün var olup olmadığını işbulma servislerinden kontrol ettirmişler. Bu taleplerine uygun yerel işgücü olmadığından, talepleri göçmen işgücünü seçen İstanbul'daki Alman İşverme Bürosu'na yönelmişti. Bu büro ise, yurt dışına gitmeye arzulu Türk işgücünün listesini elinde bulunduran Türk İş ve İşçi Bulma Kurumuyula ortak çalışarak talepleri karşıladı (54).

Türkiye'den Topluluk ülkelerinde çalışmak isteyenlerin başvuru listeleri genişledikçe, göç önceliği ülkenin az gelişmiş bölgelerine, Köy-Kalkınma Kooperatifleri üyelerine ve resmi olarak felaket bölgesi ilân edilen alanlarda yaşayanlara verilmiştir.

Yurt dışına gitmek isteyen Türk işgücü bu öncelikli listeye girmeye çalışıyordu. T.İ.İ.B.K. aracılığıyla yurt dışına çalışmak amacıyla gitmek isteyen işçilerin bir ikamet sertifikasına ihtiyaçları vardı. Bu sertifikalar da bir bölgede en az altı ay ikamet ettikten sonra o bölgenin yerel yönetimi tarafından verilebiliyordu. Öncelikle bölgelerde ak-

---

(54) MARTİN, s.27.

rabaları olanların bazıları seçilme olasılıklarını arttırmak amacıyla bu bölgelere taşınmışlardır.

Bazı durumlarda işverenler yalnızca belirli miktarlarda Türk işgücü talep etmek yerine, açık işleri dolduracak niteliklerdeki Türk işçilerini aday olarak gösterebilmekteydiler. Aday olarak gösterilen bu işçiler göç için Türk İş ve İşçi Bulma Kurumu'ndan öncelik hakkı elde ettiklerinden, yurt dışına gitmek isteyenler önceden yurt dışında yerleşmiş olan arkadaş ve akrabalarından kendilerine iş aramalarını ve bu işlere yerleştirilmeleri için işverenleri ikna etmelerini istemekteydiler.

Aday gösterilerek işe alma sonucunda turist pasaportlu olarak yurt dışına çıkış, yabancı işçi sayısını arttırdı. Böylece statülerini iş bulduktan sonra değiştirmek amacıyla Topluluk'a yönelen işçilerden oluşan yasal olmayan göçler ortaya çıktı. Daha sonra, yasal olmayan bu işgücünü Türkiye'ye geri gönderdikten sonra düzenli bir iş ve ikametgah belgesine sahip oldukları takdirde tekrar F.Almanya'ya girmelerine izin veren yeni bir Yasa'nın çıkması sağlandı. Yasal olmayan yollardan gelen işgücünün sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte, bir araştırmaya göre yurt dışındaki yabancı işgücünün % 40'ından fazlasını 1975'lerin ortalarında turist olarak gidenler oluşturmaktadır. Topluluk ülkelerindeki Türk Nüfusun % 20'sinin bu yolla gittiği tahmin edilmektedir (55).

---

(55) Deniz AKAGÜL, *Analyse Des Relations Economiques Entre L'Europe Et La Turquie Le Cas De L'Association C.E.E. Turquie*, Université de Lille I, 1988, s.240.

İşbulma amacıyla Topluluk'a yönelik Türk işgücü göçü F.Almanya, Hollanda, Belçika ve Fransa ile yapılan ikili anlaşmalarla kontrol altına alınmıştır. Bu anlaşmalar, Türk işgücünün işverenler ile iş kontratlarını, bunların bozulması veya iptali halinde durumun nasıl kontrol edileceğini ve konaklama, yerleşme gibi durumlarda doğabilecek sorunların çözümünü de içermektedir.

Topluluk ülkeleriyle yapılan ikili anlaşmalarda belirtilen şartlar uyarınca geçici işçi statüsündeki Türk işçilerinin çoğu yerleşik göçmen sıfatı kazanmıştır. Böylece bu işçiler, Topluluk ülkelerinin Sosyal Koruma Yasası kapsamına girerek çalıştıkları Topluluk ülkesinde uzun süreli yerleşme hakkı elde etmişlerdir. Bu hakların elde edilmesinde ikili anlaşmalar kadar uluslararası işçi örgütlerinin de etkisi olmuştur.

Bunun sonucu olarak 1975'li yılların ortalarında birçok yabancı işgücü misafir oldukları ülkelerin işsizlik sigortası ve çocuk yardımlarını içeren sosyal güvenlik programlarından tam olarak yararlanabilir hale gelmiştir.

F.Almanya'da 1973-1974 yılları arasındaki petrol krizinin neden olduğu resesyona sonrasında ortaya çıkan sorunları çözebilmek amacıyla ile yabancı işgücü çalıştırmaya devam etmek isteyen, fakat bir-iki yıllık bir çalışmadan sonra katı bir işgücü rotasyonuna taraftar olan işverenler ve bazı yerel kamu yetkilileri ile işçi sendikaları ve göçmen yardımlaşma dernekleri karşılıklı görüşmeler başlatmışlardır. Bu görüşmeler sonucunda daha fazla işgücünün işe alımını sınırlandırma kararına varılmıştır. Bunun yanında çalışma ve yerleşme hakkı elde etmiş işçiler

için yeni politikalar belirlenmiştir. Aslında Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasındaki ortaklık anlaşmasının 13. maddesi yerleşme serbestliğine yönelik kısıtlamaların karşılıklı olarak kaldırılmasını öngörmüştür. Ayrıca Katma Protokol'de de taraflar arasında yerleşme hakkı ve hizmetlerin serbest edinimine yeni kısıtlamalar konması yasaklanarak, var olan kısıtlamaların kaldırılması hükmüne yer verilmiştir.

Topluluk dışı ülke vatandaşlarından Topluluk'a bağlı ülkelerde çalışmayı arzulayanların oluşturduğu göçmen işgücüne karşı katı sınırlamalar getiren yaptırımlar 1990'lı yıllarda da devam edecek gibidir. Ancak, bu kısıtlamalarda yer yer çifte standartlı kararlara rastlanılmaktadır. Örneğin, F.Almanya Doğu Avrupa'dan gelen Alman asıllı grupları kabul ederken, barınacak bir ülke arayan diğer ülke vatandaşlarını geri çevirmektedir. Aynı zamanda, Topluluk'a üye bir ülkede çalışma ve yerleşme hakkına sahip Topluluk üyesi ülke vatandaşı olmayan göçmen işçilerin diğer Topluluk ülkelerinde serbest dolaşım hakkı mevcut değildir.

Son yıllarda gerek çok taraflı, gerekse AT Ülkelerince AT üyesi olmayan mülteci göçmen işgücü ile ilgili yasalarda olumlu yönde bazı değişiklikler yapılırsa da, her ülke bu göçmenlerin haklarını diledikleri gibi ellerinde tutmaktadır.

3. İşgücünün AT Ülkelerinde Serbest Dolaşımı

Avrupa Ekonomik Topluluğu Anlaşması'na öncülük eden Avrupa Kömür-Çelik Birliği (CECA) Anlaşması'nda ilke olarak kömür ve çelik sanayilerinde çalışan işgücüne mahsus sınırlı bir serbest dolaşım hakkı yer almakta idi. AET'nin kurulması ve Topluluk'a üye ülkelerin tümü içersinde

işgücünün serbest dolaşım ilkesinin geçerli olmasının ağırlık kazanması ile birlikte, serbest dolaşımın ekonomide bir ya da iki sektör ile sınırlandırılmasına olanak kalmadı. AET Anlaşması'nın 48. ve 51. Maddelerinde yer alan hükümlerle serbest dolaşımı güçleştiren engellerin kaldırılmasına karar verilmiştir (56).

İşgücünün serbest dolaşım hakkı gereğince işgücü, bütün üye ülkelerdeki açık işlerde serbestçe çalışabilme imkânına kavuşmaktadır (57). Topluluk üyesi ülke vatandaşı, kendi ülkesi dışında çalışırken, istihdam, ücret ve diğer çalışma koşulları yönünden kendisine, yerli işçilerle eşit işlem yapılmasını adli ve idari makamlar nezdinde talep edebilir (Md.48).

Bugün AT'da çalışan yabancı işgücünün yaklaşık % 43'ü Türkiye, Yunanistan, Portekiz, İspanya ve Yugoslavya'dan gelen işçilerdir (58). Görüldüğü gibi Avrupa Topluluğu içinde çalışma amacıyla gelen işgücü genelde gelir düzeyi düşük ülkelerin vatandaşlarıdır. Topluluk dışından gelen göçmen işgücü ile ilgili olarak Topluluk Komisyonu 8 Temmuz 1985 tarihinde 85/381 Sayılı bir yönetmelik yayınlanarak, üçüncü ülkelere gelen göçmen işgücünü, istihdam eden ülkelerin, Komisyon'a ve diğer üyelere bilgi verme ilkelerini düzenlemiştir. Fakat Adalet Divanı 9 Temmuz 1987 tarihinde Komisyon'un milli politikaları ile Topluluğun politikaları arasında uyum sağlamada yetkili olmadığı gerekçesiyle 85/381 Sayılı yönetmeliği iptal etmiştir. Bu iptal kararından sonra Komisyon, Roma An-

---

(56) AET-V.BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI-ÖZEL İHTİSAS KOMİSYONU RAPORU, DPT Ya.No:1871, Ankara, 1983, s.107.

(57) Özellikle İşgücü talebinin fazla ve ücret seviyesi ile çalışma koşullarının elverişli olduğu bölgelerdeki işler.

(58) Vural F. SAVAŞ, **Türkiye ve AET**, İstanbul, 1983, s.145.

laşması'nın 117. maddesi uyarınca yeni bir düzenleme için çalışmalar yapmaktadır (59).

Serbest dolaşım kuralı içinde AT ülkelerinde Türk işgücünün durumuna bakıldığında, AT ülkelerinde Türk işgücünün serbest dolaşımını düzenleyen hukuki metinler iki ana grupta toplanabilir. Birinci grubu, Türkiye ile AT arasında kabul edilen çeşitli düzenleme metinleri oluşturmaktadır. İkinci grup ise, Türkiye'nin bazı AT ülkeleri ile yaptığı ikili anlaşmalar oluşturmaktadır.

Ankara Anlaşması ve Katma Protokol Hükümleri uyarınca 1 Aralık 1986 tarihinden itibaren Topluluk ülkelerinde çalışan Türk işgücünün serbestçe dolaşım hakkına sahip olması gerekmektedir. Bu hakkın uygulamada da serbestçe kullanılabilmesi için, Ankara Anlaşması'nın 12. Maddesi uyarınca, Ortaklık Konseyi'nin uygulamaya ilişkin usulleri tesbit etmesi gerekmektedir. Ancak Ortaklık Konseyi'nin söz konusu tesbiti yapmaktan kaçınması halinde, Ankara Anlaşması'nın 25. Maddesi uyarınca Türkiye'nin Adalet Divanı'na başvurma hakkı mevcut değildi. Anlaşmazlığı Adalet Divanı'na götürmeye sadece Ortaklık Konseyi yetkiliydi (60). Sonuçta Ortaklık Konseyi böyle bir girişimde bulunmadığından, Türk işçileri Topluluk ülkelerinde serbest dolaşım hakkını elde edemediler. 17 Nisan 1987'de Türkiye'nin Topluluk'a tam üyelik başvurusuna da şimdilik olumlu bir cevap alınamadı.

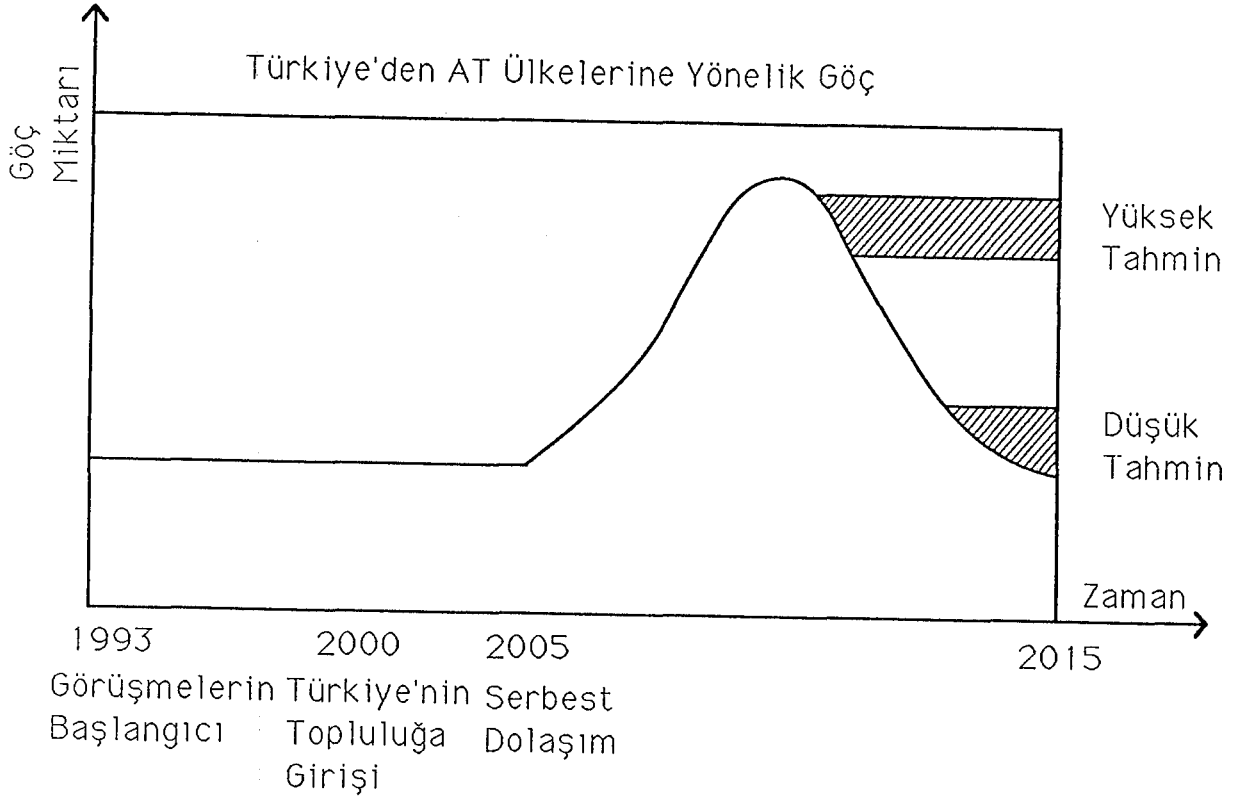
(59) S.Rıdvan KARLUK, **Avrupa Toplulukları ve Türkiye**, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1990, s.86-87.

(60) Melih BERBEROĞLUGİL, **"AET'de Türk İşgücünün Serbest Dolaşımı"**, DIŞ TİCARETTE DURUM DERGİSİ, İstanbul, Ocak 1987, s.10.

Türkiye'nin AT tam üyesi olması halinde Türk işgücünün serbest dolaşımının hukuki statüsü de değişmiş olacaktır. Tam serbest dolaşıma doğrudan geçiş sağlanabilirse, Türk işgücü çalıştıkları ülkelerin yerli işgücünden farklı bir işleme tâbi tutulmayacaktır. Böyle bir durumda Topluluğa Yönelik Muhtemel işgücü göçünün aşağıdaki Şekil'deki gibi gelişeceği tahmin edilmiştir (61).

Şekil 2.3.

Serbest Dolaşımdan Sonra Muhtemel Türk İşgücü Göçü

(61) MARTİN, s.6.

Türkiye AT'a tam üye olsa dahi, serbest dolaşımın derhal değil, fakat kademeli olarak gerçekleşmesi muhtemel gözükmektedir.

4. İşgücünün AT Ülkelerine Entegrasyonu

1960'lı yıllarda AT ülkelerinde yabancı işgücü ile ilgili düzenlemeleri içeren yasalar, yabancı işgücünün çalıştıkları ülkelere entegrasyonu açısından ciddi engeller içermektedir. 1965'te F.Almanya'da çıkarılan "Yabancılar Yasası" na göre, yabancı işgücünün F.Almanya'da kalması Alman toplumunun yararına ise mümkündür. Yabancılar Yasası'nın bu gibi bir takım koşulları getirdiği için yerleşmiş göçmen işgücünün bulunduğu ülkeye entegrasyonu engellemektedir. Sonuçta, Yabancı işgücü yasalar açısından kendilerini güvenli hissedinceye kadar içinde yaşadığı toplumla bütünleşememektedir. Güvenin hissettirilebilmesi için, sürekli oturma izni veya daha kolay F.Almanya vatandaşlığına geçme ve yerel seçimlerde seçme ve seçilme hakları verilecek şekilde Yabancılar Yasası'nın değiştirilmesi gerekmektedir.

F.Almanya 1990 yılı Mayıs ayında Yabancılar Yasası'nda önemli değişiklikler yaparak yabancıların durumunu biraz daha güvenli hale getirmiştir. Örneğin, çocuklar ve eşlerden birisi hane halkından bağımsız olarak oturma izni alabilme hakkına kavuşmuştur. Bununla birlikte bu yasa yerleşik yabancı işgücü için sınırlı ölçüde de olsa bir takım yenilikler getirirken, yeni gelecek yabancılara karşı mevcut kısıtlamaları daha da arttırıcı hükümler taşımaktadır.

Türk işgücü F.Almanya'da yaşayan en önemli AT dışı ülke grubunu oluşturduğu için yabancılar yasasından en fazla etkilenen kesimdir.

İki milyon'a yakın Türk Nüfusu ülkedeki tüm yabancıların üçte birini ya da F.Almanya nüfusunun % 2.5'ini oluşturmaktadır.

Türklerin Alman Toplumuna entegrasyon çabasını gösteren eğilimler mevcuttur. En önemlisi Türklerin Türkiye'ye dönme isteklerindeki azalıştır. F.Almanya'da Türklerle ilgili yapılan araştırmalarda 1980 yılında % 80 olan dönme eğilimi 1989'da % 13'e düşmüştür (62). Almanya'da doğan üçüncü kuşak Türklerin çoğu Almanca konuşmakta olup, F.Almanya'da eğitim görmeyi ve çalışmayı arzulamaktadırlar. Bazı Türkler ise hem Türk, hem de Alman istihdam eden işyerlerine sahiptirler. Bugün F.Almanya'da 30.000 Türk vatandaşı kendi özel işletmelerini kurmuştur.

Türk nüfusun Alman toplumuna entegrasyonu Alman Hükümetinin yabancılara yönelik çelişkili politikaları nedeniyle yavaşlamıştır. 1973'-den günümüze F.Almanya'daki yabancılara yönelik politikaların ortaya çıkardığı çelişkili üç amaç oluşmuştur. Bu amaçlar, yabancı akımını azaltmak, ülkede kalmak isteyenleri entegre etmek ve ayrılmak isteyenlerin dönüşünü teşvik etmektir. 1973 yılında F.Almanya'nın işgücü göçüne sınırlamalar getirmesi, bu ülkedeki yabancı nüfusunu azaltmamıştır. 1974'-te 4 milyon olan yabancı nüfus 1989'da 5 milyon'a ulaşmış. Bu dönemde yabancı nüfustaki bu artışa karşılık istihdam edilen yabancı işgücü sayısı 2,6 milyon'ken 2 milyon'a düşmüştür.

---

(62) MARTİN, s.31.

C- SOSYAL YAPI

Avrupa Topluluğu ülkelerindeki Türk işgücünün sosyal yapısı, buldukları ülkelere entegrasyon yönünden oldukça önemlidir. Topluluk ülkelerindeki Türk işgücünün Türkiye'den göç ettikten sonra, sosyal yaşamlarında ortaya çıkan değişiklikler incelendiğinde, önemli boyutta olmadığı gözlenmektedir. Sosyal yapı işgücünü hem gönderen hem de kabul eden ülkeleri yakından ilgilendiren bir kavramdır. İşgücü kabul eden ülkelerdeki sosyal yaşama uyum göstermeme, kendi ülkelerine özgü yaşamı oluşturdukları kolonilerde sürdürmeye çalışma, ihtiyaç duydukları mal ve hizmetleri bu kolonilerde işyeri açan yurttaşlarından sağlama AT ülkelerindeki Türk işgücünün sosyal yapısı ile ilgili temel özelliklerdendir. Aynı zamanda bu kesimin bulunduğu topluma göre ortalama tasarruf eğilimleri yüksek, ortalama tüketim eğilimleri ise düşük olduğu yapılan çeşitli çalışmalarda ortaya konmuştur. Bu gibi durumlar ise Türk işgücünün bulunduğu ülke toplumuna bütünleşmesini geciktirmektedir. Türk işgücünün gittikleri ülke toplumu ile sosyal etkileşimleri, doğum ve yetiştirme yerleri, eğitim ve yabancı dil bilgi seviyeleri, medeni durumları ve ikamet ettikleri yerler gibi sosyal yaşamla direkt ilişkili faktörlere bağlıdır (63).

---

(63) Çalışmanın bu kısmındaki veriler 1986-1988 yılları arasında F.Almanya, Fransa, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'ta çalışan Türk işçileri üzerinde yaptığımız anket çalışması sonuçlarından elde edilmiştir.

1. Doğum ve Yetiştirme Yerleri

Avrupa Topluluğu ülkelerinde çalışan türk nüfusunun % 27'si nüfusu 500'den az köylerde; % 23'ü nüfusu 501-100 arasındaki köylerde; % 30'u da, nüfusu 1001-5000 arasındaki köy ve kasabalarda doğmuş ve büyümüş kimselerdir. Başka bir ifade ile Avrupa Topluluğu ülkelerinde yaşayan Türk işgücününün % 80'i, Türkiye'nin kırsal yörelerinde doğup büyümüş; bir kısmı daha sonra iş aramak için şehirlere gitmiş, köy kökenli, örf ve adetlerine sıkı sıkıya bağlı kimselerdir. Avrupa ülkelerindeki bu nüfusun doğum ve yetiştirme yerleri açısından bölgelere göre dağılıma bakıldığında, İstanbul ve Trakya'nın % 18, Ankara'nın ve İç Anadolu'nun % 26,5, Kuzey Anadolu'nun % 14,4, Batı Anadolu'nun % 23,6, Doğu Anadolu'nun % 8, Güney Doğu Anadolu'nun % 9,5'luk paya sahip olduğu görülmektedir.

2. Eğitim Seviyeleri

Tarafımızca yapılan anket çalışmasının sonuçlarından Topluluk ülkelerindeki Türk işgücününün eğitim seviyesinin oldukça düşük olduğu anlaşılmaktadır. Topluluk ülkelerindeki Türk nüfusun % 7'sinin okuma yazma bilmediği, % 73'ünün ilk okulu bitirdiği, % 14'ünün sonradan okuma yazma öğrendiği, geriye kalan % 16'sının da orta okul, lise ve çeşitli meslek okullarından mezun oldukları belirlenmiştir.

Yine aynı çalışmada Türk işgücününün % 20'sinin yeterli seviyede yabancı dil konuşabildiği, % 13'ünün yabancı dil konuşup, yazabildiği, % 34'ünün az seviyede dil bildiği, % 16'sının ise hiç dil bilmediği sap-

tanmıştır. Resmi ve özel kuruluşlarla görüşme ve yazışmalarda ise Türk işçilerinin % 61'i mutlaka bir tercümana başvurmuştur.

3. Medeni Durumları

Topluluk ülkelerindeki Türklerin medeni durumları ile ilgili kesin kayıtlar bulunmamaktadır. Bununla birlikte Topluluk ülkelerinin resmi istatistiklerinde çocuk parası olan evli veya dul işçilerin sayıları verilmektedir. Bu istatistiklere göre sadece F.Almanya'da 278.918 Türk işçisi çocuk sahibidir. Bu işçilerin toplam çocuk sayısı 621.077'dir. Türk işçi çocuklarına ödenen paraların aylık toplamı 1989 yılında 859.432.000 DM'tir.

F.Almanya'daki Türk işçilerinin çocuk sayıları ise şöyledir: 279.918 aile 1 çocuklu, 223.109 aile 2 çocuklu, 137.340 aile 3 çocuklu, 73.540 aile 4 çocuklu, 33.400 aile 5 çocuklu, 12.700 aile 6 çocuklu, 4.540 aile 7 çocuklu, 1.470 aile 8 çocuklu, 575 aile 9 ve daha fazla çocukludur. F.Almanya kanunlarına göre 1 çocuğa 50, 2. çocuğa 100, 3. çocuğa 220 ve 4,5,6,7,8,9. ve 10 çocuklu ailelere ise çocuk başına 240 DM çocuk parası ödenmektedir.

4. Mesken Durumları

Avrupa Topluluğu Ülkelerindeki Türk nüfusuna dahil bekar işçilerin bir kısmı çalıştıkları fabrika ve Mahalli İdarelerin yatakhanelerinde, bir kısmı ise kiralık evlerde kalmaktadır. Evli işçilerin büyük çoğunluğu ise eş ve çocukları ile birlikte kiraladıkları evlerde ikamet etmektedir. Topluluk'taki Türk nüfusu çalıştıkları şehir ve kasabaların belirli bölgelerinde toplu yaşamayı tercih etmektedir.

Aynı bina, sokak ve mahallelerde yaşayan Türklerin, ayrıca aynı köy, kâsaba ve şehirlerden gelen hemşerileriyle de ikinci bir grup oluşturdukları gözlenmektedir. Türk nüfusun yaşadığı semtler, genellikle şehirlerin kenar mahalleridir. İkamet edilen evler ise genelde eski yapılardır. Birçok evin müstakil banyo ve tuvaleti yoktur. Bir Türk işçisinin mali imkânları uygun olsa dahi nezih semtlerden ev kiralaması çok zordur. Ev sahipleri yabancılara evlerini kiraya vermemekte, ya da yüksek ev kirası talep etmektedirler.

Son yıllarda bazı Türk işçileri ikamet ettikleri evleri satın alarak ev sahibi olmuşlardır. 1980 sonrası hayli yaygınlaşan bu olgu, Topluluk Ülkelerince de desteklenmektedir. Uzun vadeli borçlanan Türk işçileri, kira öder gibi ev taksitleri ödemektedirler. Satın alınan evler genellikle 80-100 yıllık olup, çok fazla restorasyon masrafı gerektirmektedir.

1980'li yılların sonu itibariyle Avrupa Topluluğu Ülkelerinde yaşayan Türk işçilerinin % 81'i tamamen kendi müziklerini dinlemekte, Türkçe gazeteleri okumakta, Türk filmi oynatan sinemalara gitmekte, hatta gıda maddelerini Türklerin işlettiği dükkânlardan karşılamakta ve Türk lokantalarında yemek yemektedirler.

Topluluk Ülkelerindeki Türk nüfusunun bu şartlarda buldukları topluma entegre olması çok zordur. Bununla birlikte burada özellikle belirtilmesi gereken üçüncü kuşak Türk nüfusunun entegrasyonudur. Sayıları beş yüz bine yaklaşan bu kuşağın sosyal yapısı, Topluluk'a ilk gelen Türk işçilerinden oldukça farklıdır. Özellikle, doğum ve yetiştirme

yerleri Avrupa, eğitim seviyesi ortanın üzerindedir. Ailesinden bağımsız evlerde ikamet etmekte, kendilerine ait ev, araba ve banka hesabı bulunmaktadır. Bu grubun sosyal yapısı Topluluk ülkelerine entegrasyon için uygundur.

II. AVRUPA TOPLULUĞU ÜLKELERİNE YÖNELİK TÜRK İŞGÜCÜ HAREKETİNE YOLAÇAN NEDENLER

Avrupa Topluluğu Ülkelerine yönelik Türk işgücü hareketine yolaçan nedenler iki aşamada ele alınabilir. İlk aşama, göçe yolaçan kişisel ve işgücü piyasası bazındaki nedenlerden oluşmaktadır. Bu aşamada belirtilen faktörlerin işgücünün göç kararı almasında belirli bir ağırlığı olsa da bunlar göçe yolaçan nedenleri açıklamada tek başlarına yeterli değildir. Çünkü işgücü göçünün nedenlerini yalnızca arzla ilgili faktörlere bağlamak doğru olmaz. Aynı zamanda arz olunan işgücüne talep olmadığı sürece işgücü göçü gerçekleşemez. Nitekim, niteliksiz bir işçinin kişisel seviyede göç kararı olabilmesi için öncelikle niteliksiz işgücüne talebin olması gereklidir. Bu durum ise, göçe yolaçan nedenler arasında Avrupa Topluluğu Ülkelerinin niteliksiz işgücü taleplerinin incelenmesini gerektirir. Böylece, Türkiye'den AT'ye yönelik işgücü göçü ile Topluluk Ülkelerinin işgücü talebi arasındaki karşılıklı ilişkiler de önem kazanmaktadır.

A- TÜRK İŞGÜCÜ AÇISINDAN NEDENLER

Öncelikle bir kişinin iş bulmak için kendi toplumundan ayrılmasının nedenlerinin araştırılması önemlidir. Bu çalışma çerçevesinde

"ekonomik fayda, kişisel düzeyde işgücü hareketinin motoru mu, yoksa gerekli bir şartı mı" sorusuna cevap bulunması gereklidir. Fayda-maliyet analizi dikkate alındığında, göç etme kararı "yerinde kalma veya yabancı ülkeye gitme" alternatiflerinin fayda ve sakıncalarının karşılaştırılması sonucu oluşmaktadır. Bu düşünce içerisinde iki tip faktör etkili olmaktadır. Birinci tip faktör, Türkiye'deki ekonomik şartların zorluğu (itici faktörler), ikinci tip faktör ise Avrupa Topluluğu ülkeleri tarafından sunulan maddi avantajlardır (çekici faktörler).

İtici faktörler arasında sayılabilecek olanlar, Türkiye'deki düşük gelir seviyesi, işsizlik, zor çalışma koşulları, belirsiz iş hayatı ve diğerleridir. Buna karşılık Avrupa Topluluğu ülkelerinde ise, finansal birikime, geride kalan ailenin hayat şartlarını iyileştirmeye ve dayanıklı tüketim malları almaya izin veren yüksek gelir seviyesi, genel hayat seviyesini yükselten ve düzenleyen çekici faktörlerdir. Bu nedenle, işgücü hareketi üzerinde hayat seviyelerinin etkisini analiz edebilmek için sık sık başvurulan yöntemlerden biri olan kişi başına milli gelirin incelenmesi gerekir. Her ne kadar kişi başına milli gelir diğer ölçüler içerisinde belirsiz bir gösterge olsa da, Türkiye ile F.Almanya arasında bir karşılaştırma yapıldığında bazı gerçeklerin görülmesi açısından anlamlı sonuç çıkartılabilir.

TABLO: 2.1.

TÜRKİYE'DE VE F.ALMANYA'DA KİŞİ BAŞINA MİLLİ GELİR (\$)

YILLAR	(1) F.ALMANYA	(2) TÜRKİYE	2/1 (%)
1960	1.309	189	14,4
1973	5.609	544	9,7
1978	10.420	1.160	11,1
1983	10.633	1.058	9,9
1984	10.940	1.016	9,3
1988	19.617	1.293	6,6
1989	19.377	1.300	6,7
1990	20.740	1.944	9,4

KAYNAK: (1) TOBB, İKTİSADİ RAPOR; 1980, 1984, 1985, 1989, 1990, 1991.
 (2) AKAGÜL, s.247.

OECD tarafından yapılan bir çalışmada, işgücü ithali ve ihracı ile milli gelir seviyesi arasında kuvvetli bir ilişki olduğu saptanmıştır (64). Bir ülkede kişi başına düşen milli gelir ne kadar düşük ise, göçmen işgücü sayısı o kadar artmaktadır. Bunun tersi durumda ise, işgücü hareketinin yöneldiği ülkede kişi başına düşen milli gelir ne kadar yüksekse, bu ülkeye göç eden işgücünün sayısı artmaktadır.

(64) OECD, "La Chaîne Migratoire" (Göç Zinciri), Direction des Affaires Social de la main-d'oeuvre et de l'éducation, Paris, 1978, s.31.

Türk işgücü göçüne yolaçan nedenler üzerine çeşitli tarihlerde göçmenlerle anketler yapılmıştır. Bu anketler sonucunda Türklere özgü duruma bakıldığında 1960 ve 1970'li yıllarda göçe neden olan önemli faktör düşük gelir düzeyidir. 1970'li yıllarca yapılan iki anketin sonuçları da dört Türk işçisinden üç tanesi gelirlerinin yetersiz olduğu için göç kararı verdiklerini beyan etmişlerdir. Bu dönemde yapılan diğer anketler de benzer sonuçlar vermektedir (65).

1980'li yılların ikinci yarısında T.C. Merkez Bankası tarafından F.Almanya'daki 3067 Türk işçisi üzerinde yapılan bir çalışmada bu işçilerin yurt dışına gitme nedenleri aşağıdaki TABLO 2.2.'de geniş olarak incelenmiştir.

TABLO: 2.2.

TÜRK İŞGÜCÜNÜN YURT DIŞINA GİTME NEDENLERİ (1986)

Yurt Dışına Gitme Nedenleri	Evet	Hayır	Evet(%)	Hayır(%)
İşsizlik	334	2.730	10.9	89.1
Gelir yetersizliği	899	2.168	29.3	70.7
Tasarruf Yapma	1.509	1.558	49.2	50.8
Arazi-Bina Alımı	1.428	1.639	46.6	53.4
İş Kurmak	1.045	2.022	34.1	65.9
Bilgi Arttırma	339	2.728	11.1	88.9
Ülke Görmek	233	2.834	7.6	92.4

KAYNAK: T.C. Merkez Bankası, **Yurt Dışındaki Vatandaşlarımızın Tasarruf Eğilimleri Araştırması I**, ARALIK, 1986, s.111-112.

(65) Geniş Bilgi İçin Bkz.: Ahmet AKER, **İşçi Göçü**, Sander Yay. 1972, s.94, MİLLER-ÇETİN, "Migrant Workas Wages and Labor Markets", s.35, GÖKDERE- s.279-281.

Bu anket sonuçlarına göre, yurt dışına gitme nedenleri arasında tasarruf yapma, arazi, bina alma ve iş kurma gibi nedenler önemli faktörler olarak gözükmektedir. 1960 ve 1970'li yıllarda yapılan çalışmalarda düşük gelir seviyesi birincil faktörken, 1980'li yıllarda önemini kaybettiği gözlenmektedir (66).

Yapılan çalışmalardan elde edilen sonuçlara göre gelir seviyesi ve işsizlik itici faktörler, tasarruf yapma, arazi-bina satın alma, iş kurma, bilgi arttırma ve ülke görme ise çekici faktörler içinde yer almaktadır. 1980'li yılların ilk yarısına kadar Topluluğa yönelik Türk işgücü hareketine yol açan nedenler arasında itici faktörler hakimken 1980'li yılların ikinci yarısından sonra çekici faktörlerin ön plana çıktığı gözlenmektedir. Bu ayırım her tip faktörü değerlendirmemiz açısından önemlidir. Gerçekten teşvik edici ve itici faktörlerin hesaplanması gelirin similtane bir karşılaştırılması üzerinde temel neden olmaktadır. Zira düşük olan gelir bir kişi için göçün maddi teşvikçisidir (itici faktör). Belki yüksek geliri olan biri ile benzer özellikler gösteren bir kişide yabancı bir yerde daha yüksek gelir elde etmeyi bekleyerek harekete geçer (teşvik edici faktör). Bu nokta üzerinde Aker'in anketinden hareketle şöyle bir sonuca ulaşılabilir. 385 işçi düşük gelir seviyesi nedeniyle göç kararı verirken, nisbi olarak geliri yüksek olan 79 işçi'de tasarruflarını arttırmak için göç etmiştir (67).

---

(66) 1980'li yıllarda yapılan anketlere katılanların geneli uzun yıllar yurt dışında çalışmış ve belirli bir gelir seviyesine ulaşmıştır. Bu nedenle gelir seviyesinin düşük olması gibi göç belirleyici bir neden önemini kaybetmiş gözükmektedir.

(67) AKER, s.94.

Sonuç olarak işgücü hareketi kararı esnasında başlıca değişkeninin ekonomik nedenlerden oluştuğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, bu nedenler göçün gerekliliği durumunu oluşturuyor olsalar da, Avrupa Topluluğu ve Türkiye arasındaki toplu işgücü hareketi için yetersiz kalıyorlar. Gerçekten kendini kabul ettirmiş güçlü itici faktörler için; arzı uygun olan çekici faktörler de gereklidir. Bu bağımlılık çalışmayı Avrupa topluluğu ülkelerinin işçi (main-d'oeuvre) ihtiyacıyla bağlantısını incelemeye yöneltiyor.

B- AVRUPA TOPLULUĞU ÜLKELERİ AÇISINDAN NEDENLER

İkinci Dünya Savaşından sonra Batı Avrupa Ülkelerinin sanayilerinin hızlı gelişmesi, yeni bulunan pazarlara geniş ihracat olanaklarının yaratılması, gayri safi milli hasılda hızlı artışların oluşmasına neden olmuştur. Diğer yandan Batı Avrupa Ülkelerinde nüfus artışının düşük olması, hızla gelişen sanayi karşısında yerli işgücü arzının yetersiz kalması sonucunu doğurmuş ve ekonominin işgücü talebi yerli işgücü arzı tarafından karşılanamamıştır.

Hızlı sanayileşme sonucu belli bir ekonomik yapıya ulaşan sanayileşmiş ülkeler pazarlarını genişletmek amacıyla temelini 1958 Roma Anlaşmasının oluşturduğu, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu kurmuşlardır. Böylece, Topluluk'ta malların ve üretim faktörlerinin serbest dolaşımı kabul edilmiştir. İşgücü gereksinmelerini karşılamada çözüm getirebileceği gerekçesiyle işçilerin de serbest dolaşımını kararlaştırmışlardır. Ancak bu da soruna çözüm getirememiş, sadece İtalya'dan bir miktar işgücü aktarılabilmıştır.

Topluluk dışındaki ülkelerde ve işgücü kabul eden Avrupa Topluluğu ülkelerinde işgücünün sektörel dağılımında önemli değişimler olmuştur. 1960-1974 döneminde tarımda çalışanların payı yüzde 17'den, yüzde 9.0'a düşmüştür. Aynı dönemde sanayi sektöründe çalışanların oranı % 43.5'den % 42.5'ya inmiştir. Hizmetler sektöründe çalışanların oranı da sürekli artan bir eğilim göstererek 1960'larda % 39.5'den 1974 yılında % 45.6'ya yükselmiştir.

Sanayileşmiş ülkelerde aynı dönemde göçmen işgücü sayısı da artış göstermiştir. 1968-1974 yılları arasında toplam yabancı işçiler yüzde 53.4 oranında artmıştır. Bu artış içinde Topluluk üyesi ülkelere işgücünün payı düşük olup, Topluluk dışı ülkelere gelen işgücündeki artışlar ise daha yüksektir.

Topluluk ülkelerindeki hızlı sermaye birikimi, işgücü arzı ile işgücü verimliliğindeki artışı geçtiğinden, işgücü kıtlığıyla birlikte, hızla yükselen ücret sorunları meydana gelmiştir. Özellikle, 1960'lı yıllarda açık işler kayıtlı işsizlerin üç katına yükselmiştir. Bu durum yabancı işgücü ihtiyacını doğurarak, 1973 yılı sonunda başlayan petrol krizine kadar sürmüştür.

Avrupa Ülkelerinde yabancı işgücü çalıştırılmasının ekonomik temelleri ise, işçi ücretlerinde istikrarı sağlamak ve üretimde etkinliği arttırmaktır. Bunlar aynı zamanda göçmen işçi kabulü için bilinen nedenlerdir. Yabancı işgücü geldikleri ülkelerde ücret ve fiyat artışlarını sınırlandırır ve belli endüstrilerdeki boş işleri ve meslekleri doldurarak ev sahibi ülkedeki işçiler ve işverenler için gereken uyumları sağlarlar. Özellikle, emeğin düşük verimli işlerden yüksek verimli iş-

lere transferlerini sağlayarak, ev sahibi ülkede üretimi arttırdılar. Bu ekonomik etkiler 1960'lı yıllardan 1970'li yılların ilk yarısına kadar F.Almanya'da ortaya çıkmıştır.

1960'lı yıllar boyunca F.Almanya sabit döviz kuru sistemiyle dünya'da az değerlenmiş bir paraya sahip olduğundan yerel ve yabancı sermaye ihracat piyasalarına mallar üretebilmek için bu ülkeyi tercih ettiler. Bu sayede F.Almanya'da iş hacmi genişlediği gibi, iş sayısı da artış gösterdi. Bu gelişmeye paralel olarak F.Almanya işgücü piyasasında gerilemeler başladı. 1961'deki Berlin Duvarı'nın Doğu Avrupa'dan göçü durdurması ve demografik nedenlerle faal işgücünde 2 milyon'a yakın düşüş olmuştur. Bu ise, Alman işçi sendikalarının pazarlık gücünü arttırarak haftalık çalışma saatlerinin düşürülmesini sağladılar. Diğer yönden eğitim için gençlerin işgücüne katılımının geçiktirilmesi ve erken emekliliğin teşviyle başlayan işgündeki düşüş önemli boyuta ulaşmıştır.

Böyle bir dönemde belli bir model ve çalışma yapılmadan 1960'lı yıllarda yurt dışından önemli ölçüde yabancı işgücü talebi başlattılar. Bu talep 1974 yılına kadar yoğun bir şekilde devam etti. 1980'li yıllarda ise artık niteliksiz işgücü talebi yoktur. Sadece bazı ülkeler nitelikli işgücü göçüne sınırlı bir şekilde izin vermektedirler. Çünkü, işgücü göçüne yol açacak ekonomik nedenler At ülkelerinde aşılmış durumdadır. Özellikle 1974 sonrası bu ülkelerde işgücü arz fazlası meydana gelmiştir.

III - AVRUPA TOPLULUĞU ÜLKELERİNE YÖNELİK TÜRK İŞGÜCÜ

HAREKETİNİN GELECEĞİ

Türkiye'den Avrupa Topluluğu Ülkelerine yönelik işgücü hareketi 1960'lı yılların ilk yarısında başlayıp, 1973 yılı sonunda AT Ülkelerinin Topluluk dışı ülkelerden işgücü göçünü sınırlandırması ile de resmen son bulmuştur. Ancak, ikinci bölümde de ayrıntılı olarak incelendiği gibi, 1973 yılı sonrasında da çeşitli yollardan ve aile birleşmeleri ile kitlesel olmayan boyutta ve sınırlı ölçüde göç devam etmiştir.

Türkiye'den AT ülkelerine yönelik işgücü hareketinin geleceği tartışılırken, Türk işçilerine serbest dolaşım hakkı tanınmadığı bir durumda, AT ülkelerine yönelik önemli ölçüde bir işgücü hareketinden söz etmek mümkün olmayacağından bu hareketin geleceğinin tartışılması da fazla bir anlam taşımayacaktır. Bu nedenle ilk olarak Topluluk'taki Türk işçilerinin mevcut şartlar devam ettiği takdirdeki geleceği, ikinci olarak ise, Türkiye'nin AT'ye muhtemel üyeliği durumunda, Türklere verilecek serbest dolaşım hakkı sonucu meydana gelecek işgücü hareketinin durumu tartışılacaktır.

A- TOPLULUK ÜLKELERİNDE ÇALIŞAN TÜRK İŞGÜCÜNÜN GELECEĞİ

Türkiye'nin Doğu Avrupa'daki gelişmeleri de göz önüne alarak AT Ülkelerine yeni işgücü göndermekten çok, bu ülkelerdeki mevcut Türk işgücünün durumlarının iyileştirilmesi için yeni politikalar izlemesi gerekmektedir.

Doğu Avrupa Ülkelerindeki dışa açılma hareketi bu ülkelerde yıllarca baskı altında tutulan dışa göç olayını yeniden canlandırmıştır. Özellikle Türk işgücünün yoğun olduğu Almanya'ya yönelik Alman asıllı göçmenlerin akını, bu ülkedeki yabancı işgücünün geleceği açısından önemli bir belirsizlik unsuru oluşturmuştur. Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesi, Alman asıllı Polonya'lıların Almanya'ya göçü, bu ülkedeki mevcut yabancı işgücü içinde işsizlik oranını yükseltmiştir. Özellikle 1990'lı yılların başında Doğu Avrupa'lı mültecilere karşı AT Ülkelerinin olumlu tavır olması, bu ülkelerden Topluluk'a yönelik göçü teşvik ederek, Topluluk'a üye ülkeler dışından gelen yabancı işgücü miktarını arttırmıştır.

Diğer yönden AT Ülkelerinde teknolojik gelişmelerin hızlanması, bu ülkelerdeki işgücü piyasalarında talep daralmalarına yol açmaktadır. Bu ise mevcut istihdam edilmiş işgücü için dahi olumsuz bir durum yaratmaktadır.

Bütün bu gelişmeler karşısında, Topluluk'ta ikamet eden iki milyon'dan fazla Türk'ün geleceği önem kazanmaktadır. Böyle bir durumda Topluluk'taki mevcut Türk nüfusun geleceğini yakından ilgilendiren "Tek Avrupa Senedi"nin beklenen etkilerinin analiz edilmesi gerekir. At ülkelerinin 1987-2000 yılları arasında işgücü arzı ve talebi üzerine yapılan kestirim de 1987 yılında 324 milyon kişi olan AT'nin toplam nüfusu 2000 yılında 328 milyon kişiye yükselmesi beklenmektedir. Bu dönemdeki 4 milyon kişilik nüfus artışının % 50'si AT dışı ülkelerden gelen göçmenler tarafından sağlanacağı tahmin ediliyor. Nüfus'taki bu gelişmeye paralel olarak 1987 yılında 12 AT ülkesinin 145 milyon

kişi çivarında olan işgücü, 2000 yılında 154 milyon'a yükseleceği, 1987'de bu işgücünün 128 milyon'u istihdam edilirken, 2000 yılında 137 milyon'u istihdam edileceği beklenmektedir. İşsizlik oranının ise % 11'den % 10'a düşeceği tahmin edilmektedir. İşsizlik oranındaki % 1'lik düşüş ise, işgücü büyüme oranı istihdam büyüme oranından düşük olacağı tahmininden kaynaklanmaktadır.(1987-2000 yılları arasında toplam yedi milyon işgücü arzı artışına karşılık 12 milyon yeni iş imkânı yaratılacaktır). Avrupa Tek Senedi'nin başarısı için uygulamaya konulacak AT-92 önlemleri AT ülkelerinde istihdam artışına yol açacaktır. Bu artıştan ilk yararlanacak grup ise, AT ülkelerindeki işsizlerdir. Böyle bir durumda, AT Ülkelerine yeni işgücü göndermenin gündeme gelmeyeceğinden, Topluluk ülkelerinde yaşayan Türklerin bu olanaktan yararlandırılmasının sağlanması gerekmektedir.

Avrupa Topluluğu ülkelerinde yaratılan yeni iş imkânlarından öncelikle Topluluk üyesi ülke vatandaşları tercih edilmektedir. Türk işçiler arasında yeni yeni gündeme gelen "çifte vatandaşlık" Türkiye tarafından teşvik edilmelidir. Böylece Topluluk vatandaşları ile aynı haklara sahip olunacağından, gelecekte doğacak fırsatlardan da Topluluk vatandaşı gibi yararlanabilecekler. Yine aynı hakla işyeri açıp ticaret yapabilecekler. Çifte vatandaşlık hakkının alınması ile gelen bu avantajlara rağmen, Türkler arasında böyle bir girişim hoş karşılanmamaktadır. Hatta ikinci vatandaşlık alınınca Türkiye'ye giremeyecekleri kanısı yaygındır. Çifte vatandaşlığın siyasi mülteci olarak Topluluk ülkelerine sığınan Türkler arasında yaygın olması bu kanıyı doğrulamıştır.

AT ülkelerinden Almanya'nın nitelikli işgücü talebinin 1990'lı yıllarda da devam edeceği ve niteliksiz işgücünün ise daha yüksek işsizlik durumu ile karşı karşıya kalacağı tahmin edilmektedir. Türkiye'de ise işgücü arz fazlası her geçen yıl yükselme eğiliminde olduğundan Türk işgücüne serbest dolaşım hakkı verilmesi durumunda Türkiye'den AT ülkelerine yönelik niteliksiz işgücü göçünde artış beklenmektedir. Böyle bir durumun analizi bu bölümde Şekil-2.3'ün yardımıyla ayrıntılı olarak yapılmıştır. Kısaca serbest dolaşım hakkının verildiği ilk yıllarda (muhtemel olarak 2005 yılında) yoğun bir göç dalgası beklenmekte, daha sonraki yıllarda ise AT ülkelerinin işgücü arzına ve Türk işçilerinin iş bulma yeteneklerine göre niteliksiz işgücü göçünün normal bir düzeye ineceği tahmin edilmektedir. Serbest dolaşım hakkının üç ay içersinde iş bulma şartı getirmesi nedeniyle, yaşam şartlarının Türkiye'ye göre daha pahalı olduğu bir toplumda işsiz olarak üç ay kalabilmenin göçmen Türkler için çok zor olacağı tahmin edilmektedir. Bu durum Türkiye'deki göçe eğilimli işgücü içinde önemli bir caydırıcı faktör olacaktır.

Diğer bir caydırıcı faktör ise Türkiye'nin AT'ye tam üyeliği sonucu yurt içinde yeni iş sahaları yaratan yeni yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye çekilebilmesidir. İspanya'nın AT'ye girmesi ile yerel ve yabancı yatırımların bu ülkede artması bu konuda verilebilecek bir örnektir. AT'nin bölgesel ve sosyal fonları İspanya ekonomisinin alt yapısının geliştirilmesine yardımcı olmuştur. İspanyol işçiler 1993 yılı sonuna kadar serbest dolaşım hakkı kazanmadıkları halde, Almanya'nın 1989 yılında İspanyol işçileri ülkeye çekmek için hazırladığı bir göç

programına, İspanya'da ortaya çıkan yatırım artışları sonucu artan iş fırsatları nedeniyle rağbet etmemişlerdir. Türkiye'de de AT'ye tam üyelik sonrasında İspanya'ya benzer bir ekonomik gelişme ile karşılaşılmasının kuvvetle muhtemel olduğu tahmin edilmektedir.

Bu durumun bazı istisnaları vardır. Birinci istisna göçü olan ülkede üretim sürecinde emek-yoğun teknolojilerin kullanımını yönünde değişikliklere gitmektir. Örneğin, Almanya üretimde teknolojik ve örgütsel değişikliklere gitmek suretiyle niteliksiz Türk işgücününun istihdamını sağlayabilir. Bu tür bir değişiklik 1980'li yıllarda Kaliforniya'da uygulanmış ve çoğu niteliksiz ve yasa dışı yollardan ABD'ye girmiş bir buçuk milyon yabancı işçi bu eyalette istihdam edilmiştir. Fakat Almanya'nın genelde nitelikli ve profesyonel işgücü çalıştırmayı gerektiren gelişmiş teknolojileri kullanması ve eğilimin bu yönde olması nedeniyle Kaliforniya örneğini uygulaması çok zordur. İnşaat, madencilik ve tarım sektörleri için niteliksiz işgücüne ihtiyaç olsa dahi, bu ülkedeki işgücü piyasası böyle bir büyümeye elverişli değildir.

İkinci istisna ise, göç veren ülkenin göç alan ülkenin gereksinim duyduğu nitelikte işgücü arz etmesidir. Örneğin, Türkiye'nin eğitim ve öğretim sisteminde başlatılmış olduğu değişiklikler sonucu 2000'li yıllarda yurt dışına yetişmiş işgücü ihraç etmesi ihtimali oldukça kuvvetlidir. Ayrıca 1980'li yıllarda yüksek öğrenimin hızla yaygınlaşması sonucunda işsiz üniversite mezunu ve nispeten önemli boyutta nitelikli işgücü kitlesinin zaten mevcut olduğu dikkate alındığında, serbest dolaşım hakkının tanınmasından sonra bunların güvenli bir iş bulabilmek için AT ülkelerine göç etmesi beklenebilir.

Türkiye'nin bu beklentilere rağmen 1990'lı yıllarda da yurt dışına işçi göndermeye devam edeceği tahmin edilmektedir. Türk inşaat şirketlerinin büyük projelerde rekabet edebilir konuma gelmesi ile Orta Doğu ve Doğu Avrupa ülkelerinde önemli ihaleler kazanması nedeniyle bu ülkelerde Türk işçileri için yeni çalışma sahaları doğmuştur.

Türkiye'nin AT ülkelerine muhtemel üyeliğine sonrasında kazanılan işgücünün serbest dolaşım hakkı sonucu meydana gelebilecek kitlesel bir göç nasıl engellenecektir? Yani, Türkiye 2005 ya da 2015 yılına kadar nasıl bir değişim göstermeli ki Türk işgücü için Türkiye cazip hale gelsin?

Serbest dolaşım hakkı pekçok açık ya da gizli işsiz Türk'ün iş aramak için Avrupa Topluluğu ülkelerine gideceği anlamına gelebilir. Ancak Topluluk ülkelerinde Türk işgücünü istihdam edecek işlerin azlığı, ilk göç dalgasının uğrayacağı hüsrana ve iş bulabilmek için istenen yüksek nitelik gibi faktörler AT ülkelerinde çalışmayı arzulayan potansiyel Türk işgücünün Türkiye'de kalmasını sağlayabilir.

Türk işçilerinin Türkiye'de kalmasını sağlayacak diğer bir proje ise, Türkiye'deki işsizliğin itici faktör olarak ele alınıp, bu işsizliği azaltmak için yıllık potansiyel bir milyon işgücüne karşılık 400.000-600.000 kişilik iş yaratmaktır. 1980'li yıllarda yaşanan hızlı ekonomik büyümeye rağmen bu iş kapasitesi yaratılamamıştır. Bir işçinin ülkesinde kalması için yeni işler yaratmanın yanında tatmin edici gelir elde etmesi de gereklidir. Türkiye'deki işçilerin kazancı AT ülkelerindeki işçilerin kazançlarının yedide biri kadardır.

Bu tür ücret farklılıkları ve Türkiye'deki işsizlik göz önüne alındığında, gelecek yüzyıl başında Türkiye'den AT'ye yönelik yoğun bir işgücü göçü dalgası gerçekleşebilir. Ancak bu hareket AT'deki göçü sınırlayıcı politikalar ve Türkiye'de devam eden hızlı ekonomik büyüme ve gelişme nedeniyle durabilir. Düşük ücret ve işsizlik gibi bazı göstergelerin olumsuz bir tablo çizmesine rağmen, göçün yoğun olduğu bölgelerdeki alt yapı projelerinin tamamlanması ile (Güneydoğu Anadolu Projesi gibi) göçün duracağı hatta tersine döneceği beklenmektedir.

Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

AVRUPA TOPLULUĞU ÜLKELERİNE YÖNELİK İŞGÜCÜ HARAKETİNİN TÜRK EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN ANALİZİ

1960'lı yılların ilk yarısında başlayan Avrupa ülkelerine yönelik Türk işgücü hareketinin 30. yılında yaklaşık iki milyon Türk işçisi yurt dışında çalışmaktadır. Bu miktarda Türk işgücünün yurt dışında istihdam edilmesi Türkiye ekonomisi üzerinde önemli etkiler meydana getirmektedir. Bu etkilerin başlıcalarını işsizlik ve döviz sıkıntısı gibi Türkiye ekonomisinin yapısal sorunlarının çözümüne katkıda bulunmak oluşturur.

Türkiye'den yurt dışına yönelik işgücü göçünün ekonomik etkileri iki aşamada incelenebilir. İlk aşamada işgücü göçünün Türkiye'deki işgücü piyasası üzerindeki etkileri, ikinci aşamada ise işgücü göçü sonrasında yurda gönderilen fonların Türk ekonomisine etkileri analiz edilecektir.

Bu analiz çerçevesinde üçüncü bölümün ilk kısmını göç nedeniyle Türkiye işgücü piyasasındaki değişimler oluşturacaktır. İkinci kısımda ise yurt dışındaki Türk işçilerinin Türkiye'ye gönderdikleri fonların gelişimi, kullanımını ve sosyo-ekonomik etkileri analiz edilecektir. Üçüncü kısmı ise Avrupa Topluluğu ülkelerindeki Türk işgücünün gelecekteki muhtemel durumu ile ilgili değerlendirmeler oluşturacaktır.

I. TÜRK İŞGÜCÜ PİYASASINA ETKİLERİNİN ANALİZİ

Türkiye yaklaşık kırk milyon kişiden oluşan bir potansiyel işgücü kitlesine sahiptir (68). Bu potansiyel işgücü her yıl yüzde üç oranında (yaklaşık bir milyon kişi) artış göstermektedir (69). Bununla birlikte istihdam artış hızı işgücü arzındaki artış hızına ulaşamamaktadır. Böylece, Türkiye'nin işgücüne katılım oranı (70) düşmekte ve işsizlik oranı artmaktadır. 1980'li yılların ortalarında Türkiye'nin GSYİH'si diğer OECD ülkelerinden daha hızlı büyüdüğü halde, istihdamdaki büyüme işgücündeki büyümeyi izleyememiştir. 1987 yılında 16.5 milyon kişi istihdam edilirken 1990 yılında 21 milyon kişi istihdam edilmiştir. Fakat işgücüne katılım oranı 1987 yılında % 56.3 iken, 1990 yılında bu oran % 52.5'e düşmüştür. 1983 yılında Türkiye'nin işgücüne katılım oranı % 59.4 'du (71). Bu ise kayıtlı işsizlik oranını % 7.6'dan % 8.3'e yük-

---

(68) 12 ve daha yukarı yaştaki çalışabilir nüfustur.

(69) Tuncer BULUTAY, **Report On Employment in Turkey**, Ankara, 1990, s.18.

(70) İstihdam edilenlerin 12 ve daha yukarı yaştaki çalışabilir nüfusa oranıdır.

(71) T.O.B.B., **İktisadi Rapor**, Ankara, 1991, s.117.

seltmiştir.

Türkiye'de işgücü piyasasının temel iki özelliğinden birisi, işgücünün büyük çoğunluğunun tarımda istihdam edilmesi, diğeri ise işgücüne katılım oranlarının 1980'li yıllarda azalmasıyla işsizlik oranlarının artmasıdır. Diğer bir ifade ile Türkiye "İstihdam artışı olmaksızın büyüme"nin bir örneği olmaktadır. Türkiye ekonomisi, hızlı büyümeye rağmen işgücü arzındaki artışı istihdam edecek yatırımları gerçekleştirememiştir. Örneğin, 1990 yılı genel nüfus sayımı sonuçlarına göre Türkiye'nin potansiyel işgücü 1985-1990 yılları arasında yıllık olarak bir milyon kişilik artış gösterirken, bu rakamın 474.000 kişisi ekonomik olarak faal işgücü artışıdır. Bu faal işgücünden istihdam edilenlerin sayısı ise yıllık 332.000 kişidir. Bu istihdamın yarısının da tarımda ödeme yapılmayan aile işçileri olduğu düşünülürse, 1980'li yılların ilk yarısında gerçek istihdam artışının üretimde yaratılan yıllık 50.000 kişilik yeni işlerle birlikte 150.000 kişi olduğu tahmin edilmektedir.

Türkiye'de hem yurt dışına yönelik toplam işgücü göçünü, hem de Türkiye işgücü piyasasındaki değişimleri ölçmek zordur. Bu ise yukarıda temel özellikleri özetlenen Türkiye işgücü piyasası üzerinde yurt dışına yönelik işgücü göçünün etkilerinin niceliksel olarak ortaya konulmasını güçleştirmektedir (72).

---

(72) Yurt dışına yönelik işgücü göçünün verileri sadece T.İ.İ.B.K. aracılığıyla gidenleri kapsamaktadır. Halbuki, bu kurum dışı yollardan giden işgücü sayısı 1973 yılı sonrası çok önemli boyuta ulaşmıştır. Aynı zamanda Türkiye işgücü piyasasındaki değişimler T.İ.İ.B.K. ve DPT'ye göre farklılıklar göstermektedir. Örneğin, T.İ.İ.B.K.'ya göre Türkiye'de 1990 yılı işsiz sayısı 1.1 milyon kişi iken DPT'ye göre 3.1 milyon kişidir.

Yurt dışına yönelik işgücü göçü çeşitli şekillerde Türk işgücü piyasasını etkileyebilmektedir. İstihdam edilen işgücünün yurt dışına göçü, işsiz kişiler için iş fırsatları yaratabilirken, istihdamdaki azalma çıktı kayıplarına neden olabilir. Örneğin, Zonguldak maden alanında göçe bağlı üretim azalışı nedeniyle hükümet maden işçilerinin yurt dışına göçüne sınırlama getirmiştir. Yine 1980'li yıllarda inşaat sektöründe nitelikli işgücü sıkıntısı yaşanmıştır. Bu sıkıntının nedeni ise, inşaat sektöründe Türkiye ile Orta Doğu Ülkelerindeki ortaya çıkan eş zamanlı talep genişlemesidir.

Diğer taraftan işgücü göçünün Türkiye'de toplam çıktı artışına yol açtığına yönelik görüşler de ileri sürülmektedir (73). Bununla birlikte, bu artışların gerçek nedeni tarımsal ve sınai üretimde emek yoğun teknikler yerine giderek daha çok sermaye yoğun tekniklerin kullanılması ve dolayısıyla eksilen işgücünün yerine makinaların kullanılması olabileceği de gözden uzak tutulmamalıdır.

Yurt dışından kesin dönüş yapan işçilerin açtığı ek istihdam yaratıcı işletmeler bazı bölgelerde sınırlı sayıda işçi istihdam edebilmektedir. Diğer bir etki ise, göçün yoğun olduğu bölgelerde nüfus azalması nedeniyle işgücü arzındaki daralmalara bağlı olarak geride kalan işgücünün beklentilerinin artmasıdır. Bu durum ise, bu bölgelerdeki

---

(73) Suzanne PAÏNE- **Exporting Workers; The Turkish Case**, Cambridge University Press, Cambridge, 1974, s.129.

gündelik işçi ücretlerinde yükselmeler (74) ve işsizlik baskısında azalmalar yaratmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde göçün işgücü piyasasına etkilerinin incelendiği Şekil 1.3 yardımıyla aşağıda Türkiye'deki durum analiz edilmeye çalışılacaktır. Şekil 1.3'deki (A) noktaları F. Almanya ve Türkiye'nin işgücü göçü öncesi işgücü piyasası dengelerini vermektedir. Türkiye'nin iki milyon'a yakın işçiyi Avrupa Topluluğu ülkelerine göndermesiyle işgücü piyasasındaki denge (B) noktasına kaymıştır. Teorik olarak meydana gelen bu kayma Türkiye'de gerçekleşmiş midir? Eğer gerçekleştiyse işgücü piyasasını nasıl etkilemiştir?

İlk etapta arz edilen işgücü sayısı iki milyon azalmıştır. Ancak bu azalış istihdam seviyesini daraltmadığı için Şekil 1.3'de gösterilen işgücü piyasasındaki denge noktasının kayması Türkiye'de gerçekleşmemiştir. Göçün yoğun olduğu yıllarda Türk işgücü piyasasının istihdam seviyesi incelendiğinde yurt dışına göç nedeniyle bir daralma görülmemiştir (75). Bu konu bir alt başlıkta ayrıntılı olarak incelenecektir. Yine Şekil 1.3 yardımıyla yurt dışına göçün Türkiye'de işçi

---

(74) Afyon ilinin Emirdağ ilçesi yurt dışına yönelik işgücü göçünün yoğun olduğu bir bölgedir. Bu bölge nüfusunun % 65'i Avrupa Topluluğu ülkelerinde ikamet etmektedir. Bu bölgeye yaz aylarında diğer il ve ilçelerden gelen işçilerin sayısı, ilçe nüfusuna yaklaşmaktadır. Bu aylarda bir çok kişi istihdam edildiği gibi, gündelik işçi ücretleri 1991 Temmuz ayında Eskişehir il merkezindeki gündelik işçi ücretlerinin iki katına yakındır. Örneğin; 1991 Temmuz ayında Emirdağ ilçesinde gündelik işçi ücreti 70.000 TL. iken Eskişehir il merkezinde 40.000 TL'dir.

(75) Bakınız Ek: 3.1.

ücretlerine etkisine bakıldığında, istihdam seviyesinde olduğu gibi ücretlerde de Şekil 1.3'deki durum gerçekleşmediği gözlenmiştir. Bunun nedeni ise yurt dışına giden Türk işgücünün % 75'inin marjinal verimliliği sıfır veya sıfıra yakın olduğu tahmin edilmektedir. Bu nedenle göç genellikle Türkiye'de istihdamı daraltmadığı gibi ücretlerde de önemli bir artış meydana getirmemiştir. Yalnız bazı iş kollarında nitelikli işgücü sıkıntısı nedeniyle bir miktar ücret artışları gözlenmiştir (76).

Şekil 1.3'deki işgücü göçün nedeniyle çeşitli grupların ekonomik kazanç ve kayıpları Türkiye ile karşılaştırıldığında, bu kazanç ve kayıpların çoğu Türkiye'deki gruplar açısından meydana gelmemiştir. Örneğin, Şekil 1.3'e göre göçmen işgücünün ekonomik kazancı $d + e$ alanı kadar gerçekleşmiştir. Bunu 1991 yılı Ağustos ayındaki Türkiye'deki asgari ücretle Avrupa Topluluğu ülkelerindeki asgari ücret farkı doğrulamaktadır. Türkiye'de asgari ücret 120 \$ iken AT ülkelerinde 850 \$'dır. Dikkat edileceği gibi AT ülkelerindeki ücret Türkiye'deki ücretlerin 7 katıdır. Bu durumda göç yurt dışında çalışan Türk işçilerinin ekonomik kazançlarını arttırmakta, Türkiye'de kalan işçilerin ücretlerini etkilememektedir. Eğer göç nedeniyle Türkiye'deki ücretler etkilenseydi Şekil 1.3'deki (C) alanı kadarlık bir ücret artışı Türkiye'de kalan işçilerin göç nedeniyle kazançları olacaktı. Ancak yurt dışına göç nedeniyle Türkiye'deki işgücü arzında bir daralma olmadığı için işgücü piyasasında rekabetçi bir ortam doğmamıştır. Bu ise beklenen ücret artışını gerçek-

---

(76) Özellikle inşaat ustaları, marangoz ve elektrikçilerin ücretlerinde bölgelere göre farklılıklar meydana gelmiştir.

leştirmemiştir. Zaten yukarıda asgari ücretlerin karşılaştırılmasıyla elde edilen bulgular bunu kanıtlamaktadır. Her ne kadar yurt dışına yönelik işgücü göçünün Türkiye işgücü piyasasına etkileri teorik olarak beklenenin altında olsa da gerçekleşmiş etkiler alt başlıklar halinde incelenecektir.

A- İŞGÜCÜ ARZI ÜZERİNE ETKİLERİ

Yabancı ülkelere yönelik işgücü göçü, kısa dönemde sabit varsayılan işgücü arzının değişmesine yolaçar. Böylece işgücü göçü, istihdam ve reel milli gelir düzeyini arz yönünden değiştirici rol oynar. Tam istihdam varsayımı altında reel milli gelir yurt dışına göç eden işçilerin marjinal verimlilikleri toplamı kadar azalır. Çünkü kısa dönemde aynı üretim seviyesini koruyabilmek için, eksilen işgücünün diğer faktörlerle ikame edilmesi mümkün değildir.

Türkiye açısından yurt dışına yönelik işgücü göçünün sonuçlarına bakıldığında, bu akımın yukarıda belirtilenden farklı sonuçlara yol açtığı görülmektedir. Türk işgücü piyasasının en önemli sorunu işgücü arz fazlasıdır. Türkiye'de işsizlik sigorta sistemi bulunmadığından, işgücü arz fazlası kesin olarak belirlenmemektedir. Bununla birlikte açık işsizlik, gizli işsizler, düşük verimli ve geçici işlerde çalışanların toplamından oluşan tahmine dayalı olarak toplam işgücü arz fazlası hesaplanmaktadır. Ek: 3.1'de 1950-1990 yılları arasındaki toplam nüfus, işgücü arzı, işgücü talebi ve işsizler verilmiştir. Ek: 3.1'deki verilere göre Türkiye'deki işgücü arz fazlası toplam işgücü arzının %8.3'e ulaşmıştır. Yurt dışındaki Türk işgücü miktarı bu hesaba katılmadığı halde

bu oran yüksektir. Yurt dışındaki işgücü miktarı işgücü talebinden düşülerek işgücü arz fazlası hesaplandığında bu oran % 16'ya yükselmektedir. Göç Türkiye'de işgücü arz fazlasını azaltmıştır. Bu azalış 1960-1990 yılları arasında yurt dışına giden işçilerin toplamı kadardır. Yurt dışına giden işçilerin tamamının yurt içi istihdamdan çekilmesi halinde doğal olarak toplam istihdamın da düşmesi beklenir. Ancak, Türkiye'de işgücü arzının işgücü talebinden fazla olması ve bunun yanısıra göç eden işgücünün hakim niteliğinin vasıfsızlık olması gibi nedenlerle toplam istihdam seviyesinde bu şekilde bir durum ortaya çıkmamıştır.

Buradan hareketle göçün işsizliği azaltmada olumlu bir role sahip olduğu görülmektedir. Ancak, yurt dışına yönelik işgücü göçünün işgücü arz fazlasını ne kadar azaltabileceğini belirleyebilmek için Türkiye'den yurt dışına yıllık işçi gönderimleri ile yıllar itibariyle işgücü arz fazlasının karşılaştırılması gerekir.

Yukarıda ifade edilen etkiyi sayısal açıdan belirleyebilmek için Tablo 3.1 düzenlenmiştir. Tablo 3.1'in ilk sütununda yıllık işgücü arz fazlası, ikinci sütununda ise yurt dışına yıllık işçi gönderimleri verilmiştir. Üçüncü sütunda ise yurt dışına yıllık işçi gönderimlerinin her yılın işgücü arz fazlasını azaltmadaki payı görülmektedir. Üçüncü sütunda verilen oranlar, yurt dışına her yıl gönderilen işçi sayısı o yılın işgücü arz fazlasına değil, bu fazlalığa yıl içinde yurt dışına gönderilen işçi sayısına eklenmesiyle elde edilen toplam değere bölünerek bulunmuştur (77). Bu yöntemle göre yıllık gönderimlerin, işgücü arz faz-

---

(77) Geniş bilgi için bakınız, GÖKDERE, s.166.

TABLO: 3.1.

**YURT DIŞINA YÖNELİK İŞGÜCÜ HAREKETİNİN İŞGÜCÜ
ARZ FAZLASINA ETKİLERİ**
(1962-1989) (000 Kişi)

YILLAR	YILLIK İŞGÜCÜ ARZ FAZLASI(1)	GÖNDERİLEN YILLIK İŐŐİ SAYISI (2)	$\frac{2}{1} + 2$	$\sum \frac{(2)t}{1} + \sum (2)t$
1962	985	11.1	% 1.11	% 1.11
1963	1.055	30.3	2.79	3.77
1964	1.134	66.1	5.51	8.66
1965	1.205	51.5	4.10	11.65
1966	1.315	34.4	2.55	12.82
1967	1.440	8.8	0.61	12.31
1968	1.470	43.2	2.85	14.30
1969	1.490	103.9	6.52	18.99
1970	1.510	129.5	7.89	24.07
1971	1.561	88.4	5.36	26.65
1972	1.600	85.2	5.05	28.96
1973	1.699	135.8	7.39	31.68
1974	1.882	20.2	1.06	30.04
1975	2.035	4.4	0.21	28.53
1976	2.089	10.5	0.50	28.26
1977	2.325	19.1	0.80	26.59
1978	2.459	18.9	0.76	25.94
1979	2.513	23.6	0.93	26.04
1980	2.732	28.5	1.03	25.05
1981	3.116	58.5	1.84	23.78
1982	3.289	49.4	1.48	23.69
1983	3.556	52.5	1.45	23.19
1984	2.905	45.8	1.55	27.82
1985	2.979	47.4	1.56	28.15
1986	2.920	35.6	1.20	29.17
1987	2.854	40.8	1.41	30.35
1988	2.748	53.0	1.89	32.05
1989	2.660	49.6	1.83	33.60

KAYNAK: (1) MALİYE BAKANLIĞI, **Yıllık Ekonomik Rapor**, 1975, 1976, 1977.

(2) T.O.B.B., **Ekonomik Rapor**, 1980, 1981, 1982, 1984, 1987, 1988, 1990.

lasını azaltmadaki etkisi düşük çıkmaktadır. Eğer 1962-1990 yılları arasındaki yıllık gönderimler kümülatif olarak o yılın işgücü arz fazlasına oranlanırsa gerçek anlamda yurt dışına yönelik işgücü göçünün Türkiye'deki işgücü arz fazlasını azaltıcı etkisi belirlenebilir. Tablo 3.1'deki dördüncü sütun bu yöntemle hesaplanmıştır. Bu sütundaki oranlara göre yurt dışına gönderilen işçilerin Türkiye'deki işgücü arz fazlasını azaltıcı etkisi 1960'lı yılların ilk yarısında % 8 civarında iken bu oran 1973'de % 31'e ulaşmıştır. 1980'li yıllarda ise bu oran önce % 23'lere düştü. Daha sonra ise % 33'lere yükselerek önemli bir paya sahip oldu. Dikkat edileceği gibi bu oran Türkiye gibi önemli ölçüde işgücü arz fazlası olan bir ülke için önemsenmeyecek gibi değildir.

B- İŞGÜCÜ TALEBİ ÜZERİNE ETKİLERİ

Türkiye'de işgücü piyasasının tarihsel gelişimi incelendiğinde, bütün dönemler boyunca işgücü arzı, işgücü talebinden fazladır (78). Yani Türkiye'de her yıl istihdam edilemeyen işgücü var olmuştur. İşgücü talebi, üretim-maliyet karşılaştırması, teknolojik gelişme, parasal kaynaklar, piyasa şartları ve firma davranışları tarafından belirlendiğinden bu talebi artırmada birinci yol üretim ve yatırımları arttırmak ikinci yol ise daha fazla işgücü talep eden teknolojileri seçmektir. Böyle bir süreç içerisinde Türkiye'den yurt dışına yönelik işgücü göçünün işgücü talebi üzerindeki etkisinin önemi makro düzeyde gözardı edilmektedir. Bunun nedeni ise yukarıda belirtildiği gibi giden işgücünün

---

(78) Bakınız, Ek: 3.1.

yerini doldurabilecek potansiyel işgücünün varlığıydı. Bununla birlikte göçün işgücü talebi üzerindeki etkilerini daha iyi analiz edebilmek için göçün yoğun olduğu bölgelerdeki durumun tesbiti önem kazanmaktadır.

Göçün yoğun olduğu bir çok bölgede bazı mesleklerdeki işgücü talebi karşılanamamaktadır (79). Bu durumda ya bazı faaliyet kolları gerilemekte ya da çevre illerden gelen işçiler istihdam edilerek yüksek ücretler ödenmektedir. Bu bölgelerde işgücü talebinde değişiklik gözönüne alınmadığı halde dahi işgücü arzındaki görece azalmanın yarattığı sıkıntılar mevcutken, bir de yeni iş imkanlarından doğan işgücü talebi ilave edildiğinde göç nedeniyle işgücü talebindeki değişmelerin boyutu büyümektedir.

Yurt dışına yönelik göç sonrası Türk işçilerin gönderdikleri fonlarla yaratılan yeni iş ve işyerlerinin yarattığı ilave talep bölgesel bazda çok yüksektir. Özellikle yurt dışında çalışan işçilerin önemli bir amacı ev sahibi olmaktır. Buna, öncelikle gittiği köy ve kasabaya yeni ev inşa ettirmekle başlıyorlar. Daha sonra şehirden bir ev almak ve deniz kenarından yazlık ev almakla bu zincir tamamlanıyor. Bu ise inşaat sektöründe önemli boyutta işgücü talebini doğurmaktadır. Örneğin, yurt dışında çalışan Emirdağ'lı işçilerin hemen hemen tamamı Emirdağ ve köyelerine modern binalar inşa ettirmişlerdir. Yine bu işçilerin yaklaşık % 70'inin çevre illerin merkezinde bir veya daha fazla evleri vardır.

---

(79) Yoğun göç bölgesi olarak bilinen Emirdağ'da çobanlık, bekçilik, inşaat ve tarım işçiliği AFYON ve KONYA'dan gelen işçi aileleri tarafından yapılmaktadır. Bu bölge'de yukarıda sayılan işlerde ücretler Türkiye genelinin üzerindedir.

Bu durum göstermektedir ki, 1980'li yıllarda inşaat, sektöründe meydana gelen gelişmelere paralel istihdam artışında, yurt dışındaki işçilerin önemli payı vardır.

Bunların dışında yurt dışında çalışan Türk işgücünün yarattığı ilâve işgücü talebine diğer bir örnek ise; çok ortaklı işçi şirketlerinde çalışan 90.000 işçidir (80). Diğer yönden Türkiye'ye kesin dönüş yapan işçilerin açtıkları işletmelerde çalışan işçi sayısı da son yıllarda artış göstermektedir.

C- İŞGÜCÜNÜN NİTELİĞİ ÜZERİNE ETKİLERİ

Yurt dışındaki Türk işgücünün ileri endüstri toplumlarında çalışması, niteliksiz işgücünün mesleki beceriler kazanmasına, nitelikli olanların ise bilgi ve görgü seviyesini yükseltmesine yol açabilir. Bu şekilde maliyetine katılmaksızın ek bir demografik yatırıma ve insan gücü sermayesine sahip olma şeklinde kazançlar ortaya çıkacaktır. Aynı zamanda yurt dışındaki işçi çocuklarının gördükleri mesleki eğitimde uzun vadede kazançları daha da arttıracaktır. Aslında gerekli endüstriyel beceri ve disiplini kazanmış bir kadro oluşturmak işgücü ihracının Türk ekonomisine sağlayabileceği faydaların en önde gelenlerindedir. Böylece kısa dönemde meydana gelebilecek nitelikli işgücü kayıpları ve yurt dışına bunlarla ilgili kaynak transferleri bir ölçüde karşılanabilmiş olacaktır.

---

(80) DESİYAB, İşçi Şirketleri Envanter Çalışması, Ankara, 1986, s.33.

Bununla birlikte, beklenen faydaların gerçekleşmesini engelleyen bazı faktörler vardır. Bu faktörler arasında öncelikle yurt dışındaki Türk işgücününün mesleki ilerleme konusundaki isteksizliğinden bahsedilebilir. Bu isteksizlik doğrudan işgücününün kendisinden kaynaklanmaktadır. Genellikle sahip olunan işi korumak temel amaç olduğundan çalışılan işte gelişme ve yükselme arzusu ikinci planda kalmaktadır.

Yurt dışına göçün temel amacını genellikle kısa sürede önemli ölçüde sermaye birikimi sağlamak oluşturduğu için, iş değiştirme, kendi işini kurma, işinde yükselme gibi alternatifler taşıdığı az ya da çok risk faktörleri nedeniyle tercih edilmemektedirler. Ayrıca Türk işgücündeki temel eğitim ve yabancı dil yetersizliği, dış ülkede kısa süreli kalma yolunda yerleşmiş psikoloji gibi faktörler de bu davranış biçimi üzerinde etkili olmaktadır.

Yurt dışındaki işgücününün nitelik kazanması veya mevcut bilgilerini ilerletme fırsatları, nitelik gerektiren bir işte çalışıyor olmaları, işbaşında eğitim yapması ve mesleki kurslara katılması gibi yollarla mümkün olur. Bu nedenle yurt dışındaki mevcut işgücününün çalıştığı işkol- ları itibariyle dağılımının incelenmesinde yarar vardır.

Tablo 3.2'de iki temel özellik göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi yurt dışında istihdam edilen Türk işgücününün büyük bir kısmı (%80-90 arası) sanayi sektöründe çalışıyor olmasıdır. Bu durum işgücününün endüstriyel beceri kazanması açısından önemlidir. Bununla birlikte, sanayi kesiminin alt sektörlerinde çalışan işgücününün tamamınının bilgi, beceri ve nitelik gerektiren işlerde çalıştıkları varsayımı da gerçekçi olmaz.

TABLO- 3.2.

F. ALMANYA'DA TÜRK İŞÇİLERİN İSTİHDAM EDİLDİKLERİ SEKTÖRLER (%)

	<u>1964</u>	<u>1965</u>	<u>1966</u>	<u>1967</u>	<u>1968</u>	<u>1969</u>	<u>1970</u>	<u>1971</u>	<u>1972</u>	<u>1973</u>	<u>1974</u>	<u>1975</u>	<u>1976</u>	<u>1977</u>	<u>1978</u>	<u>1979</u>
Tarım	0,7	0,9	0,8	0,9	0,7	0,7	0,9	0,9	0,9	0,8	0,8	0,8	0,8	0,7	0,8	0,9
Sanayi	90,8	90,8	90,2	87,2	89,5	90,9	90,9	88,8	87,5	87,6	82,5	83,7	83,6	86,5	84,3	83,5
Hizmetler	8,5	8,3	9,0	11,9	9,8	8,4	8,4	10,3	11,6	11,6	16,7	15,5	15,6	12,8	14,9	15,6
	<u>1980</u>	<u>1981</u>	<u>1982</u>	<u>1983</u>	<u>1984</u>	<u>1985</u>	<u>1986</u>	<u>1987</u>	<u>1988</u>	<u>1989</u>						
Tarım	0.8	0.8	0.7	0.7	0.9	0.8	0.7	0.8	0.8	0.7						
Sanayi	85.7	87.6	86.2	85.8	84.7	85.4	84.3	82.1	80.3	81.7						
Hizmetler	13.5	11.6	13.1	13.5	14.4	13.8	15.0	17.1	18.9	17.6						

KAYNAK: T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Yıllık Raporlar.

Örneğin, Fransa'da bir tekstil fabrikasında çalışan 270 Türk işçisinden 47 işçi nitelik gerektiren teknik bir işte çalışmaktadır (81). Diğer temel özellik ise ikinci istihdam alanını oluşturan hizmetler sektörünün payının son yıllarda giderek artış eğilimi göstermesidir (% 15-20 arası).

Yabancı işgücünün yerli işgücü gibi nitelikli işgücü arzının genişlemesine katkıda bulunması beklenebilir. Oysa göçmen işgücünün bazı özellikleri böyle bir etkiyi engellemektedir. Bu işgücünün temel eğitiminin ve endüstriyel deneyiminin yerli işçilere oranla genellikle düşük olması ve yabancı dil bilgisinin yetersizliği, bazı nitelikli işlerde çalışmalarında önemli bir engel teşkil eder.

İşletme ölçeğinin büyümesi ve teknolojik gelişmeler yapılacak işlerde çeşitlenme yaratmıştır. İleri derecede uzmanlaşma gerektiren işlere karşılık, özel beceri gerektirmeyen çok sayıda yeni iş ortaya çıkmıştır. Türkiye ölçülerine göre nitelikli sayılan bir işçinin dahi özel uzmanlık isteyen bu işlerde çalışma şansı azdır. Ayrıca, her bir işçinin üretim sürecinin çok küçük bir bölümünün sorumluluğunu üstlenmesi nedeniyle, Türkiye'de aynen geçerli olabilecek mesleki bilgi kazanma fırsatı doğmamaktadır. Özellikle akan şerit yöntemiyle üretimde bulunan fabrikalarda çalışan işçiler için bu durum geçerlidir. Böyle bir işte çalışan Türk işçilerinin mevcut becerilerinin de önemli ölçüde kaybederek, Türkiye'de iken sahip oldukları mesleklerinde gerilemeleri olasıdır.

---

(81) Fransa'nın Lille şehrindeki PENGUEN tekstil fabrikasında tarafımızdan yapılan çalışmada elde edilen verilerden alınmıştır.

TABLO-3.3.

**YURT DIŞINDAKİ TÜRK İŞGÜCÜNÜN ÇALIŞTIKLARI ÜRETİM
DALLARININ ÖNCEKİ İŞLERİYLE UYUM DERECEŐİ**

Meslek	Yurt Dışına Gitmeden Önceki Meslek		Yurt Dışındaki Meslek	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Tarım	211	19,2	8	0,6
Madencilik, enerji	32	2,9	32	2,5
İmalat Sanayi	162	14,7	725	55,7
Gıda	51	4,6	44	3,4
Tekstil	97	8,8	102	7,8
İnşaat	84	7,6	116	9,0
Ticaret, Bankacılık	41	3,7	6	0,5
UlaŐtırma, HaberleŐme	40	3,6	34	2,6
Hizmetler	100	9,1	47	3,7
Belirsiz	283	25,7	185	14,2

KAYNAK: T.C. Merkez Bankası, **Yurt Dışındaki Vatandaşlarımızın Tasarruf Eğilimleri Araştırması**, Yurda Kesin Dönenler II, 1986, s.523-590.

Diğer taraftan yabancı işgücünün saygınlığı yüksek işlerde çalışmasına bir takım yasal ya da fiili engeller vardır. Yabancı işgücü genellikle saygınlığı yüksek olmayan işlerde çalıştığından bu işlerde mesleki ilerlemeden söz etmek hemen hemen mümkün olamamaktadır. Çünkü bu işler kısa süre içerisinde herkes tarafından kolayca öğrenilebilen ve çok sınırlı beceri gerektiren niteliktedir.

Yabancı ülkelerdeki Türk işgücünün niteliği üzerinde rol oynayan diğer önemli bir faktör ise, işçilerin yurt dışındaki işiyle Türkiye'den ayrılmadan önceki işi arasındaki mesleki uyum derecesidir. Bunu saptamak amacıyla düzenlenen Tablo 3.3'e göre, Türkiye'deki ve yurt dışındaki meslekler arasında bir uyumdan söz etmek mümkün değildir. Çünkü Türkiye'de tarım kesiminde çalışan işgücünde, dış ülkelere gidince imalat sanayi ve kısmen inşaat sektörüne önemli ölçüde kayma olduğu görülmektedir. Ayrıca aynı endüstri dalında çalışmış olsalar da, teknoloji farklılıkları nedeniyle yurt dışında işgücünde aranan nitelikler farklılaşmaktadır. Dolayısıyla, işçilerin yurt dışında kazandıkları nitelikleri yurda dönüşte kullanma olanakları sınırlı kalmaktadır. İşgücünün kazanmış olduğu kalifikasyondan ancak uygun modern teknolojinin Türkiye'de de var olması veya kurulması durumunda yararlanılabilmektedir. Son bir durum değerlendirmesi yapıldığında, özetlenen nedenlere bağlı olarak, yabancı ülkelerde çalışan Türk işgücü Türkiye şartlarında önemli ölçüde fayda sağlayacak şekilde kullanılabilecek ölçüde bir mesleki ilerleme göstermemiştir.

Yurt dışındaki Türk işgücü mesleki bilgi ve tecrübesini ilerletmiş olsa bile, Türk ekonomisinin bu potansiyelden yararlanabilmesi için

bazı şartlara bağlıdır. Bunlardan ilki çalışabilir yaşta yurda dönmektedir. Fakat yurda dönen Türk işgücü genellikle üçüncü kuşaktan olup, 15-64 yaş grubunun dışında kalmaktadır. Bu nedenle yurda dönen nitelikli işgücünden Türk ekonomisinin yararlanma olanağı sınırlı kalmaktadır.

Ayrıca yurt dışında çalışan Türk işgücünün çoğunluğunun kırsal kesim kökenli olması nedeniyle, yurda döndüklerinde ne kadar nitelikli olsalar da tarım kesiminde çalışmayı tercih etmeleri sorunu vardır. Yurda dönenlerin büyük bir kısmı ise belli bir ekonomik güce eriştiklerinden başkalarının yanında çalışmayı prestij kaybı olarak görüp, genelde bağımsız bir iş kurmayı tercih etmektedir. T.C. Merkez Bankası tarafından yapılan bir ankette yurda kesin dönüş yapanlardan sadece % 6'sının başkalarının yanında çalışmayı tercih ettikleri belirlenmiştir. Yine aynı anket sonuçlarına göre, Türk işgücünün göç öncesi ve sonrası faaliyet dalları arasında daha güçlü bir uyum gözlenmektedir. Genellikle işçiler önceki geleneksel işlerine dönme eğilimindedirler. Bu ise Türkiye'nin yararlanamadığı nitelikli işgücü potansiyelini arttırmaktadır.

II. TÜRKİYE'YE GÖNDERİLEN İŞÇİ FONLARININ GELİŞİMİ, KULLANIMI VE ETKİLERİNİN ANALİZİ

Dış ülkelere yönelik işgücü hareketinin önemli bir sonucu ise Türkiye'ye gönderilen işçi fonlarıdır. Bu fonların gelişimi, kullanımı ve Türk ekonomisi üzerinde yarattığı parasal etkilerin analizi önem taşımaktadır.

Gönderilen fonların gelişimini belirleyen faktörler Analitik bir model çerçevesinde irdelenerek, her birinin fonların gelişimindeki etkisi ayrı ayrı değerlendirilebilir. Aşağıda ilk olarak bu değerlendirmeler yapılmış ve bu sırada Türkiye'ye gönderilen fonlardaki dalgalanmalarda hakim olan değişkenlerin belirlenmesinde AT ülkelerindeki ekonomik gelişmelerin rolü de dikkate alınmıştır.

Gönderilen fonların kullanım alanlarının bilinmesi, hem bu fonların gelişimini, hem de ekonomik etkilerini belirlediğinden dolayı önemlidir ve ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Böylece fonların gelişim ve kullanım özellikleri hakkındaki gerekli bilgiler derlenip, değerlendirildikten sonra, bunların bir tamamlayıcısı olarak ekonomik etkileri ayrıca ele alınmıştır.

A- GÖNDERİLEN FONLARIN GELİŞİMİNİN ANALİZİ

Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin gönderdikleri fonların gelişiminin analizinde, önceden yapılmış çalışmaların niceliksel sonuçları oldukça önem taşımaktadır. Bu amaçla SWAMY tarafından hazırlanmış modelin geliştirilmiş bir şekli Türkiye'ye uygulanacaktır. Elde edilen sonuçlar 1962-1979 yıllarında SWAMY (82) tarafından yapılan çalışma sonuçları ile karşılaştırılıp, Türkiye'ye özgü durum açıklanacaktır.

---

(82) Gurushri SWAMY, **International Workers Remittance; Issue and Prospects**, World Bank Staff Working, Papers No.481, Washington, 1981, s.30.

1. Analitik Model

Analitik Model ilk aşamada işgücü ihraç eden yirmiyedi ülkeyle, işgücü ithal eden oniki ülkeyi ele alıp, işgücü ithal eden ülkenin GSMH seviyesi ve GSMH'daki büyüme ile işgücü ihraç eden ülkeye gönderilen işçi fonları arasındaki ilişkileri basit bağlantılarla açıklamaya çalışmaktadır.

$$G.F._i = f (GSMH_j, \Delta GSMH_j)$$

$G.F._i$ = işgücü ihraç eden i ülkesine işgücünün gönderdiği fonlar

$GSMH_i$ = işgücü ithal eden j ülkesinin gayri safi milli hasılası

$\Delta GSMH_j$ = işgücü ithal eden j ülkesinin gayri safi milli hasılasındaki büyüme

Bu model basit olmakla birlikte kapsadığı ülke sayısının fazla olması nedeniyle uygulanması zordur. Bu modelden hareketle ikinci aşamada biraz daha karmaşık bir model oluşturulmuştur. Oluşturulan Analitik Model yedi açıklayıcı değişken ve iki denklemden meydana gelmektedir.

$$G.F = f(N, W, i, tc, r, f) \quad (1)$$

N = İşgücü ithal eden j ülkesine, işgücü ihraç eden i ülkesinden gelen işçi sayısı,

W = İşgücü ithal eden j ülkesinde kişi başına nominal ücret,

i = i ve j ülkelerinde işçi dövizlerine ödenen faiz oranları arasındaki fark

tc = İşçi dövizleri alımında primli döviz kuru farkının Merkez Bankası diviz kuruna oranı (eğer devlet prim uyguluyorsa)

r = İşçi dövizleriyle işgücü ihraç eden i ülkesinde yatırım yapılmasının getirisi ile bu dövizlerin işgücü ithal eden j ülkesinde faize gelir elde etmek amacıyla kullanılmasının sağladığı getirinin birbirine oranı.

f = İşgücü ihraç eden i ülkesinden göç eden işgücü içersinde kadın nüfusun oranı

$$G.F/N = f(W, tc, tmm, r, f) \quad (2)$$

tmm = Resmi döviz kuru ile serbest piyasa döviz kuru arasındaki fark

Birinci denklem yukarda açıklanan altı bağımsız değişkene bağlı olarak gönderilen fonları, ikinci denklem ise, beş bağımsız değişkene bağlı olarak kişi başına gönderilen fonları açıklamaya çalışmaktadır.

Yukarda açıklanan Analitik Model'in benzeri bir çalışma SWAMY (83) tarafından 1962-1979 yılları arasındaki dönemi kapsayan veriler yardımıyla yapılmıştır. Bu çalışma da F.Almanya işgücü ithal eden ülke, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya ise işgücü ihraç eden ülkeler olarak ele alınmıştır. Modelin ekonometrik sonuçlarına göre, işgücü ihraç eden ülkelere gönderilen fonların gelişiminde parasal değişkenlerin etkin olduğu gözlenmiştir.

---

(83) SWAMY, s.37.

2. Model'in Türkiye'ye Uygulanması

Oluşturulan Analitik Model'in parasal ve demografik değişkenleri belirlendikten sonra, bunların her birinin gönderilen fonlar üzerinde ne ölçüde etkisi olduğu araştırılacaktır. Türkiye'ye gönderilen fonların gelişimi üzerinde etkili olabilecek altı değişken belirlenmiştir. Bu değişkenlerden dört tanesi parasal, iki tanesi ise demografiktir.

a) Parasal Değişkenler

Analitik Model'de dört tane açıklayıcı parasal değişken vardır. Bunlar hem F.Almanya'daki ekonomik gelişmelerden, hem de Alman ve Türk hükümetlerince alınan tedbirlerden etkilenme özelliğine sahiptirler. Bu değişkenler;

- F.Almanya'daki kişi başına nominal ücretler
- F.Almanya ve Türkiye'de döviz hesaplarına uygulanan faiz oranları,
- Türkiye'ye gönderilen fonlara verilen resmi döviz kurunun primi ve normal değerler arasındaki fark,
- Türkiye'de serbest piyasa döviz kuru ile resmi döviz kuru arasındaki fark.

Türkiye'ye gönderilen fonların gelişimini belirleyen değişkenlerin etkilerini belirlemek için oluşturulan Analitik Model sonucunda her bir değişken için ayrı ayrı t değerleri elde edilmiştir. Bu t değerlerinin sahip oldukları anlamlılık düzeylerine göre kurulan her bir denk-

lem aşamasında normal dağılım dışında kalanlar(84) (. red Bölgesi) model dışı bırakılarak en anlamlı t değerlerini veren değişkenlere ulaşılmıştır. Bu değerler Tablo 3.4'te ayrıntılı olarak verilmiştir. Model'de kullandığımız açıklayıcı değişkenler gönderilen fonların gelişimini % 92 oranında ($R^2 = 0,92$), kişi başına gönderilen fonları ise % 72 oranında ($R^2 = 72$) açıklamaktadır.

F.Almanya'da çalışan Türk işçilerine ödenen nominal ücretlerin Analitik Model yardımıyla yapılan analizde Türkiye'ye gönderilen işçi fonlarının gelişiminde en etkili değişken olduğu gözlenmiştir. Şöyle ki, F.Almanya'da kişi başına nominal ücretlerde % 1'lik bir artış, bu ülkede çalışan Türk işçilerinin Türkiye'ye gönderdikleri fonlarda % 1,23'lük bir artış sağlamaktadır. F.Almanya'da çalışan niteliksiz ve yarı nitelikli işgücü ile kadın işgücünün ücretleri yabancı işgücü ücret ortalamasının altındadır. Bu nedenle yabancı ülkelerdeki Türk işgücünün nitelikli-niteliksiz ve kadın-erkek olarak sınıflandırılması önce nominal ücreti, sonra bu işçilerin kişibaşına yıllık gelirlerini etkilemektedir. Elde edilen nominal ücret çalışılan ülkenin konjonktür durumuyla da yakından ilgilidir. Yüksek konjonktür dönemlerinde nominal ücretlerin yükselme olasılığı artacaktır. Ayrıca bu dönemlerde fazla çalışma fırsatı doğabileceğinden ele geçecek toplam ücret de artacaktır.

---

(84) t değerleri % 1 anlamlılık düzeyine göre $\bar{t} = 2.845$, % 5 anlamlılık düzeyine göre $\bar{t} = 2.086$ aralıkları dışında kalan değişkenler gönderilen fonlar üzerinde etkili değildir.

TABLO-3.4.

TOPLAM VE KİŞİ BAŞINA GÖNDERİLEN FONLARIN GELİŞİMİNİ
BELİRLEYEN DEĞİŞKENLERİN "t" DEĞERLERİ

Denklemler	Açıklanan Değişken	N	W	i	tc	tmn	f	r	<u>H</u>	R ²
1	G.F.	4,58**	11,94**	-1,38	-0,75	0,09	0,28	-1,09	-0,67	0,92
2	G.F/Kişi başına		7,20**	-1,62	0,03	0,37	-0,38	-0,25	1,06	0,73
3	G.F	4,32**	14,64**		-2,22*	0,03	-0,29	-1,28	-0,50	0,92
4	G.F/Kişi başına		7,93**		-1,11	0,70	-1,55	-0,82	2,09**	0,72
5	G.F.	5,17**	14,64**				-0,58		-0,09	0,91
6	G.F/Kişi başına		8,27**				-2,12*		2,98**	0,73
7	G.F.	5,53**	15,85**						-3,36**	0,91
8	G.F/Kişi başına		9,49**						3,74**	0,71

* % 0 ile 1 anlamlık düzeyinde

** % 0 ile 5 anlamlık düzeyinde

KAYNAK: (1) Ek-3.2, Ek-3.3.

(2) SWAMY, s.31.

Tablo 3.4'de görüldüğü gibi nominal ücretler gönderilen fonların gelişimini olumlu yönde etkilemektedir. Nominal ücretler (W) dört ayrı denklemde de 11.94, 14.64, 14.64, 15.85 gibi yüksek t' değerlerine sahiptir.

Nominal ücretler kişi başına gönderilen fonların gelişiminde de önemli bir açıklayıcı değişken özelliğine sahiptir. Kişi başına gönderilen fonları açıklayan dört denklemde de 7.20,7.93, 8.27, 9.49 gibi yüksek t değerleri hesaplanmıştır. Bu değerler gönderilen fonları açıklamada kullandığımız yedi değişken içersinde anlamlı sonuç veren en yüksek t değerleridir.

Analitik Model sonuçlarına göre yurt dışındaki Türk işçilerin Türkiye'ye gönderdikleri fonların açıklanmasında en yüksek t değerine sahip değişken, çalışılan ülkedeki nominal ücret seviyesidir. Eğer çalışılan ülkede nominal ücretler artış gösterirse Türkiye'ye gelen işçi fonları da artış göstermektedir.

Türkiye ve F.Almanya'da işçi tasarruflarına uygulanan faiz oranları arasındaki fark Analitik Model sonuçlarına göre gönderilen fonların gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir. Çünkü bir ve iki nolu denklemler sonucu elde edilen t değerleri sırasıyla -1.38 ve -1.62 olup, bu değerler kabul bölgesinin dışında kalmaktadır. Daha sonraki denklemlerde bu değişken model dışı bırakılmıştır.

Teorik olarak Türkiye ve F.Almanya'da işçi tasarruflarına uygulanan faiz oranları farkı, Türk işçilerin gönderdikleri fonlar üzerinde etkili olabilir. Normal olarak Türkiye'de işçi dövizlerine uygulanan

faiz oranı F.Almanya'ya göre yüksek olduğunda Türkiye'ye gönderilen işçi fonlarında artış olması gerekir. Tersine durumda ise yabancı ülkelerde çalışan Türk işçileri tasarruflarını çalıştıkları ülkelerde korumak durumunda kalacaklardır. Bu durumun gerçekleşebilmesi için tasarruf sahiplerinin parasal değişkenlere karşı duyarlı olması gerekir. Analitik modelde Türk işgücüne özgü durum incelenirken bu duyarlılığın yüksek olmadığı gözlenmektedir. Örneğin, Türkiye'de işçi dövizlerine uygulanan faiz oranı F.Almanya'da uygulanan faiz oranından yüksek olmasına rağmen, bu yüksek faiz oranı Türk işçilerinin tasarruflarını Türkiye'ye aktarmada etkili olmamıştır. 1980 yılında yapılan bir çalışma da Türk işçilerinin % 56'sı tasarruflarını çalıştıkları ülkede korumaktaydı (85). 1988 yılında yapılan çalışmaya göre ise Türk işçilerinin % 37'si tasarruflarını çalıştıkları ülkede korumaktadır (86).

1980 sonrası Türkiye'de iktisadi politikalarda meydana gelen değişimlerden mali piyasa da etkilenmiştir. Özellikle bankalar arası faiz yarışı, yüksek faiz oranları gibi gelişmeler yurt dışındaki işçilerin birikimlerini Türkiye'ye çekmiştir. Türkiye ekonomisinin yaşadığı belirsizlikler ve Türk lirasının aşırı değerlendirilmesi nedeniyle Türkiye'ye akmayan işçi fonları, 1980 sonrası sınırlı da olsa gelmeye başlamıştır.

---

(85) İ.M.F., "Utilisation Des Envois De Fonds Des Travailleurs Migrants Dans Les Pays Exportateurs De Main-d'oeuvre", (işgücü ihraç eden ülkelerde işçilerin gönderdikleri fonların kullanımı), Finance et Developpement, Juin, 1980, s.36-39.

(86) Tarafımızdan yapılan anket çalışması verilerinden alınmıştır.

Gönderilen fonların gelişimini açıklayan diğer bir değişken olan primli döviz kuru, 1966-1970 yılları arasında sınırlı olarak, 1979 yılında ise yüksek bir prim oranıyla uygulanmıştır. 1979 yılındaki primli kur uygulaması sayesinde gönderilen fonlarda bir önceki yıla göre % 60'lık bir artış kaydedilmiştir. Ancak bu uygulama süreklilik kazanmayıp, sadece 1979 yılında gerçekleştiği için yurda gönderilen işçi fonları ve primli kur arasındaki ilişkiyi anlamlı bir şekilde değerlendirecek ölçüde veri sağlanamamaktadır. Zaten Analitik Model sonuçlarına göre primli döviz kuru ile ilgili değişkenin (tc) değerleri anlamlı değildir.

1970'li yıllarda Türk lirasının aşırı değerlendirilmesi yurt dışındaki işçilerin gönderdiği fonlara uygulanan primi yok etmekle birlikte 1970'li yılların ikinci yarısında Türkiye'ye gönderilen fonların azalmasına da yol açmıştır (87). Bu dönemde özellikle resmi piyasa dışındaki döviz işlemleri canlanmıştır. Böylece resmi yollardan gönderilen fonları azaltmıştır. Çünkü yurt dışındaki işçiler birikimlerini kendileri veya yakınları aracılığıyla yurda getirip, resmi kur üzerinden Türk lirasına çevirmek yerine piyasadaki cari kur üzerinden bozdurmayı tercih etmeye başlamışlardır. Bu yolla yurda giren döviz miktarı diğer döviz girişleri hesabına kaydedildiğinden gönderilen fonların gerçek değerlerinden daha düşük gösterilmesine yol açmıştır.

Türkiye'de döviz sıkıntısının yoğun bir şekilde yaşandığı yıllarda resmi olmayan piyasa aracılığı ile yurda giren döviz miktarının zaman zaman resmi yoldan gelen miktarın üzerine çıktığı ve örneğin, 1978-1979

---

(87) AKAGÜL, s.234.

yıllarında iki milyar dolar civarında olduğu tahmin edilmektedir (88). Ancak Türkiye'de uzun yıllar döviz piyasasında geçerli olan bu durumun illegal olması nedeniyle veri bulunamadığından resmi piyasa dışındaki işlemlerle ilgili kayda değer bir araştırmaya rastlanmamaktadır. Bu ise çalışmamızda resmi olmayan yollardan giren işçi fonlarının miktarıyla ilgili kantitatif inceleme yapılması imkânını sınırlandırmaktadır.

Analitik Model'in sonuçlarına göre Türkiye'de serbest piyasanın varlığı (tmm) gönderilen fonların artışına yol açmıştır. 1962-1979 yılları arasında Türkiye'de serbest piyasa döviz kuru ile resmi döviz kuru arasındaki farklılık oransal olarak % 16.3'dü. 1980'li yılların ilk yarısında bu oran ortalama % 12'ye, 1990 yılında ise % 2.7'ye düşmüştür. Bu gelişmenin ortaya çıkmasında 1980 sonrası izlenen dış ekonomi politikasının önemli ölçüde rolü olmuştur (89).

---

(88) AKAGÜL, s.234.

(89) 24 Ocak 1980 Kararları ile Türkiye'de liberal bir dış ticaret rejimi uygulamaya konulmuştur. Böyle bir uygulama zorunlu olarak kam-biyo rejiminin de serbestleştirilmesini gerektiriyordu. 1 Mayıs 1980 tarihinde Merkez bankası ABD Doları ile birlikte alım-satım konusu olan tüm dövizlerin fiyatlarını günlük olarak belirlemeye başladı. Bu günlük kur ayarlamaları'nın amacı TL'nin gerçek değerini bulmasına yardımcı olmaktı. 29 Aralık 1983 tarihinden sonra ise Merkez bankası "esas kuru" yani TL'nin dolar kurunu belirliyor, ticari bankalar ise öngörülen sınırlar içinde kendi özel alım-satım kurlarını saptıyorlardı. Nihayet 1 Temmuz 1985'de bu uygulamadan vazgeçildi ve kendi döviz kurlarını belirleme yetkisi tamamıyla ticari bankalara bırakıldı. Ocak 1987'den itibaren bankalar dışında bazı kuruluşlara belirli koşullar altında döviz alım-satım işlemi yapma yetkisi verildi. 1988 Ağustosunda ise Merkez Ban-

b) Demografik Değişkenler

Analitik Model'de yurt dışındaki Türk işçilerin Türkiye'ye gönderildiğinde fonları açıklayıcı iki adet demografik değişken ele alınmıştır. Bu değişkenler, yurt dışında çalışan Türk işçi sayısı ve bu işçilerin içersinde kadın işçiler oranıdır.

Yurt dışına işgücü göçü ve göçmen Türk işçilerinin gönderdiği fonlar arasında önemli bir ilişki olduğu bir önceki bölümde ortaya konmuştur. model'deki N (yurt dışındaki Türk işçi sayısı) değişkeninin t değerleri bütün denklemlerde iki'den büyük olup, kabul bölgesinde yer almaktadır (90). Modeldeki denklemlere göre yurt dışındaki işçilerin gönderdiği fonların yurt dışında çalışan işçi sayısının gelişimine karşı esneklik katsayısı 0.41 ile 0.47 arasında değişmektedir. Buna göre, yurt dışında çalışan Türk işçi sayısında meydana gelen her yüzde birlik artış kişi başına gönderilen fonları 822 \$'dan 932 \$'a yükseltebilmektedir.

---

ka bünyesinde döviz ve efektif piyasaları açıldı. 11 Ağustos 1989 tarihinde 29 Aralık 1983 tarihli kararların yerine, gerek kambiyo rejimi, gerekse Türk Lirasının konvertibilitesi açısından daha ileri adımı oluşturan 32 sayılı karar yürürlüğe girdi. Bütün bu gelişmelerin temel amacı Türk Lirasının konvertibil bir para durumuna getirilmesi'dir. 1980-1990 yılları arasında Türkiye'de uygulanan kur politikası ve kambiyo rejimi Türkiye'ye giren döviz miktarını arttırmanın yanı sıra yukarda bahsedildiği gibi serbest piyasa döviz kuru ile resmi döviz kuru arasındaki yüksek oranlı farkın kapatılmasını da sağlamıştır.

(90) Tablo 3.4'te N değişkeni için hesaplanan t değerleri 4.58, 4.32, 5.17, 5.53 gibi yüksek rakamlardır.

Diğer yönden SWAMY'in çalışmasına göre, işgücü gönderilen ülkenin GSMH'sının gelişimi ile gönderilen fonlar arasındaki ilişkide işçi sayısının önemli olduğu ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada Türk işçilerinin Türkiye'ye gönderdiği fonların F.Almanya'nın GSMH'sının gelişimine karşı esneklik katsayısı 1.67'dir. F.Almanya'da çalışan diğer yabancı işçileri kapsayan esneklik katsayısı ise 1.49'dur. Bu durumda esneklikler karşılaştırıldığında Türk işçileri % 18'lik bir üstünlüğe sahiptir. Bu fark Türk işgücünün yapısal özelliklerinden kaynaklanmaktadır.

Model'deki diğer açıklayıcı demografik değişken olan çalışan kadın işçilerin oranı ile Türkiye'ye gönderilen fonları olumsuz yönde etkilemektedir. Çalışan nüfusun cinsiyet ve yaş bileşimleri kişi başına gönderilen fonlar üzerinde etkilidir. Yani çalışan nüfus içersinde kadın nüfusun payı arttıkça Türkiye'ye gönderilen işçi fonları düşmektedir. Bunun nedeni ise, Türkiye'de kalan aile bireylerinin geçimi için gönderilen fonların, kadın nüfusun yurt dışına gitmesi sonucu; aile bileşimi sağlanınca azalmasıdır. Ayrıca aile bileşimi nedeniyle çalışılan ülkeye gelen bağımlı nüfus Türk işçilerinin tüketim harcamalarını yükselterek tasarruflarını azaltmaktadır. Üstelik Türkiye ve Avrupa ülkeleri arasındaki yaşam seviyesi farkı da göz önüne alındığında eşim ve çocukların tüketim harcamaları Avrupa ülkelerinde daha da artmaktadır. Aynı zamanda yurt dışına giden kadınların çoğu herhangi bir işte çalışmamaktadır. Şüphesiz, yurt dışındaki kadınlar çalışırsa göçmen Türk ailesinin geliri artmaktadır. Ancak, bu artış Türkiye'ye gönderilen fonlarda doğrudan bir artışı ifade etmemektedir. Bunun nedeni ise, kadın işçinin gelirinin erkek işçiye göre daha az olmasıdır. Sonuç olarak

bu değişken kişi başına gönderilen fonları azaltmaktadır (91). Yukarıda belirtilen etkilerin hepsi sayısal olarak ifade edilemese de genel anlamda yapılan çalışmayı desteklemektedir. Analitik Model'de kadın işgücü değişkeninin (f), t değeri -2, 12 olarak hesaplanmıştır. Bu ise kişi başına Türkiye'ye gönderilen fonları f değişkeninin olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir.

Yapılan analitik çalışmada iki temel sonuca ulaşılmıştır. Bunlardan ilki Türkiye'ye gönderilen fonlar üzerinde demografik değişkenlerin parasal değişkenlere göre daha etkili olmasdır. Bu nedenle uzun dönemde gönderilen fonların gelişim seyri işgücü kabul eden ülkenin g politikasıyla yakından ilgilidir.

İkinci sonuç ise, parasal değişkenler kişi başına gönderilen fonlar üzerinde dolaylı etkide bulunmasıdır. Ancak, alışan işgücü sayısı değişmezse bu fonlarda gözlenen değişim sadece parasal değişkenlerden kaynaklanmış olabilir. Demografik değişkenlerin etkileri doğrudandır ve parasal değişkenlerin etkilerini azaltır. Parasal değişkenler likit aktiflere, yurt dışındaki işçi sayısına ve Türk ekonomisinin istikrarına bağlıdır. Bu aktiflerin çevrilebilirliği, güvenilirliği ve ekonomik istikrar bir çok teşvik edici önlemlerden daha etkilidir. Yalnız döviz kuru kısa dönemde önemli bir değişkendir.

Parasal ve demografik değişkenler üzerinde işgücü kabul eden ülkenin başta g politikası olmak üzere izlediği çeşitli politikalar da

---

(91) Kadınlar alışınca N'in değeri yükseliyor. Bu ise GF/N'in değerini dşrtiyor.

önemlidir. Avrupa Topluluğu ülkelerince 1974 yılında Topluluk dışı ülkelerden işgücü göçünün durdurulmasına kadar Türkiye'ye gönderilen fonların gelişimi doğrudan yurt dışına giden işçi sayısına bağlı olmuştur. 1974 yılı sonrasında Türkiye'ye gönderilen fonlardaki azalmanın genel olarak Türk Lirasının aşırı değerlendirilmesi ve AT'ye göçün sınırlandırılmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Yurt dışındaki çalışan işçilerin Türkiye'ye gönderdikleri fonların gelişiminde etkili olan değişkenler, dönemden döneme farklılık göstermekle birlikte, bunların içinde etki derecesi en yüksek olanı 1963-1973 dönemi ve 1974 ve sonrası dönemi olmak üzere iki ayrı periyot için aşağıdaki gibi göstermek mümkündür.

	<u>1963-1973</u>	<u>1974 ve Sonrası</u>
Hakim	Demografik	Parasal
Değişkenler	Değişkenler	Değişkenler

Yeni gelişmeleri açıklayabilmek için çeşitli nedenlerle yukarıda kullanılan modelde yer almayan değişkenlerin model'e katılması gerekir. Örneğin, ABD Dolarının çapraz kurları gibi değişkenler de önem kazanmaktadır. Bir yönden yurt dışındaki Türk işçilerinin büyük bölümünün Avrupa Topluluğu ülkelerinde çalışıyor olması, diğer yönden Türkiye'ye gönderilen fonların ABD Doları cinsinden ifade edilmesi ve dolar'a karşı Avrupa ülkeleri paralarının depresyon'a girmesi son yıllarda gönderilen fonlarda meydana gelen değişiklikleri daha iyi açıklayabilmek için gözönünde tutulması gereken faktörlerdendir.

B- GÖNDERİLEN FONLARIN KULLANIMININ ANALİZİ

Türkiye'ye gönderilen işçi fonlarını arttırabilmek için 1965-1990 yılları arasında değişik teşvik tedbirleri uygulanmıştır. Ancak, gönderilen fon miktarını arttırma yönünde gösterilen hassasiyetin bu fonları etkin bir şekilde kullanımını sağlama konusunda gösterilmediği dikkati çekmektedir. Türkiye'de bu fonların yöneldiği alanlar incelendiğinde ekonomik açıdan yeterince verimli bir şekilde kullanılmadıkları gözlenmektedir.

Türkiye'ye gönderilen fonların % 70-80'i verimliliği düşük alanlara, % 10-20'si ise verimli yatırımlara yönlendirilebilmiştir. Kullanım yerleri açısından fonlar kişisel düzeyde kullanımlar ve hükümet programları doğrultusunda kullanımlar olmak üzere iki bölümde incelenebilir.

1. Gönderilen Fonların Kişisel Düzeyde Kullanımı

Türkiye'ye gelen işçi dövizlerinin kullanımında döviz gönderen işçinin Türkiye'ye kesin dönüş yapması veya halen yabancı bir ülkede çalışıyor olması, hangi grubun daha verimli yatırım alanlarına yöneldiğini belirleme açısından önem taşımaktadır. Onun için bu doğrultuda ilk olarak Avrupa Topluluğu ülkelerinde çalışmakta olan Türk işçilerinin, ikinci olarak da Türkiye'ye kesin dönüş yapan işçilerin tasarruflarının kullanım alanları incelenecektir.

a) AT Ülkelerinde Çalışan Türk İşgücünün Tasarruflarını
Kullanım Alanları

Bu grubun yurt dışında çalışmaya başlama tarihinden itibaren yaptıkları tasarrufları nasıl değerlendirdikleri, tarafımızca cevabı bir anket yardımıyla araştırılan çok şıklı bir soru aracılığıyla belirlenmeye çalışılmıştır. Bu çalışma sonucu Tablo 3.5-A oluşturulmuştur (92). Halen yurt dışında çalışan Türk işçilerinin tasarruflarını değerlendirmede Türkiye ve çalışılan ülkelerde bu birikimlere verilen teşvikler ve sağlanan getiriler ile işçinin öncelikli ihtiyaçları önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle ilk başta yurt dışına gitmeyi güdüleyen faktör, belli malların satın alınmasıdır. Bunlar arasında ev, tarla, alet-edavat alımı ve otomobil en önde gelenleridir. Sonrasında ise kalan birikimler işçilerce emin yatırım araçları olarak görülen bankalardaki vadeli ve vadesiz mevduat hesapları veya gayri menkul alımına yönelmektedir. Verimli yatırım şeklinde tanımlayabileceğimiz tahvil ve hisse senedi alımı, şirketlere iştirak ve işyeri açma pek yaygın değildir. Diğer yandan yurt dışında kalış süreleri uzayan ilk göçmenlerin birikimlerini çalıştıkları ülkede tutma eğilimi yüksektir. Bunda en önemli faktör Türkiye'de yapılan yatırımlardan beklenen kazancın sağlanamamasıdır.

Anket kapsamına giren 2000 Türk işçisi içersinde çalıştıkları ülkelerdeki borsalardan hisse senedi ve tahvil alım satımı yapanların oranını % 2'yi geçmemektedir.

---

(92) Fransa, Belçika, Hollanda, Luksenburg ve F.Almanya'da 1987-1988 yıllarında toplam 2000 Türk işçisi ile tarafımızca yapılan anket çalışmasından elde edilen veriler yardımıyla düzenlenmiştir.

TABLO : 3.5-A

**AT ÜLKELERİNDEKİ İŞGÜCÜNÜN TASARRUFLARINI
KULLANDIĞI ALANLAR**

Tasarrufların Kullanıldığı Alanlar	(1) Ankete Katılan Sayısı	(2) Evet Cevabı Verenler	2/1 (%)
Çalıştıkları Ülkede Tasarruf Hs. Açtıranlar	2.000	580	29.0
Çalıştıkları Ülkelerde Teşvikli Tasarruf Hs. Açtıranlar	"	1.200	60.0
Çalıştıkları Ülkelerde Hisse Senedi ve Tahvil Alanlar	"	40	2.0
T.C.M.B.'da Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hs. Açtıranlar	"	940	47.0
Türk Bankalarında Döviz Hs. Açtıranlar	"	560	28.0
Türkiye'de Hisse Senedi ve Tahvil Alanlar	"	80	4.6
İşçi Şirketlerinden Hisse Senedi Alanlar	"	261	13.0
Ev-Arsa ve Arazi Alanlar	"	1.620	81.0
Meslekle İlgili Alet-Edavat Getirenler	"	140	7.0

Kaynak: Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg ve F.Almanya'da Türk işçileri ile yapılan anket çalışması sonuçları.

TABLO: 3.5-B

**TÜRKİYE'YE KESİN DÖNÜŞ YAPAN TÜRK İŞÇİLERİNİN
TASARRUFLARINI KULLANDIĞI ALANLAR**

Tasarrufların Kullanıldığı Alanlar	(1) Ankete Katılan Sayısı	(2) Evet Cevabı Verenler	2/1 (%)
Çalıştıkları Ülkede Tasarruf Hs. Açtıranlar	1.303	570	43.7
Çalıştıkları Ülkelerde Hisse Senedi ve Tahvil Alanlar	"	12	0.9
T.C.M.B.'da Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hs. Açtıranlar	"	507	38.9
Türk Bankalarında Döviz Hs. Açtıranlar	"	559	42.9
Türkiye'de Hisse Senedi ve Tahvil Alanlar	"	47	3.6
İşçi Şirketlerinden Hisse Senedi Alanlar	"	151	11.6
Ev-Arsa ve Arazi Alanlar	"	1.110	85.2
Meslekle İlgili Alet-Edavat Getirenler	"	130	10.

Kaynak: T.C.M.B., Yurt Dışındaki Vatandaşlarımızın Tasarruf Eğilimleri Araştırması II., Yurda Kesin Dönenler, Ankara, 1986, s.544.

F.Almanya'da çalışan Türk işçilerinin % 60'ı halen bu ülkede yürürlükte olan teşvikli tasarruf hesaplarından yararlanmaktadır (93).

Tasarrufları değerlendirmede ortak bir projede finansal katılımı düşünmemek Avrupa Topluluğunda çalışan Türk işçiler arasında temel esas gibidir Bunda da Türkiye'de kurulan çok ortaklı işçi şirketlerinin başarısızlığının önemli bir payı vardır. Genel yatırım alanları gayri menkul alımıdır.

b) Türkiye'ye Kesin Dönüş Yapan İşgücünün
Tasarruflarını Kullanım Alanları

Avrupa Topluluğu ülkelerinde çalışıp Türkiye'ye kesin dönüş yapan işçilerin yurt dışında çalıştıkları süre içinde birikimlerini hangi alanlarda kullandıkları ise Tablo 3.5-B'de verilmiştir. Bu çalışmaya göre Türkiye'ye kesin dönüş yapan Türk işçilerinin birikimlerinin bir kısmını çalıştıkları ülkelerde bırakmaları ilginç bir gelişmedir. Ankete katılanların % 43.8'inin çalıştıkları ülkede tasarruf hesapları mevcuttur. bu oran içersindeki tasarruf hesaplarının % 27.8'i F.Almanya'da çalışan Türk işçilere aittir. Türkiye'ye kesin dönüş yaptıkları halde önceden çalıştıkları ülkede neden tasarruf hesabı açtıkları araştırıldığında bu işçilerin büyük kısmı emeklilik haklarını elde edenlerden oluştuğu gözlenmektedir. Tasarruf hesabı açtırmadaki amaçlar ise emekli aylıklarını bu hesaplara yatırtmak ve bu ülke ile ilişkilerini kesmemektir.

---

(93) T.C. M.B., s.58.

Türkiye'ye kesin dönüş yapanlar tasarruflarının % 85.2'si ev-arsa ve arazi alımında kullanılmaktadırlar. Halen yurt dışında çalışan Türk işçilerine göre bu alandaki yatırımları biraz fazla olmakla birlikte önemli ölçüde bir farklılık göstermemektedir. Türkiye'ye kesin dönüş yapan işçilerin % 17'si küçük işletme benzeri alanlara yatırım yapmışlardır. İşçi şirketlerine ortak olanların oranı ise % 11.6'dır.

Türkiye'ye gönderilen fonların kişisel seviyede kullanımının her iki grupta da ekonomik etkinliği yüksek olmayan alanlara yöneldiği gözlenmektedir. Anket çalışmasına katılan işçilerin tasarruflarını değerlendirmede etken olan faktörler de belirlenmiştir. Bu çalışmaya göre elde edilen sonuçlar aşağıda verilmiştir.

Çalıştıkları ülke bankalarında hesap açtıranlar için etken faktörler; aylıkların bu hesaba yatırılması, bürokrasi azlığı, kredi alma kolaylığı , güvenilir olması ve benzerleridir.

Tasarruflarıyla T.C.M.B.'nda Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesabı açtıranlar için etken faktörler ise; güvenilir devlet bankası olması, Türk Lirasının devamlı değer kaybetmesi, bedelsiz ithalattan yararlanma ve döviz olarak kolayca çekebilme ve kullanma, yüksek faiz oranında yararlanmaktır.

Ev-arsa ve arazi gibi gayri menkul alımında etken faktörler ise, bu gayri menkullerin birincil ihtiyaçlar arasında olması ve bu alana yatırım yapmanın işçilere kolay gelmesidir.

2. Gönderilen Fonların Hükümet Programları Düzeyinde Kullanımı

Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin çoğu tasarruflarını nasıl değerlendireceklerine karar verememektedir. Kendilerince güvenli yatırım olan konut, arsa ve arazi alımı her zaman önemini korumuştur. Son yıllarda tasarruflarının önemli bir bölümünü de çalıştıkları ülkelerde tutmak eğilimindedirler.

Makro ekonomi yönünden, işçi tasarruflarının verimliliği düşük yatırımlara yöneldiği ve yurtiçi sermaye birikimine önemli katkılarınin olmadığını ortaya koyan yukardaki eğilimlerin, içinde bulunulan 1990'lı yıllarda köklü bir değişiklik göstereceğini söylemek mümkün değildir. Her ne kadar işçi tasarruflarını "Kalkınma Plânları"nda öngörülen sınai yatırımlara yöneltmek için bir dizi tedbirler alınmış ve girişimlerde bulunulmuşsa da, bunlar devletin önderliği, yönetimi ve denetiminde ciddi, gerçekçi ve eksiksiz bir plân program ve organizasyon çerçevesinde yürütülmeyen bazı geçici çalışmalardan öteye gidememiştir. Bu nedenle, söz konusu girişimlerde başarı sağlanamadığı gibi, bunlara yatırılan milyarlarca liralık işçi tasarrufları yok olmuştur. Bu ise işçilerimizin yurt kalkınmasına yönelik potansiyel yatırım arzu ve cesaretlerini olumsuz yönde etkilemiştir.

Türkiye'nin yukarda belirttiğimiz girişimler hakkında üç deneyimi vardır. Bunlardan ilki, 1964'ten itibaren kurulan ve 1971'de yeniden organize edilen "Köy Kalkınma Kooperatifleri"dir. İkinci ise 1965-1974 yılları arasında bir hayli önem kazanan ve bugün sayıları 500'e yakın

olan "İşçi Şirketleri"dir (94). Son olarak ise, 1972 yılında Alman ve Türk hükümetlerinin ortaklaşa oluşturdukları "Özel Fon"dur. Bu fon F.Almanya'dan dönüş yapan işçilere işyeri açmaları için kredi temin etmekteydi. Bu fonun kullanılmasına Halk Bankası aracılık etmekteydi.

Görüldüğü gibi, Türkiye işçi fonlarının değerlendirilmesinde bir dizi girişimlerde bulunmuştur. Hatta bazı girişimler işgücü ihraç eden ülkeler içersinde ilk'tir. Ancak bu girişimlerden istenen başarılar elde edilememiştir. Bu konu işçilerin gönderdiği fonların ekonomik etkileri kısmında ayrıntılı olarak incelenecektir.

Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin gönderdikleri fonların etkin kullanımında ne kişisel seviyede ne de hükümet programları çerçevesinde istenilen başarı elde edilememiştir. İncelendiği gibi bu fonların büyük kısmı gayri menkul yatırımlarına harcanmaktadır. Türkiye gibi açık ve gizli işsizlerin büyük boyutlara ulaştığı bir ülkede gönderilen fonlar daha verimli kullanılabilirdi. Aynı şekilde arazi alımına giden fonlar gerçek anlamda bir yatırım değil, sadece bir plasman niteliğindedir. Otuz yıla yakın bir sürede sürekli olarak Türk ekonomisine kanalize edilen bu fonların verimli yatırımlara yönlendirilmesi için gerekli teşvik ve tedbirlerin istenilen düzeye getirilememesi nedeniyle milyarlarca dolarlık işçi birikimleri çalışılan ülkelerde tutulmaktadır. Geçmiş deneyimlerin başarısızlığı bir tarafa bırakılıp, son yıllarda tekrar artış eğilimine giren işçi fonları için kârlı yatırım alanları yaratmak gerekir.

---

(94) İşçi Şirketleri'ne çeşitli kaynaklarda Çok Ortaklı İşçi Şirketleri veya Halk Şirketleri Olarak da adlandırılmaktadır.

Yapılan çalışmalar, F.Almanya'da büyük boyutlara varan işçi döviz potansiyelinin bulunduğu sonucunu vermektedir. Yıllık olarak Türkiye'ye gönderilen işçi fonlarının bu potansiyel yanında oldukça düşük kaldığı vurgulanmaktadır. Örneğin, "Kesin Dönüşü Teşvik Yasası" uyarınca yurda dönen 130.000 Türk işçisine ödenen prim iadesinin 1.711.8 milyon DM olduğu ve 568.7 milyon DM'in ülkemize transfer edildiği, geri kalanın ise F.Almanya'da kaldığı tahmin edilmektedir (95). Bu nedenle, işçilerin çalıştıkları ülkelerde tuttıkları tasarrufları ile gelecekte yapacakları tasarrufların değerlendirilmesinde Türkiye'den beklentilerinin iyi tesbit edilmesi gereklidir.

C- GÖNDERİLEN FONLARIN EKONOMİK ETKİLERİNİN ANALİZİ

Yurt dışındaki Türk işçilerin gönderdiği fonlar, yarattıkları doğrudan ve dolaylı etkiler nedeniyle Türkiye'nin dışalem gelirleri üzerinde önemli bir ağırlığa sahiptir. Gerçekten dış ödemeler dengesinde, özellikle 1970'li yıllar ve 1980'li yılların ilk yarısında kronikleşen hesap açıklarının azaltılmasında bu fonların önemli ölçüde katkısı olmuştur. Diğer taraftan bu fonlar verimli yatırım alanlarına kanalize edildiklerinde zincirleme olarak yatırım, üretim, tüketim, GSMH ve büyüme hızı gibi çeşitli makro ekonomik ölçütleri olumlu yönde etkileme gücüne sahip olmuşlardır.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere genel olarak fonların etkilerini iç denge ve dış denge ile ilgili olanlar olmak üzere iki grupta incelemek mümkündür.

---

(95) T.C.M.B., s.3.

1. Gönderilen Fonların İç Denge Üzerindeki Etkileri

İşgücü arzı, sermaye stoku ve üretim teknolojisinin oluşturduğu, üretim kapasitesinin sabit olduğu bir ekonomide, fiyat istikrarı ve tam istihdamın sağlandığı durum olarak tanımlanmış olan "iç denge" üzerinde fonların etkisi kaynaklar=kullanımlar dengesi baz alınarak incelenecektir.

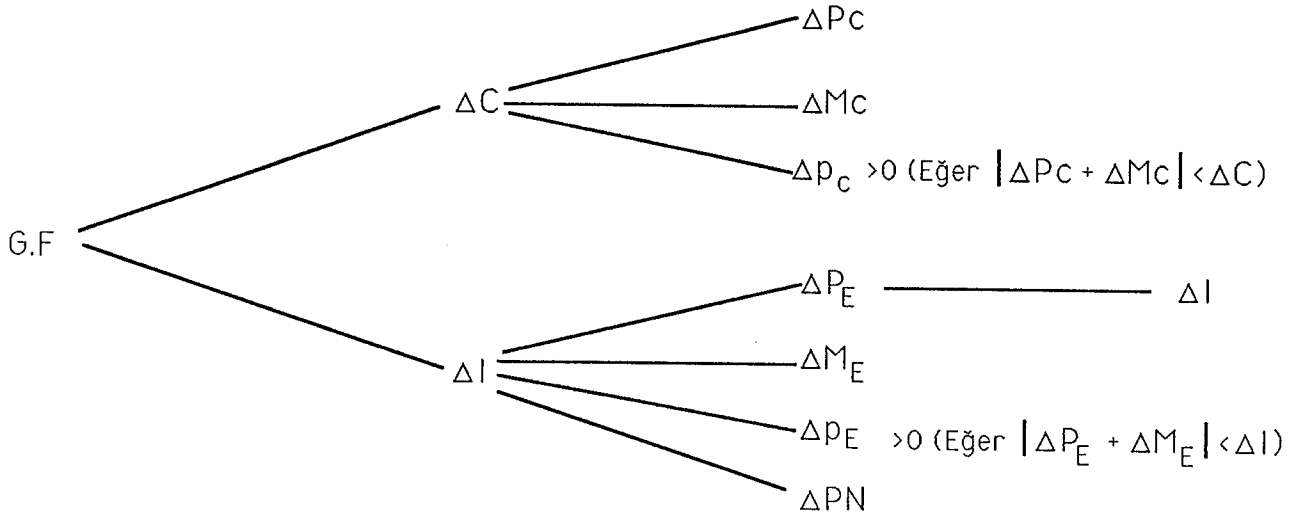
$$G.F = C + I$$

G.F = Yurt dışındaki işçilerin gönderdikleri fonlar

C = Türkiye'de kalan işçi ailelerinin tüketimi

I = İşçilerin Türkiye'deki yatırımları

Yukarıdaki eşitlikten yola çıkarak çalışmanın temel düşüncesini aşağıdaki şema tarafından özetlenen ilişkiler oluşturmaktadır.

G.F = Yurt dışındaki Türk işçilerin Türkiye'ye gönderdiği fonlar

C = Ülkede kalan aile bireylerinin tüketimindeki değişme

I = İşçilerin Türkiye'deki yatırımlarındaki değişme

P_C = Tüketim mallarının ulusal üretimindeki değişme

M_C = Tüketim malları ithalatındaki değişme

P_C = Tüketim malları fiyatlarındaki değişme

P_E = Yatırım mallarının ulusal üretimindeki değişme

M_E = Yatırım mallarının ithalatındaki değişme

P_E = Yatırım mallarının fiyatlarındaki değişme

PN = Toplam üretimdeki değişme

Türkiye'de kalan aile bireylerinin geçimlerini sağlamak için gönderilen fonların tüketim mallarına ilâve talep yaratan kısmı, duruma göre farklı etkiler yaratabilir. Eğer bu ilâve talep, ulusal arz (P_c) tarafından karşılanabilirse, ulusal üretimde ve istihdamda pozitif etkiler meydana gelir. Bunun sonucu olarak da, kısa dönemdeki bu üretim artışı yatırım yapmayı uyarıcı bir faktör (ΔI) olarak ortaya çıkabilir (96). Buna karşılık, eğer bu ilâve talebin tamamı toplam üretim tarafından karşılanamaz ise, ya tüketim malları ithalatının artışına (ΔM_c) ya da ithalatın niceliksel olarak sınırlandırıldığı zamanlarda bu malların fiyatlarının artışına (Δp_c) hazır olmak gerekir.

Aynı şekilde, bu fonlar yatırımlar için kullanıldığında, yatırım mallarına ilâve talep meydana gelir. Bu ise yatırım mallarının toplam üretimini (ΔP_E) arttırıcı bir etki yaratır. Üretimdeki artış talebi karşılamada yeterli olmazsa bu defa bu malların fiyatlarında yükseliş (Δp_E) beklenebilir. Bu yükselişi engellemede ithalatı arttırmak (ΔM_E) bir çözüm yolu olabilir. Ancak çeşitli nedenlerle (döviz kıtlığı, mevzuat kısıtlamaları vb.) ithalat yeterince arttırılamadığında yatırım mallarındaki fiyat artışı eğiliminin (Δp_E) önüne geçilmesi mümkün olmayacaktır. Bu etkilerin yanı sıra gönderilen fonların yatırım amacıyla kullanıldığı sektörlerdeki toplam üretim artışının da (ΔPN) dikkate alınması gerekir. Bu artışın sektörden sektöre farklılık göstermesi doğaldır. Çünkü her sektörün diğer sektörlerden farklı belirli yapısal özellikleri vardır. Bunun sonucunda bazı sektörlerde sağlanan aynı miktar girdi artışı ile diğer sektörlerle kıyasla daha fazla çıktı sağlanan-

---

(96) Tüketim malları talebindeki bu artışın yatırımlar üzerinde yarattığı bu uyarıcı etki için yurt dışı işçi fonlarının "hızlandırıcı etkisi" terimi kullanılabilir.

bilir. Dolayısıyla böyle sektörlere yapılan yatırımların nispeten daha "prodüktif yatırım" olduğu söylenebilir.

Gönderilen fonların Türkiye'nin iç dengesine etkisi değerlendirilirken, bu fonlar Türkiye'nin kaynaklar = kullanımlar dengesi çerçevesinde ele alınacaktır. Gönderilen fonların ne kadarının yatırım, ne kadarının tüketim harcamasına ayrıldığını yaptığımız gözlem ve görüşmeler yardımıyla belirlemeye çalıştık. Yurt dışındaki Türk işçilerin gönderdikleri fonların % 40'ı doğrudan tüketime gidiyor. Geriye kalan % 60'luk kısmı oluşturan tasarrufların kullanım yerine bakıldığında, bunların 3/4'ünün (toplam fonların % 45'inin) gayrimenkul alımına tahsis edildiği gözlenmektedir. Dolayısıyla bu taşınmaz malları satanlar açısından aynı ölçüde bir gelir kaynağı ve tüketim harcamaları için fon yaratılmış olmaktadır. Sonuç olarak gönderilen fonların % 40'ı doğrudan azami % 45'i de dolaylı olmak üzere toplam olarak en fazla % 85'ine kadar ulaşabilecek oranda bir kısmı tüketim harcamalarına yönelmektedir. Geriye kalan ve toplam fonun % 15'ini oluşturan kısmı ise ya doğrudan yatırımlara yönelmekte, ya da iddihar edilmektedir.

a) Gönderilen Fonların Fiyatlar Genel Seviyesi Üzerindeki Etkisi

Yurt dışındaki Türk işçilerin gönderdiği fonlar Türkiye'deki yakınlarının satınalma güçlerini arttırmaktadır. Böylece bu kişilerin mevcut talep seviyelerinde bir artış meydana gelmektedir. Ayrıca, bu işçiler yılın belli aylarında Türkiye'ye gelmekte ve bizzat çeşitli harcamalarda bulunmaktadır. Gerek ilk gerekse ikinci grup harcamalar Türkiye'de yurtiçi talebi arttırıcı yönde etki yaratmaktadır. Bu genel

değerlendirmenin yanı sıra talep artışının çeşitli sektörler açısından da ayrı ayrı değerlendirilmesinde yarar vardır. Çünkü gerek yurtiçindeki yakınlarının gerekse göçmen işçilerin sahip oldukları tüketim kâlıpları gereği özellikle belli sektörlerle ilişkin mal ve hizmetlere yönelik talepleri daha yoğun olmaktadır. Bu sektörler arasında gıda, giyim, emlâk ve inşaat, dayanıklı tüketim malları özellikle önemlidir. Bu sektörlerle yönelik talep artışlarını karşılamada arz artışlarının yetersiz kalması durumunda doğal olarak sadece yurt dışında çalışan işgücünden kaynaklanan ve genellikle yılın belirli dönemlerinde ortaya çıkan fiyat artışları olgusuyla karşılaşılmaktadır. Özellikle taşınmaz malların fiyatlarında meydana gelen yükselişler dolaylı olarak başka mal ve hizmetlerin fiyatlarını da yükselterek enflasyonist baskıyı arttırmaktadır. Örneğin; konut fiyatlarındaki artış, inşaat malzemesi fiyatlarını ve kiraları, tarım arazisindeki fiyat artışı tarımsal ürünlerin fiyatlarını arttırmaktadır.

Bu fonların fiyatlar genel seviyesi üzerindeki etkilerinin analizinde bir yaklaşım sağlamak amacıyla para arzıyla ilişkisi üzerinde durulabilir. Gönderilen işçi fonlarının para arzı üzerindeki etkisi, fonların Türk Lirası karşılıklarına eşit miktarda emisyon hacmini arttırmasıdır. Bu fonların karşılığında dolanıma çıkan banknotlar vadesiz banka mevduatına dönüştüğü ölçüde banka parası paratılmasına da yol açacaktır. Dolayısıyla, gönderilen fonların para arzı üzerindeki etkileri, emisyonu arttırıcı etkilerini aşan bir büyüklüğe sahiptir. Ekonominin genel likiditesinde yaratılan bu artış oranında mal ve hizmet arzının arttırılamaması halinde fiyatlar genel seviyesi üzerinde de artış yönünde bir etki

ortaya çıkabilecektir. Nitekim 1970 yılı sonrasında Türkiye'ye gönderilen işçi fonları sürekli yükselirken aynı oranda mal ve hizmet arzında artış sağlanmadan emisyon artışı ortaya çıktığı için para ve mal piyasalarında denge bozulmuş ve fiyatlar genel seviyesi hızla yükselmiştir.

1972-1989 yılları arasındaki 17 yıllık dönemde Türkiye'ye gönderilen işçi fonlarıyla Türkiye'deki fiyatlar genel seviyesi arasındaki ilişki kısmı regresyon analizine tabi tutulduğunda ilişki katsayısı (R^2) 0,94 olarak belirlenmektedir. Bu değer iki değişken arasında oldukça yüksek derecede bir ilişkinin var olduğunu göstermektedir.

Gönderilen fonların fiyatlar genel seviyesi üzerindeki bir diğer etkisi ise döviz darboğazının arttırılabilmesine imkân yaratmasıdır. İthalât artışı ise özellikle yurtiçi üretimi gerçekten veya eksik rekabet piyasasında faaliyet gösteren firmaların ortak stratejileri nedeniyle kısıtlı olan (kısıtlanan) malların yeterli ölçüde piyasaya arz edilebilmesini ve dolayısıyla bu malların fiyatlarındaki aşırı yükselişlerin önüne geçilmesini sağlar.

b) Gönderilen Fonların Tüketim Üzerindeki Etkisi

Gönderilen fonların Türkiye'nin toplam tüketimi üzerindeki etkilerini ölçebilmek amacıyla öncelikle bu fonların tüketime yönelen bölümünün Türkiye'nin toplam tüketim hacmi içindeki payının ne olduğunun belirlenmesi gerekir. Bu amaçla gönderilen işçi fonlarının yıllar itibariyle değerlerinin tüketim ve yatırım harcamalarında alternatifli olarak çeşitli oranlarda kullanılması halinde her iki harcama kalemine

TABLO - 3.6.
GÖNDERİLEN FONLARIN TÜKETİM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Fonların Yatırım Harcamalarında Kullanılma Oranı (%)	1987		1989		1990	
	Fonların Tüketim Etkisi (Milyon \$)	Fonların Tüketim Etkisinin Toplam Tüketime Oranı*(%)	Fonların Tüketim Etkisi (Milyon \$)	Fonların Tüketim Etkisinin Toplam Tüketime Oranı(%)	Fonların Tüketim Etkisi (Milyon \$)	Fonların Tüketim Etkisinin Toplam Tüketime Oranı (%)
95	101.05	0.19	156.9	0.27	163.3	0.21
90	202.10	0.39	313.8	0.54	332.5	0.43
85	303.15	0.58	470.7	0.81	498.8	0.65
80	404.20	0.78	627.6	1.08	665.0	0.86
75	505.25	0.97	784.5	1.35	831.3	1.08
70	606.30	1.17	941.4	1.62	997.5	1.29
65	707.35	1.36	1.098.3	1.89	1.163.8	1.51
60	808.40	1.55	1.255.2	2.16	1.330.0	1.72
55	909.45	1.75	1.412.1	2.43	1.496.3	1.94
50	1.010.50	1.94	1.569.0	2.70	1.662.5	2.15
40	1.212.60	2.33	1.882.8	3.24	1.995.0	2.59
30	1.414.70	2.72	2.196.6	3.78	2.327.5	3.02
20	1.616.80	3.11	2.510.4	4.32	2.660.0	3.45
10	1.818.90	3.50	2.824.2	4.86	2.992.5	3.88
0	2.021.00	3.89	3.1.38.0	5.41	3.325.0	4.31

KAYNAK: Ek-3.2. ve Ek-3.4.'teki verilerden yararlanılarak tarafımızca düzenlenmiştir.

(*) Tablo-3.6'da gösterilen toplam tüketim oranları 1987, 1989, 1990 yılları için tüketim harcamaları yıl ortası ortalama döviz kurları esas alınarak ABD Doları cinsinden ifade edilmiş ve fonların tüketim etkisi için bulunan değerlerle oranlanarak bu sütun düzenlenmiştir. Yer darlığı nedeniyle diğer yıllar için hesaplama yapılmamıştır. Ancak benzeri yoldan bu yıllar içinde gönderilen fonların toplam tüketim içindeki oransal payları bulunabilir.

ne ölçüde tahsis olunacağıının gösterildiği bir tablo düzenlenmiştir. Şüphesiz bu tablodaki alternatif harcama bileşimlerinden herhangi bir yılda sadece birisi geçerli olabilir. Ancak fonların kullanım yerlerinin sağlıklı bir şekilde ve kesin olarak tesbit edilmediği gerçeğinden hareketle ihtimal dahilinde olabilecek tüm oranların bir arada verilmesinin yararı olacağı düşünülmüştür. Bununla birlikte daha önce de belirtildiği gibi gönderilen fonların % 80'inin tüketim harcamalarına yöneldiği şeklindeki bulgudan hareketle 1987, 1989 ve 1990 yıllarında yatırım harcamalarının payının % 20'de sabit kaldığı varsayıldığında gönderilen fonların toplam tüketime oranının bu üç yıl için % 3.11, % 4.32, % 3.45 olduğu görülmektedir (97). Gönderilen fonların alternatif harcama bileşimleri içinde 1987 yılı için toplam tüketime etkisi minimum % 0.19, maksimum % 3.89, 1989 yılı için minimum % 0.27, maksimum % 5.41, 1990 yılı için ise minimum % 0.21, maksimum % 4.31'dir. Bu oranlar toplam tüketim hacmi içersinde düşük görülebilir. Ancak daha önce de belirtildiği gibi bazı sektörlerdeki toplam tüketim harcamaları içersinde bu pay oldukça yüksektir (98). Dolayısıyla bu sektörlerle ilişkin piyasalarda arz-talep-fiyat gibi temel ekonomik göstergelerdeki gelişmeler üzerinde yurt dışı işçi fonlarının etkinliği çok daha fazladır.

---

(97) Bakınız, Tablo: 3.6.

(98) Bu payı kesin olarak ölçmeye yönelik bir analitik çalışmaya rastlanmamakla birlikte, genel olarak ve gözlemlere dayanılarak gıda, giyim, inşaat, dayanıklı tüketim malları vb. sektörlerde toplam tüketim harcamaları içersinde yurt dışı fonlar kaynaklı talebin payının yüksek olduğu görüşü kabul edilmektedir.

c) Gönderilen Fonların Yatırımlar Üzerindeki Etkisi

Türkiye'ye gönderilen yurt dışı işçi fonları ya doğrudan ya da dolaylı yoldan yatırıma kanalize edilebilir. Bu fonların doğrudan yatırıma kanalize edilmesine örnek olarak genellikle yurt dışında çalışan işçilerin ortaklığıyla kurulmuş çok ortaklı işçi şirketleri gösterilebilir. Bunlar genellikle orta ve büyük ölçekli üretim işletmeleridir. Ayrıca yurda dönen işçilerin daha küçük ölçekli yatırımlar için beraberlerinde getirdikleri araç-gereç-makina şeklindeki üretim araçlarının toplam bedelinin gösterildiği bedelsiz ithalat kalemi de bir diğer doğrudan yatırım türünü teşkil eder. Ancak bu kalem ödemeler bilançosunda yurt dışı işçi fonları başlığı altında değil, fakat sermaye hareketlerinin bir alt grubu olarak kaydedilir.

Dolaylı yoldan yatırımlara kanalize edilen işçi fonları ise, yurt dışı işçi tasarrufları olarak da adlandırılabilir. Bunlar çeşitli isimler altındaki tasarruf mevduatı hesaplarında (Teşvikli Tasarruf Hesapları, TCMB'da Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesapları Döviz Hesapları, Vadedeli Mevduat Hesapları) veya tahvil, hazine bonusu vb. menkul kıymetler alımında değerlendirilerek yatırımcılara sağlanan krediler veya verilen borçlar için fon oluştururlar. Bu durumda kaynağı sağlayanla yatırımı yapan farklı kişiler olduğu için doğrudan değil fakat dolaylı yoldan yatırımlara yönelme söz konusudur. Ayrıca yurt dışı işçi fonlarının hızlandırıcı etkisi yoluyla uyarılmış yatırımlar üzerinde canlandırıcı rolünden bahsedilebilir. Ancak bu durumda herhangi bir şekilde yatırımlar için fon yaratma söz konusu değildir.

TABLO - 3.7.

GÖNDERİLEN FONLARIN YATIRIMLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Fonların Tüketim Har- camalarında Kullanılma Oranı (%)	1987		1989		1990	
	Fonların Yatırım Etkisi (Milyon \$)	Fonların Yatırım Etkisinin Toplam Yatırıma Oranı (%)	Fonların Yatırım Etkisi (Milyon \$)	Fonların Yatırım Etkisinin Toplam Yatırıma Oranı (%)	Fonların Yatırım Etkisi (Milyon \$)	Fonların Yatırım Etkisinin Toplam Yatırıma Oranı (%)
95	101.05	0.61	156.9	0.93	166.3	0.80
90	202.10	1.22	313.8	1.86	332.5	1.60
85	303.15	1.84	470.7	2.80	498.8	2.40
80	404.20	2.45	627.6	3.73	665.0	3.20
75	505.25	3.06	784.5	4.66	831.3	4.00
70	606.30	3.68	941.4	5.59	997.5	4.81
65	707.35	4.29	1.098.3	6.53	1.163.8	5.60
60	808.40	4.91	1.255.2	7.46	1.330.0	6.40
55	909.45	5.52	1.412.1	8.39	1.496.3	7.20
50	1.010.50	6.13	1.569.0	9.32	1.662.5	8.00
40	1.212.60	7.36	1.882.8	11.19	1.995.0	9.60
30	1.414.70	8.58	2.196.6	12.87	2.327.5	11.20
20	1.616.80	9.81	2.510.4	14.91	2.660.0	12.80
10	1.818.90	11.04	2.824.2	16.78	2.992.5	14.41
0	2.021.00	12.26	3.138.0	18.64	3.325.0	16.00

KAYNAK: Ek-3.2 ve EK- 3.4'teki verilerden yararlanılarak tarafımızdan düzenlenmiştir.

Altın, gayrimenkul alımı gibi spekülatif alanlara yönelik fon kullanımları ile iddihar edilen fonlar ise gereğinde belli ölçülerde yatırımlara dönüşebilecek bir potansiyel kaynak niteliği taşırlar.

Gönderilen fonların tüketim üzerindeki etkisi hesaplanırken, izlenen yöntem kullanılmak suretiyle, bu fonların yatırımlar üzerindeki etkisini belirlemek için Tablo: 3.7 düzenlenmiştir. Sonuç olarak gönderilen fonların % 20'sinin yatırım harcamalarına yöneldiği şeklindeki bulgudan hareketle 1987, 1989, 1990 yılları için tüketim harcamaları payının % 80'de sabit kaldığı varsayıldığında gönderilen fonların toplam tüketime oranının bu üç yıl için % 2.45, % 3.73, % 3.20 olduğu görülmektedir (99). Gönderilen fonların alternatif harcama bileşimleri içinde toplam yatırımlar üzerindeki etkisi 1987 yılı için minimum % 0.61 maksimum % 12.26, 1989 yılı için minimum % 0.93, maksimum % 18.64 ve 1990 yılı için minimum % 0.80, maksimum % 16.00'dır.

Görüldüğü gibi gönderilen fonlar büyük kısmı yatırımlara kanallize edildiğinde Türkiye'nin toplam yatırım hacmi üzerindeki etkisi % 20 lere ulaşmaktadır. Türk yetkililer bunun farkına daha göçün ilk yıllarında varmıştır. Gerçekten de gönderilen fonları yatırımlara aktarmak için farklı teşvik tedbirleri alınmış ve işgücü ihraç eden ülkeler arasında işçi fonlarını verimli yatırım alanlarına yönlendirmeyi deneyen ilk ülke Türkiye olmuştur. 1963'ten itibaren "Köy Kalkınma Kooperatifleri" yurt dışındaki Türk işçiler tarafından finanse edilerek kurulmuşlardır. Yurt dışındaki işçilerin bu kooperatiflere katılımı için geri dönüş yapmadan önce belirli bir meblağı yatırımları gerekiyordu. Bunun

---

(99) Bakınız, Tablo: 3.7.

karşılığında ise, Türkiye'ye döndüklerinde iş bulmada diğer işçilere göre imtiyazlı bir pozisyondan yararlanıyordu. Bu kooperatiflerin bütçelerinin kuruluşta % 20'sini öz sermaye ile sağlamaları ve % 40'ını yurt dışındaki işçilerden sağlayacaklarını taahhüt etmeleri halinde geri kalan kısmını devlet kredi olarak vermeyi kabul ediyordu.

1965 yılında iyi bir başlangıç yapan bu kooperatiflerden tarıma dayalı sanayi dallarında faaliyet gösterenler birden çoğalmaya başlamıştır. Ancak bu arada yurt dışına giden işçi sayısındaki hızlı artış nedeniyle bazı problemler de doğmaya başlamıştır. Aslında bu işletmeler yurt içi kırsal yöre yatırımların arttırmak yerine, yurt dışına göçü kolaylaştırmak için kullanılmışlardır. Bu başarısızlık Tarım ve Köy İşleri Bakanlığını daha sert tedbirler almaya yöneltmiştir. 1971 yılında başlayan bu sert tedbirler katılım paylarının düşük olması nedeniyle fazla bir yenilik getirememiştir. 1975 yılında ise sistem ortadan kalkmıştır. 1965-1975 yılları arasında 22.700'ü yurt dışında çalışan göçmen işgücü olmak üzere 42.000 üyeden oluşan 1.000'e yakın kooperatifin kurulmasına izin verilmiştir. Bu kooperatiflerin toplam bütçesi 65 milyon ABD dolarıdır. Bu bütçenin % 21'i yurt dışındaki üye işçilerin gönderdiği fonlardan meydana gelmiştir. Bu oran etkileyici görünmesine rağmen, gerçekten kurulan kooperatiflerin sayısı, kuruluşuna izin verilen kooperatiflerin sayısının çok altında kalmıştır.

Bu kooperatifler daha sonra kurulan çok ortaklı işçi şirketlerinin temelidir. Kooperatifçilikteki bu başarısızlığa karşılık, göçmen işçiler tasarruflarını değerlendirmek için kendi başlarına çözümler bul-

mayı denemişlerdir. Bu teşebbüsler arasında işçi şirketleri, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasında oynayabileceği önemli rol ve AT ülkelerinde ikamet eden hisse sahiplerinin sayılarının çok olması nedeniyle araştırmamız açısından önemlidir. Bu şirketlerden ilki 1966 yılı sonlarına doğru kurulmasına rağmen işçi şirketleri 1972 yılından itibaren önem kazanmaya başlamıştır. Gerçekten de 1966-1975 yılları arasında kurulan 72 şirketten 62 tanesi 1972-1975 yılları arasında kurulmuştur.

Bu hareket içersinde AT ülkelerinde ikamet eden göçmen Türk işçiler (özellikle F.Almanya'daki) önemli bir yer tutar. 1975 yılına kadar kurulan işçi şirketlerinin % 93'ü AT ülkelerinde çalışan Türk işçilerinin girişimleri sonucu ortaya çıkmışlardır. Bu şirketlere teknik, mali ve yönetim açılarından yardımcı olmak üzere DESİYAB kurulmuştur. DESİYAB'ın 1986 yılı sonu itibariyle yaptığı envanter çalışmasında 580 şirkete ait bilgilerin dökümü yapılmıştır. Ortaklık ya da sermaye yapısına göre tanıma uymayan 97 şirket tesbit edilerek, değerlendirmeye 483 şirket alınmıştır (100). Bu şirketlerin bölgesel ve sektörel dağılımı aşağıda verilmiştir.

Tablo 3.8 incelendiğinde işçi şirketleri Marmara ve İç Anadolu bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Karadeniz ve Ege Bölgelerinde ise bu bölgelere yakın bir yoğunlaşma görülmektedir. Diğer bölgelerimizde işçi şirketleri fazla yoğun değildir.

---

(100) DESİYAB, s.2.

TABLO - 3.8.

İŞÇİ ŞİRKETLERİNİN BÖLGESEL VE SEKTÖREL DAĞILIMI

BÖLGELER	A	Ba	Bb	Bc	Bd	C	D	X	%
MARMARA	2	44	57	31	2	-	1	137	28
EGE	1	22	34	6	2	8	-	73	15
KARADENİZ	-	34	46	6	3	1	-	90	19
AKDENİZ	-	16	9	2	-	1	2	30	6
İÇ ANADOLU	3	46	42	9	5	1	-	106	22
DOĞU ANADOLU	-	14	10	1	1	1	-	27	6
G.DOĞU ANADOLU	-	11	9	-	-	-	-	20	4
T O P L A M	6	187	207	55	13	12	3	483	100
%	1.2	39	43	11	3	2.2	0.6	100	

A : Tarım (Bitkisel ve Hayvansal Üretim)

B : İmalat

Ba : Tüketim Malları

Bb : Ara Malları

Bc : Yatırım Malları

Bd : Diğer İmalat Sanayi Malları

C : Madencilik

D : Enerji

X : Toplam Şirket Sayısı

KAYNAK: DESİYAB, s.6.

İşçi şirketlerinin sektörel dağılımına bakıldığında imalat sanayinde yoğunlaşma gözlenmektedir. 483 işçi şirketinin 6'sı tarım, 12'si madencilik, 3'ü enerji, 462'si ise imalat sanayinde faaliyet göstermektedir.

İlginç bir teşebbüsten doğan bu hareketin günümüzdeki bilançosuna bakıldığında, pozitif bir yargı taşımak oldukça güçtür. Elde edilen sonuçlar ilçe kalkınma kooperatiflerinin durumunda olduğu gibi bir başarısızlığı göstermemekle birlikte, işçi şirketleri deneyimi bir başarı elde etmekten uzaktır. Binlerle ifade edilen işçi şirketlerinden ancak yarısı faaliyetlerini sürdürebilmektedir. Bu şirketlere yatırılan sermaye miktarı Türkiye'ye gönderilen fonlar içersinde önemli bir yer tutmamaktadır.

d) Gönderilen Fonların Tasarruflar Üzerindeki Etkisi

Yurt dışında çalışan Türk işgücünün gelirinin tüketilmeyen kısmı tasarruftur. Bu işçiler tasarruflarının bir bölümünü buldukları ülkelerde çeşitli yollarla değerlendirirken, kalan kısmını da Türkiye'ye göndermektedirler. Yurt dışında çalışan Türk işçileri açısından tümüyle tasarruf olarak değerlendirilebilecek bu fonlar gerek Türkiye, gerekse Türkiye'deki işçi aile ve yakınları açısından gelir niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla bu gelirin tüketim harcamalarına yönelmeyen kısmı bu ayrımda sözkonusu edilen tasarrufları oluşturacaktır. Bu tasarrufların büyüklüğü ile ilgili elde kesin bilgiler olmamasına karşın, bunun yurda giren toplam fonların % 20'si civarında olduğu tahmin edilmektedir. İster tüketim harcamalarında kullanılsın, isterse tasarruf edilsin

TABLO - 3.9.

GÖNDERİLEN FONLARIN TASARRUFLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ (1990)

Fonların Yatırım Harcamalarında Kullanılma Oranı (%)	Fonların Gelir Etkisi (Milyon \$)	Fonların Tüketim Etkisi (Milyon \$)	Fonların Tasarruf Etkisi (Milyon \$)	Fonların Tasarruf Etkisinin Toplam Tasarruflara Oranı (%)
95	3.325	166.25	3.158.75	15.3
90	3.325	302.50	2.992.50	14.5
85	3.325	408.80	2.844.20	13.8
80	3.325	665.00	2.660.00	12.9
75	3.325	831.30	2.493.70	12.1
70	3.325	997.50	2.327.50	11.3
65	3.325	1.163.80	2.161.20	10.5
60	3.325	1.330.00	1.950.00	9.5
55	3.325	1.496.30	1.828.70	8.9
50	3.325	1.662.50	1.662.50	8.1
40	3.325	1.995.00	1.330.00	6.5
30	3.325	2.327.50	997.50	4.8
20	3.325	2.660.00	665.00	3.2
10	3.325	2.992.50	332.50	1.6
0	3.325	3.325.00	0	0

KAYNAK: (1) Ek-3.2 ve Tablo-3.6'daki veriler yardımıyla tarafımızca düzenlenmiştir.

(2) 1990 yılında Türkiye'nin Toplam Purtiği Tasarrufları 60.387.4 Milyar lı'dır. Bunun 48.627.9'unu özel, 11.759.5'ini ise Kamu Tasarrufları oluşturur.

yurt dışı işçi gelirleri ülke dışında yaratılan mal ve hizmetler karşılığı elde edildiği için sonuçta ülke ekonomisi açısından dış tasarruf olarak değerlendirilmelidir.

Yurt dışından gönderilen işçi fonlarının doğrudan tasarrufa yönelen kısmı çeşitli isimler altındaki tasarruf mevduatı hesaplarında veya menkul kıymet alımında kullanılabilir. Bunların toplam değerinin toplam tasarruflar içindeki payının alternatif tasarruf oranları itibarıyla ve 1990 yılı için alabileceği değerler Tablo 3.8'de gösterilmiştir. Tablo 3.8'den de görüldüğü gibi, % 20 oranında tasarrufa yönelik halinde Türkiye'deki toplam tasarrufların % 3.2'sini oluşturan kısmının yurt dışı işçi tasarruflarından meydana geldiği gözlenmektedir. Bu değer yurt dışı işçi fonlarının tüketim yerine daha çok tasarrufa yönelmesi halinde ne şekilde yükseleceği de aynı Tablo'da gösterilmektedir. Örneğin, gönderilen fonların % 95'i tasarrufa yönelirse fonların 1990 yılı için tasarruf etkisi 3.158 Milyon ABD Doları ve Türkiye'nin toplam tasarruflarına oranı ise % 15.3'dür. Görüldüğü gibi, yurt dışı işçi tasarrufları kronik bir sorun olarak tasarruf yetersizliğine küçük fakat anlamlı bir katkı yapmaktadır.

e) Gönderilen Fonların Milli Gelir Üzerindeki Etkisi

Yurt dışından gönderilen fonlar tüketim tasarruf ve yatırımları artış yönünde etkilemekle dolaylı olarak milli gelir üzerinde de yükseltici bir etki sağlamış olurlar. Dolaylı olarak harcamalar açısından milli gelir üzerinde de yükseltici yönde bir etki yaratmış olurlar. Bu

TABLO - 3.10.

GÖNDERİLEN FONLARIN MİLLİ GELİR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Yıllar	G.S.M.H. (Faktör Fi.) (Cari Fi.) (Milyon ₺)	Türkiye'ye Gönderilen İşçi Fonları (Milyon ₺)	Gönderilen Fonların G.S.M.H. İçindeki Payı (%)
1972	215.214.0	11.101.5	5.15
1973	279.989.4	17.748.0	6.34
1974	387.123.7	21.394.5	5.53
1975	484.980.1	19.684.5	4.06
1976	605.739.4	15.723.2	2.60
1977	803.395.0	17.584.0	2.19
1978	1.471.189.9	23.633.7	2.06
1979	2.058.931.3	66.793.3	3.24
1980	4.205.151.0	161.255.8	3.84
1981	6.164.020.2	278.672.1	4.52
1982	8.195.409.4	355.803.6	4.34
1983	10.837.508.1	355.773.6	3.28
1984	17.511.822.9	723.979.8	4.13
1985	25.763.669.8	919.638.8	3.57
1986	35.517.165.6	1.135.302.4	3.20
1987	55.757.214.3	1.818.833.4	3.26
1988	100.582.200.0	1.870.825.2	1.88
1989	170.679.900.0	3.944.807.0	4.32
1990	287.254.232.0	9.752.225.0	3.39

KAYNAK: DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı 1981**, DİE Ya.No.960, Ankara, Kasım, 1981.

DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı 1987**, DİE Ya.No.1250, Ankara, Ocak, 1988.

İş ve İşçi Bulma Kurumu, **1987 Yılı Faaliyet Raporu**, Ankara, 1988'-den, TOBB, **İktisadi Rapor**, 1990, 1991'den alınarak tarafımızdan düzenlenmiştir.

fonların yöneldikleri yatırım konularında faaliyet gösteren veya gösterecek üretim işletmelerinin ihracatında meydana gelen artışlarda dolaylı olarak fonların ihracat üzerindeki olumlu etkisini yansıtırken, bu işletmelerden ve ithal malı tüketimine yönelen talepten kaynaklanan ithalat artışları ise fonların ithalat üzerindeki olumlu etkisini yansıtır. Gerek ihracat gerekse ithalattaki artışlardan dolayı milli gelir üzerindeki bileşke etki için kesin bir şey söylenemez. İhracat artışları ithalat artışlarından büyükse olumlu, küçükse olumsuz etkiden söz edilebilir.

Türkiye'ye gönderilen işçi fonlarının yıllar itibariyle milli gelire katkısı Tablo:3.10'da hesaplanmıştır. Bu tablo'daki hesaplama göre gönderilen fonların milli gelire etkisi bazı yıllar % 6'lara kadar yükselmiştir. 1970'li yılların sonunda önemli ölçüde düşüş gösteren işçi fonlarının milli gelir içindeki payı da azalmıştır. Ancak 1980'li yılların sonu ve 1990'lı yılların başında bu payın tekrar yükseldiği görülmektedir (101).

Büyüme hızı ile tasarruf oranı arasındaki ilişki doğru orantılı olduğu için tasarruf oranındaki artış büyüme hızında da arttırıcı bir etki yaratacaktır. Tasarruf oranının arttırılabilmesi için iç tasarrufların ve/veya dış tasarrufların artması gerekir. İç tasarrufların artış imkânı çoğu zaman sınırlıdır ve cebri yöntemler gerektirdiği için başvurulması fazlaca tercih edilmez. Dış tasarruflar ise özellikle yurtdışı işçi fonları gibi genellikle herhangi bir anapara ve faiz gibi geri ödeme yükümlülüğü yaratmayan kaynaklardan sağlanarak arttırıldığında son

---

(101) Bakınız, Tablo: 3.10.

derece cazip hale gelmektedir. Böylece dış tasarrufların yalnız ilgili yılın milli gelirini belirlemede değil, fakat bunun arttırılmasında da önemli rolü olduğu görülmektedir.

f) Gönderilen Fonların Kamu-Finansmanı Üzerindeki Etkisi

İnsanın doğduğu andan iş yapar duruma gelinceye kadar geçen sürede, yetişmesi için gıda, bakım, eğitim, sağlık gibi bir takım harcamalar gerekir. İş yapar çağa geldiği yaştan çalışma ömrü bitinceye kadar geçen sürede, bu yatırım karşılığında bir gelir elde eder. Bu bakımdan beşeri yatırım da olgunlaşma dönemine kadar kendisine yatırım yapılan ve bunun karşılığı da ileride gelir getiren diğer herhangi bir sermaye yatırımından çok farklı değildir (102).

Bu ülke çalışma yaşına gelmiş nüfusunu kendi kullanmayıp dış ülkelere yolluyorsa, bu yoldan dış dünya'ya bir faktör transferiyapıyor demektir. Dış ülkelerde çalışan işgücünün gönderdiği fonlar ise bu transferin bir karşılığıdır. Eğer ülkede işsizlik varsa ve işgücü ülkesinde kaldığı taktirde hiç bir gelir elde edemiyorsa, gönderdikleri fonlar ülke açısından net bir kazançtır.

1960'lı yılların başından itibaren yurt dışına işçi gönderen Türkiye'nin ekonomik yöndenönemli bir kaybının, çalışma yaşına gelmiş işgücünün tüketicilikten çıkıp, üretici olabileceği bir zamanda başka ekonomilerin hizmetine sunulması olduğu yolunda iddialar vardır. Böylece,

---

(10 2) Gülten KAZGAN, **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, Altın Kitaplar Yayınevi, B.2, İstanbul, 1988, s.293.

TABLO - 3.11.
**TÜRKİYE'DE KİŞİ BAŞINA VERGİ YÜKÜ İLE YURT DIŞINDAKİ
 İŞÇİLERİN KİŞİ BAŞINA GÖNDERDİĞİ
 FONLARIN GELİŞİMİ**

Yıllar	(1) Nüfus (000)	(2) Vergi Geliri (Milyon ₺)	(2/1) Kişi Başına Vergi Yüğü (₺)	(3) Kişi Başına Gönde- rilen Fonlar (₺)
1968	33.585	16.239	483.5	3.918.6
1969	34.442	19.114	554.9	3.628.8
1970	35.321	23.002	651.2	6.550.4
1971	36.215	31.424	867.7	12.377.6
1972	37.132	39.012	1.050.6	16.034.8
1973	38.073	51.957	1.364.6	21.239.2
1974	39.037	65.156	1.669.1	24.553.0
1975	40.078	95.008	2.370.5	23.290.3
1976	40.915	127.055	3.176.4	19.128.4
1977	41.768	168.248	4.025.1	20.966.4
1978	42.640	246.419	5.784.5	25.154.1
1979	43.530	403.836	9.283.6	59.425.9
1980	44.438	753.552	16.972.0	172.283.8
1981	45.540	1.190.000	26.175.8	284.678.7
1982	46.688	1.567.000	33.554.6	340.298.4
1983	47.864	1.938.000	40.459.3	317.402.6
1984	49.070	2.376.000	48.391.0	519.344.8
1985	50.306	3.843.000	76.401.6	766.318.8
1986	51.540	5.991.000	116.330.1	915.849.7
1987	52.845	9.072.000	171.818.2	1.392.296.7
1988	54.176	14.250.000	262.915.1	2.384.319.2
1989	55.507	25.550.000	466.360.3	5.300.332.8
1990	56.423	45.470.000	806.205.7	6.289.126.8

KAYNAK: (1) Ömer Faruk BATIREL, **Türkiye'de ve OECD Ülkelerinde Vergi Yüğü**, İ.T.O. Yay.No.1991-10, İstanbul, 1991, s.126'daki Tablo 31'deki veriler.

(2) Ek-3.2 veriler.

(3) T.O.B.B. **İktisadi Rapor**, Muhtelif Yıllar'daki verilerden yararlanılarak tarafımızdan düzenlenmiştir.

bu işçilerin maliyetine katlanan Türk ekonomisi getirisinden yararlanamadığı kanısı toplumda oldukça yaygındır.

Yurt dışına gönderilen işgücünün kamu finansmanı açısından Türkiye ekonomisinde yarattığı kayıplar ile sağladığı kazançları karşılaştırmak için üç değişken'den yararlanılmıştır. Birinci değişken vasıfsız birim işgücünün Türkiye'ye yetiştirme maliyeti, ikinci değişken Türkiye'de kişi başına vergi yükü, üçüncü değişken ise yurt dışındaki işçilerin kişi başına gönderdiği fon miktarıdır.

Vasıfsız birim işgücünün Türk toplumuna olan yetiştirme maliyetinin 1990 yılı itibariyle değeri yaklaşık 75 Milyon TL. civarındadır (103). Bu maliyete Türkiye'de kişi başına vergi yükü de (104) dahiledilmesi gerekir (105). Devlet bu ölçüde bir vergi gelirinden mahrum kalacaktır. Böylece Türkiye'nin yurt dışına gönderdiği bir işçiden dolayı toplam kaybı 1990 yılı fiyatlarıyla 99 Milyon TL'yi bulmaktadır.

Diğer yönden yurt dışındaki bir Türk işçisinin Türkiye'ye sağladığı kazanç kişi başına gönderilen fonlardan hareket edilerek bulunabilir. 1990 yılında yurt dışında çalışan bir işçinin Türkiye'ye gönderdiği yıllık fon miktarı 6.289.126 TL'dir (106). Bir işçinin 1990 yılında gönderdiği kişi başına fon baz alınarak 30 yıllık katkısı ise 188.7 Mil-

---

(103) Bu konuda Ali Sait YÜKSEL'in **Ortak Pazarın Sosyal Düzeni** isimli kitabınının 47. sahifesinde hesaplanan birim işgücünün topluma maliyetin net bugünkü değeri 1990 yılı için hesaplanmıştır.

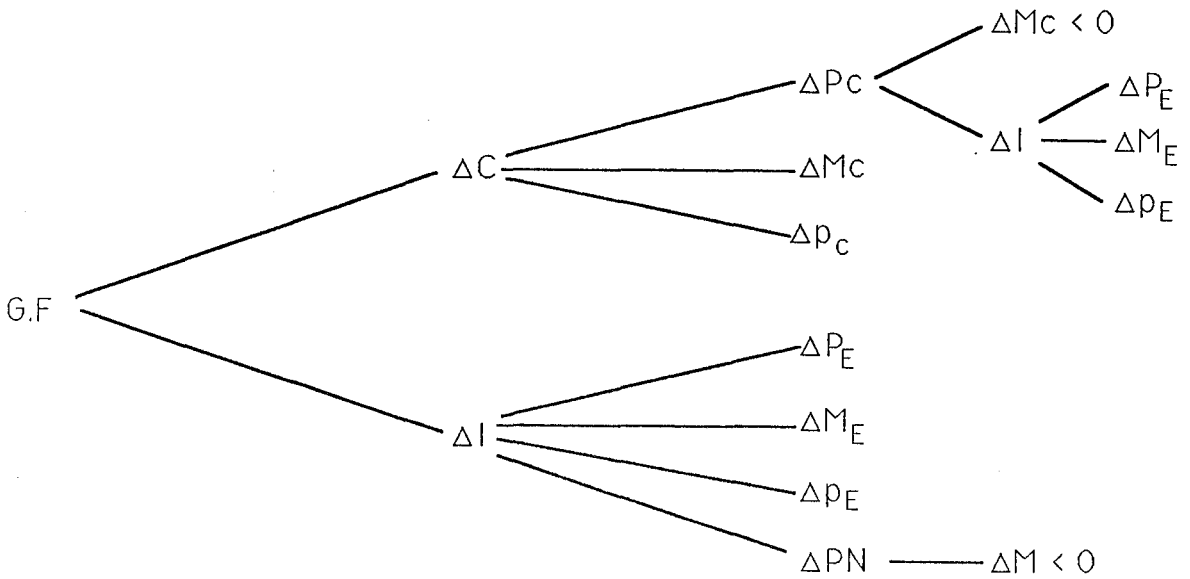
(104) Bakınız, Tablo 3.1 'in 3. Sütunu.

(105) Türkiye'de kişi başına vergi yükü 1990 yılı için 806.205 TL'dir. Bir işçinin ekonomik olarak çalışma hayatını 30 yıl olarak kabul ettiğimizde 1990 yılı itibariyle bir işçinin toplam vergi yükü yaklaşık 24 Milyon TL civarındadır.

yon TL. olarak hesaplanmıştır. Görüldüğü gibi yurt dışındaki bir işçiden Türkiye'nin kazancı kaybının iki katına yakındır. O halde yurt dışındaki Türk işgücünün Türkiye'nin kamu finansmanına net etkisi aileleri ve çocukları için buldukları ülkelerde yapılan ve Türkiye'nin katılanmadığı bazı sosyal harcamalar da katılırsa bu kazanç daha da artacaktır.

2. Gönderilen Fonların Dış Denge Üzerindeki Etkileri

Gönderilen fonların işgücü ihraç eden ülkelerin ekonomilerinin dış dengesi üzerindeki etkisi genellikle olumludur. Gerçekten de, ithalatın finansmanı için "kullanılabilir yabancı döviz" şeklindeki bu fon akışı, dış ödemeler dengesinin denkleştirilmesinde önemli bir kalemdir. İç denge ve dış denge değişkenlerinin karşılıklı olarak ilişkili olmaları nedeniyle dış denge analizinde ilk hareket noktasını iç denge ile ilgili kavramlar ve ilişkilerin oluşturması tabidir. Bu durum aşağıdaki şemada da açıkça gözlenilmektedir.

Yukarıda verilen şemaya göre, ilâve talep daha önce de belirtildiği gibi, tüketim malları ithalatında ve/veya üretiminde bir gelişmeyi teşvik eder. Birinci durumda dış ödemeler dengesi üzerindeki etki negatif olmasına karşılık, ikinci durumda bu etki pozitiftir. Ayrıca tüketim mallarına olan bu talep iç pazarı genişleterek daha önceden ithal edilen malların üretimini teşvik eder. Bu ise, ithal edilen malların ulusal üretimle ikame edilmesi anlamına gelir ($\Delta M_C < 0$). Sonuçta, tüketim malları üretimindeki bu gelişmeler yatırım malları ithalatını arttırabilir ($\Delta M_E < 0$).

Gönderilen fonlarla meydana gelen yatırımların etkisi analiz edilirken, bir taraftan bu yatırımların gerçekleşmesi için gerekli yatırım malları ithalatındaki büyüme ($\Delta M_E > 0$). diğer taraftan da ithal mallarının yerli mallarla ikamesi ($\Delta M < 0$) gözönüne alınmalıdır.

Bu durumda yukarıda verilen şema, Türkiye bazında değerlendirilirse aşağıdaki sonuçlara ulaşılabilir:

Türkiye'de tüketim malları sektörü yatırım malları sektörüne göre daha gelişmiş olduğu için, ilave talebin tüketim malları ithalatı üzerindeki etkisi sınırlıdır. Buna karşılık, ilave talebin yatırım malları ithalatı üzerindeki etkisi yüksektir. Gerçekten de, gönderilen fonlar ve yatırım malları ithalatındaki büyüme arasında sıkı bir ilişkinin mevcut olduğu belirlenmiştir (106). Aynı zamanda toplam yatırım-

---

(106) O.E.C.D., "Migrations Temporaires Intra-Européennes De La Main-d'oeuvre; Leur Conséquences Pour Le Commerce, Les Investissements et La Coopération Industrielle", Etudes Economique, Paris, 1976, s.39.

lar içersinde ithalat yoluyla sağlanan yatırım mallarının payı 1970'li yılların ilk yarısı boyunca artan bir şekilde büyümüştür. Aynı dönemde toplam ithalat içersinde yatırım malları ithalatının payında da önemli bir gelişme gözlenmiştir (107).

Bu durum karşısında Türkiye'nin ithal malları bileşimi, ithalat kapasitesi, gönderilen fonların ithalat ve ihracatı ve dış ticaret açığı-ğın karşılama oranı analizimiz açısından önem kazanmaktadır. Türkiye'nin ithal malları bileşimi Ek-3.7'de verilmiştir. 1990 yılında yapılan ithalatın bileşiminin oransal dağılımı şöyledir; tüketim mallarının toplam ithalat içindeki payı % 13, yatırım mallarının payı % 26.5, aramaları ithalatının payı ise, % 60.5'dir. Görüldüğü gibi toplam ithalat içersinde aramaları ithalatını % 26.5'lik bir payla yatırım malları ithalatı izlemektedir.

Gönderilen fonları ihracat gelirleri arasında kabul edip, bu fonların ithalat kapasitesi üzerindeki etkisinin hesabı yapıldığında Tablo 3.11'deki sonuçlar yardımıyla Şekil 3.1 elde edilir. Şekil 3.1 yurt dışındaki Türk işçilerin gönderdikleri fonların ithalat kapasitesine etkisini göstermektedir. Bu fonlar 1970'li yılların başlarından itibaren Türkiye'nin ithalat kapasitesinin temel öğelerinden birisi haline gelmiştir (108).

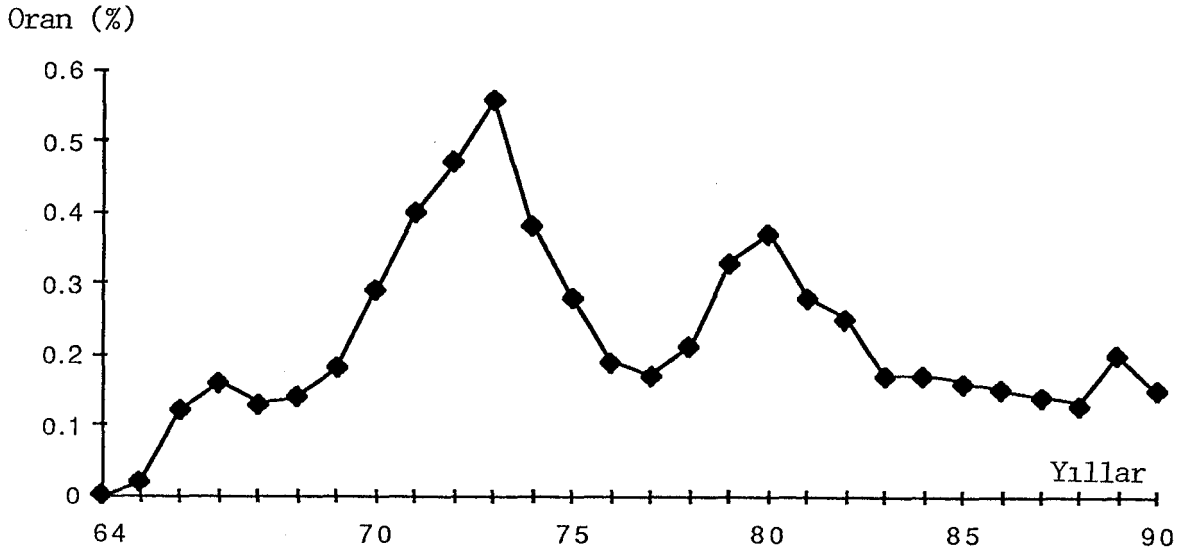
(107) 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren hızla artan petrol fiyatları sonucunda toplam ithalatın içersinde aramalarının payının hızla artmasıyla tüketim ve yatırım malları ithalatında göreceli olarak gerilemeler gözlenmiştir.

(108) Bakınız, Tablo-3.12.

1970'li yılların ilk yarısında gönderilen fonların ithalat kapasitesine etkisi % 56'lara kadar yükselmiştir. Ancak 1970'li yılların ortalarında bu etkide bir miktar azalma, sonlarına doğru ise olumsuz iç ve dış konjonktür nedeniyle yeniden bir miktar artma eğilimi ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte 1980'li yıllarda izlenen dışa açılma politikası nedeniyle hızla genişleyen ithalat içersinde gönderilen işçi dövizlerinin payı görece olarak sürekli gerileme eğilimi içersinde olmuştur. Bu eğilimin ortaya çıkışında yurt dışına işgücü göçünün bu yıllarda hemen hemen durma noktasına gelmiş olması da etkili olmuştur.

Şekil 3.1.

GÖNDERİLEN FONLARIN İTHALAT KAPASİTESİNE ETKİSİ (%)

KAYNAK : Tablo 3.12.

TABLO - 3.12.

**GÖNDERİLEN FONLARIN İTHALAT, İHRACAT VE DIŞ TİCARET AÇIĞI
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ**

Yıllar	Gönderilen Fonlar (Milyon \$)	Gönderilen <u>Fonlar</u> Toplam <u>İhracat</u>	Gönderilen <u>Fonlar</u> Toplam <u>İthalat</u>	Gönderilen <u>Fonlar</u> Dış Ticaret <u>Açığı</u>	Gönderilen <u>Fonlar</u> Cari İşlemler <u>Açığı</u>
1964	9	0.02	0.02	0.07	0.08
1965	70	0.15	0.12	0.59	0.92
1966	115	0.23	0.16	0.49	0.73
1967	93	0.18	0.13	0.55	0.82
1968	107	0.21	0.14	0.40	0.48
1969	141	0.26	0.18	0.53	0.65
1970	273	0.46	0.29	0.76	1.60
1971	471	0.70	0.40	0.95	4.32
1972	740	0.84	0.47	1.09	92.50
1973	1.183	0.90	0.56	1.51	- (*)
1974	1.426	0.93	0.38	0.63	1.95
1975	1.312	0.94	0.28	0.39	9.69
1976	982	0.50	0.19	0.31	0.42
1977	982	0.56	0.17	0.24	0.29
1978	983	0.43	0.21	0.42	0.69
1979	1.694	0.75	0.33	0.60	1.43
1980	2.071	0.88	0.37	0.65	0.65
1981	2.490	0.53	0.28	0.59	1.21
1982	2.187	0.38	0.25	0.71	1.80
1983	1.554	0.26	0.17	0.44	0.70
1984	1.881	0.25	0.17	0.54	1.34
1985	1.774	0.21	0.16	0.53	1.75
1986	1.696	0.22	0.15	0.47	1.16
1987	2.102	0.20	0.14	0.55	2.61
1988	1.865	0.16	0.13	1.00	-
1989	3.138	0.26	0.20	0.75	-
1990	3.325	0.26	0.15	0.36	1.27

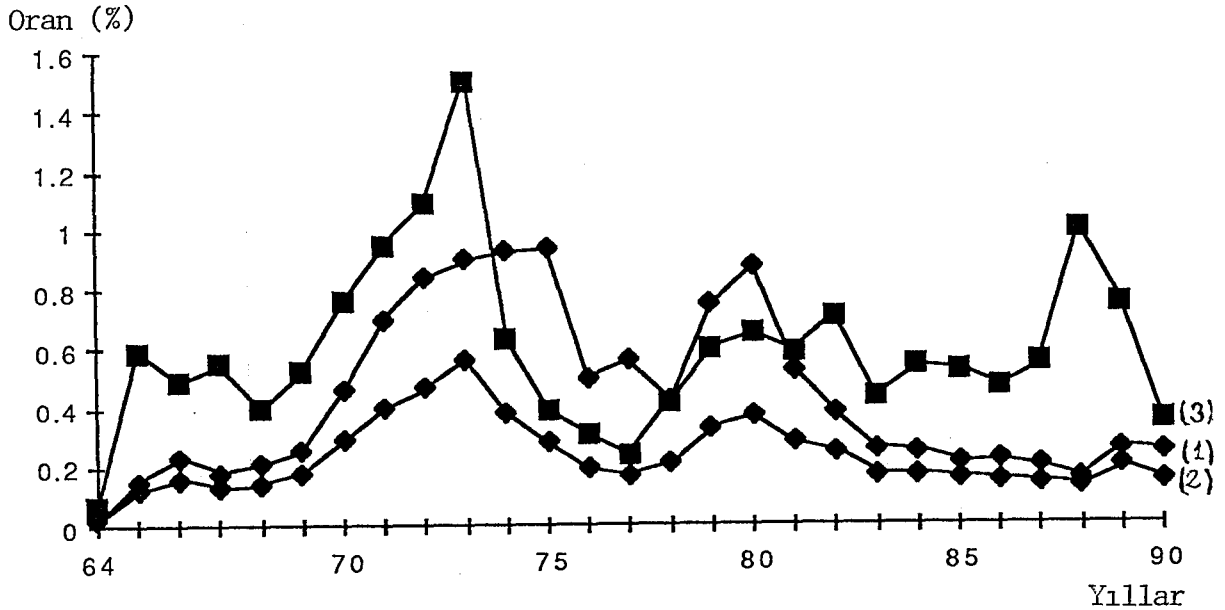
(*) Cari işlemler açığı oluşmadığı için bu yıllar için hesap yapılmamıştır.

KAYNAK: Ek-3.8'deki veriler yardımıyla tarafımızdan hesaplanmıştır.

Gönderilen fonlar ile Türkiye'nin toplam ihracatı ilişkilendirildiğinde ise, 1983 yılı öncesine kadar gönderilen fonlar/ihracat oranı % 94 ile % 50 arasında değişim göstermiştir. 1983 yılı sonrası ihracat gelirlerinin yükselmesiyle bu oran % 20'lere kadar düşmüştür. 1990 yılı sonu itibariyle bu oran % 26'dır (109).

Sekil 3.2.

GÖNDERİLEN FONLARIN İTHALAT, İHRACAT VE DIŞ TİCARET
AÇIĞINI KARŞILAMA ORANLARI (%)

- (1) — Gönderilen fonlar/ihracat
 (2) — Gönderilen fonlar/ithalat
 (3) — Gönderilen fonlar/Dış ticaret açığı

KAYNAK: Tablo-3.12.

(109) Bakınız, Tablo 3.12.

Gönderilen fonlar Türkiye'nin dış ticaret açığı ile ilişkilendirildiğinde ise bu fonların bazı yıllarda Türkiye'nin dış ticaret açığını tek başına kapatmış olduğu gözleniyor. 1964 yılında gönderilen fonların dış ticaret açığını giderici etkisi binde yedi iken 1965 yılı ve sonrasında bu oran önce % 59'a daha sonra % 150'lere kadar yükselmiştir. 1988 yılı sonu itibariyle bu fonların dış ticaret açığını giderici etkisi % 100 iken 1989'da % 75'e 1990 yılında ise % 36'ya düşmüştür. Buna rağmen gönderilen fonların Türkiye'nin dış ticaret açığını 1990 yılına kadar zaman zaman fazlasıyla karşıladığı anlaşılmaktadır.

Yapılan bu değerlendirmeler sonucunda gönderilen fonların Türk ekonomisinin dış dengesinin temel öğelerinden birisini meydana getirdiği rahatlıkla söylenebilir. 1970'li yılların ilk yarısına kadar yatırım malları ithalatının artışında önemli bir payı olan bu fonlar, Türkiye'nin ithalat kapasitesine katkıda, dış ticaret açığını karşılamada önemli bir yere sahiptir. Aynı zamanda bu fonlar dış ticaret büyüklüklerini etkilerken, ödemeler dengesi açıklarının kapatılmasına da katkıda bulunmaktadır. Gönderilen fonların bu olumlu etkilerinin yanında ilave talep yaratarak dış ticaret açığını arttırıcı bir rol üstlendiğini de gözden kaçırmamak gerekir. Gerçekten de, işgücü akımı ithalat ve ihracat kalemlerini etkileyerek işçi gönderilen ülkelerle olan dış ticareti yapısını değiştirebilir. Ayrıca dış turizm ve yabancı sermaye hareketlerinde de mevcut etkileri vardır.

İşgücü göçünün ihracat üzerindeki en belirgin etkisi, ihracatı arttırmasına yol açmaları yabancı ülkelerdeki Türk işçi aileleri tüke-

tim alışkanlıklarını da bu ülkelere taşıdıklarından, bazı ulusal malları talep etmektedirler. Diğer yünden, Türk işçilerin tüketim alışkanlıklarının yabancılar tarafından benimsenmesi durumunda, bazı tüketim mallarının ihracatı artacaktır. Türk işçilerin yoğun olduğu Belçika'da Türk malı yiyecek, içecek, gıda ve giyim eşyası satan Türklere ait 1000'e yakın işletme mevcuttur. Hatta bazı şehirlerde haftanın belli günleri Türk malları pazarı kurulmaktadır.

İşgücü akımının ithalat üzerine etkileri incelendiğinde daha önce de belirtildiği gibi Türkiye'de kalan işçi yakınlarına gönderilen fonlarla yaratılan ilave satınalma gücünün daha çok Türkiye'de üretilen tüketim mallarına talep yaratmakla birlikte, ikinci aşamada yatırım malları ithalatını arttırdığı belirlenmiştir. İki buçuk milyon Türk'ün yurt dışında yaşaması potansiyel olarak ithalat talebini hafifletici etkiler yaratmasına karşılık, Türkiye'ye gönderdikleri fonlar belirli ölçüde de olsa bu talebi yükseltmiştir. Ayrıca normal ithalat yanında, dış ödemeler bilançosunda bedelsiz ithalat olarak gösterilen kalemlerde düşüşe yol açmıştır. Bedelsiz ithalatın toplam ithalata oranı 1970'li yıllarda % 3 iken 1990'da bu oran % 0.3'e düşmüştür. Bunun nedeni ise bedelsiz ithalat hakkına sahip işçilerin permilerini bazı aracılarla satmasıyla oluşan permi ticaretinin ithalatın serbestleştirilmesi sonucu önemini kaybetmiş olmasıdır.

S O N U Ç

Siyasal, sosyal ve ekonomik motifler başlıkları altında gruplandırılabilir çok sayıda faktörün uluslararası işgücü hareketine yolaçtığı bilinmektedir. Tarihsel gelişim çerçevesinde bu motiflerin zaman zaman birinin veya ikisinin diğerlerinden daha ağırlıklı olarak gerek arz, gerekse de talep açısından uluslararası işgücü akımını etkileme gücüne sahip olabileceği gözlenmektedir. Bununla birlikte, bireysel göç kararını etkileyen temel faktör çoğu zaman ekonomik nedenlere dayanmakta ve basit bir fayda-maliyet karşılaştırması sonucu ortaya çıkmaktadır. Gerçekten, eğer göçedilecek ülkede elde edilecek kazancın bugünkü değeri, göçün maliyeti ile halen yaşanmakta olan ülkedeki kazancın toplamının bugünkü değerini geçerse, göç kararı alınabilmektedir.

Göç eden işgücünün niteliği ve ülkesindeki istihdam durumu sebep olacağı ekonomik etkilerin yönünü ve şiddetini belirlemede temel kriterler olma özelliğine sahiptir. Diğer bir ifadeyle hem nitelikli ve niteliksiz işgücünün ekonomik etkileri birbirinden farklıdır,

hem de açık işsiz, gizli işsiz veya marjinal verimliliği yüksek işgücünün göçünün ekonomik etkileri birbiriyle benzeşmemektedir. Bununla birlikte uluslararası işgücü hareketinin ekonomik etkilerini belirlemeye yönelik teorik çalışmalarda bu kriterler üzerinde fazlaca durulmadığı dikkat çekmektedir. Kanımızca bunun nedeni, söz konusu kriterlerle ilgili veri sağlamadaki zorluklar ve bu verilerin bazılarının somut olmayan faktörlere dayalı olmasının yarattığı sorunlardır.

Teorik çerçevede; uluslararası işgücü hareketinin göç veren ülkenin işgücü piyasasını işverenler açısından olumsuz, kalan işgücü açısından olumlu, milli gelirini ve kamu-finansmanını olumsuz, gelir dağılımını aynı meslek grubundaki işçiler ve ülkede kalan yakınları açısından olumlu, diğer gruplar için olumsuz, refah seviyesini olumsuz ve ödemeler dengesini olumlu yönde etkilediği ifade edilebilir. Siyasi ve sosyal yapıda ise hem olumlu hem de olumsuz etkilerden söz edilebilir. Göç alan ülkede ise, işgücü piyasasında işverenler açısından olumlu, yerli işgücü için olumsuz, milli gelirden ve kamu-finansmanda olumlu gelir dağılımında olumsuz, refah seviyesinde olumlu, ödemeler dengesinde döviz transferleri dışında olumlu, siyasal ve sosyal yapıda genelde olumsuz etkiler ortaya çıkmaktadır. Görüldüğü gibi, işgücü veren ülke bir çok açıdan kaybeden, göç alan ülke ise kazançlı taraf olmaktadır. Sonuçta ise diğer üretim faktörleri gibi işgücünün uluslararası hareketliliği dünya refahını arttırıcı etkide bulunmaktadır.

Türkiye'den Avrupa Topluluğu Ülkelerine yönelik olarak 1960'lı yıllardan itibaren başlayan işgücü göçünün ekonomik etkileri incelendiğinde belli varsayımlara dayalı olarak yukarıda yapılmış bulunan teorik açıklamalardan oldukça farklı sonuçlar ortaya çıktığı belirlenmiştir.

Örneğin; yurt dışına işçi göçü kolaylıkla işgücü arz fazlası ile ikame edilebildiği için işverenler açısından önemsenecek ölçüde bir olumsuzluk yaratmamıştır. Buna karşılık

işgücü arzcuları açısından beklentilere uygun olarak yeni iş imkânları yaratmak suretiyle olumlu etkilere yol açmıştır. Yurt dışında istihdam edilmiş Türk işgücünün Türkiye'deki işgücü arz fazlasının % 33'ü oranında olması, işsizlik sorununun hafifletilmesindeki öneminin bir göstergesidir.

İşgücü göçünün ekonomik etkilerinin parasal açıdan değerlendirilmesinde ülkeye gönderilen yurt dışı işçi fonları esas alınmaktadır. Bu fonların gelişiminde belirleyici rolü olan değişkenleri ortaya çıkarmak için uygulanan analitik modelde üç temel sonuca ulaşılmıştır. Bunlardan ilki, Türkiye'ye gönderilen fonlar üzerinde parasal değişkenlerin etkisinin 1974 sonrasında artmasına karşın, demografik değişkenlerin önemini daima korumuş olmasıdır. İkinci sonuç ise, parasal değişkenlerin kişi başına gönderilen fonlar üzerinde dolaylı etkide bulunmasına karşın, demografik değişkenlerin doğrudan etki yaratmasıdır. Üçüncü sonuç ise yukarıda sözü geçen her iki değişkenin

büyükliklerini etkileyen temel faktörün işgücü kabul eden ülkelerin izlediği politikalar olmasıdır.

Gönderilen fonların kullanımını etkileyen faktörlerle ilgili olarak yapılan alan çalışmasında ise, bu konuda hükümet programlarının önemli bir rolü olmadığı, kişisel kararların ön plânda olduğu gözlenmiştir. Kişisel motiflerden etkilenecek ülkeye yönelen fonlar sonuçta ağırlıklı olarak (% 85) tüketim harcamalarında kullanılırken, yatırım harcamalarına düşen pay oldukça az olmuştur (% 15).

İşgücü göçü sonucunda yurt dışından sağlanan fonların tüketim, tasarruf, yatırım gibi akım değişkenler aracılığıyla Türk ekonomisinde yarattığı etkiler de genel olarak olumlu yönde olmuştur. Tüketim hem periyodik olarak, hem de yerel ve sektörel bazda yurtiçi talepte önemli artışlar sağlayarak fiyatlar genel seviyesi ve uyarılmış yatırımlar üzerinde yükseltici yönde etkiler yaratmıştır.

Türkiye'ye gönderilen fonların tüketim mallarına yönelik ilâve talep yaratan kısmı, çeşitli ekonomik etkilere yolaçmıştır. İlâve talebin ulusal arz tarafından karşılanabildiği yıllarda ve sektörlerde ulusal üretimde ve istihdam üzerinde pozitif etkileri gözlenmiştir. Bu durum özellikle inşaat sektöründe açık bir şekilde izlenebilmektedir. Bunun sonucu olarak da, kısa dönemdeki talep artışı yatırım ve üretim yapmayı uyarıcı bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Buna karşılık ilâve talebin tamamının toplam üretim tarafından karşılanamadığı yıllarda ve sektörlerde tüketim malları ithalatında artışlara, bu ithalatın sınırlandırıldığı yıllarda ise bu malların fiyatlarında artışlara yol açılmıştır. Gönderilen fonların Türkiye'nin toplam tüketimi içerisindeki payının 1990 yılı itibariyle % 4 civarında olması, bu fonların

genel olarak yüksek bir oranda olmasa da, özellikle bu ortalama değer- den daha yüksek paya sahip olduğu sektörler açısından ihmal edilmeye- cek bir ağırlık taşımış olduğunu ortaya koymaktadır.

Gönderilen fonların yatırımlar için kullanılan kısmı yatırım mallarının toplam talep ve üretimini arttırıcı bir etki yaratmıştır. Üretimdeki artışın talebi karşılamada yeterli olmadığı yıllarda bu kez bu malların fiyatları yükselmiştir. Bu yükselişleri engellemek için ithalatın artırılması yoluna gidilmiştir. Ancak çeşitli nedenlerle it- halat yeterince arttırılamadığından yatırım malları fiyatlarındaki ar- tışın önüne geçilememiştir. Gönderilen fonların Türkiye'nin toplam ya- tırım içerisindeki payının 1990 yılı itibariyle % 16 civarında olması önemli bir değerdir. Yurt dışı işçi fonlarının diğer önemli bir etkisi ise Türkiye'nin toplam tasarrufları içerisinde 1990 yılı itibariyle % 16'ya yakın bir payının olmasıdır.

Türkiye'de önemli ölçüde üretim kaybına yol açmadan ülkenin dış âlem gelirlerinin artışına katkı sağlama özelliği nedeniyle işgücünün göçünün milli geliri etkileme yönü olumlu olmuştur. Benzer şekilde ver- gi yükü en az olan bir kesimin (tarım kesimi) ağırlıklı olarak göçmen işçi kesimini oluşturmasından dolayı, göç nedeniyle uğranılan vergi kaybı göç sonrası gönderilen işçi fonlarına kıyasla çok düşük kaldığı için göçün kamu finansmanına olan net etkisi de olumlu yönde olmuştur.

Ödemeler dengesi üzerindeki net etki başka ülkelerdeki gibi o- lumludur. Özellikle toplam ithalat ve ihracatı karşılama oranı uzun yıllar yüksek oranlarda gerçekleşerek, dış ticaret açığıının düşük kal- masını sağlamıştır. Ancak döviz gelirlerinin sınırlı olduğu 1980 öncesi

yıllarda bu etki çok daha fazla hissedilmiş ve döviz darboğazı sorununun aşılmasında temel bir role sahip olmuştur. Böylece yurt dışındaki Türk işçilerinin gönderdiği fonların ekonomik etkileri yukarıda analiz edilen değişkenler üzerindeki olumlu yansıması Türkiye'nin ekonomik büyüme ve refah seviyesi üzerindeki net etkisinin olumlu yönünde olduğunu ortaya koymaktadır.

İşgücü göçünün ekonomik etkilerinin işgücü arzıcısı ülke olan Türkiye için genellikle teorik açıklamaların tersine ve olumlu sonuçlar vermesi daha önce belirtildiği gibi gönderilen işgücünün niteliğinden ve istihdam durumundan kaynaklanmış olabilir. Türkiye'de herhangi bir nitelik gerektirmeyen işte çalışan veya hiçbir işte çalışmayan kişiler işgücü arzıcısı kitleyi oluşturdukları için bunların ek silmesinin ekonomi üzerinde fazlaca olumsuz bir etkisi olmamıştır. Üstelik işte çalışıyor gözükenlerin büyük bir kısmı gizli işsizler deposu olan tarım sektöründe istihdam edilmiş oldukları için bunların ek silmesinin üretim başta olmak üzere tüketim, gelir, kamu geliri, tasarruf, yatırım gibi makro ekonomik büyüklükler üzerinde olumsuz bir etkisi gözlenmemiştir.

Sonuç olarak Türkiye ekonomisi üzerinde geçmişte önemli faydaları olduğu anlaşılan yurt dışı işgücü göçünün gelecekte de potansiyel olarak önemli ekonomik ve diğer menfaatler sağlayabileceği anlaşılmaktadır. Bu faydaların maksimize edilebilmesi için çalışmamızda da görüldüğü gibi etkilemenin hangi değişkenler aracılığıyla nasıl ve ne ölçüde olduğu öncelikle iyice belirlenip, izlenecek politikalarda elde edilen bu bulgular esas alınmalıdır.

Y A R A R L A N I L A N K A Y N A K L A R

- ABADAN-UNAT, Nermin : "Türkiye'nin Dış Göç Akımı ve Sosyal Hareketlilik", S.B.F. Dergisi, C.XXVII, No.4, Ankara, 1972.
- AKAGÜL, Deniz : **Analyse Des Relations Economiques Entre L'Europe Et La Turquie Le Cas De L'Association C.E.E. Turquie**, Université de Lille I, Lille, 1988.
- AKER, Ahmet : **İşçi Göçü**, Sander Yayınları, İstanbul, 1972.
- BALASSA, Bela : **The Theory Of Economic Integration**, unwin Universty Books, London, 1963.
- BERBERGİLOĞLU, Melih : **"AET'de Türk İşgücünün Serbest Dolaşımı"**, Dış Ticarete Durum Dergisi, İstanbul, Ocak-1987.
- BHAGWATI, N.Jağdish : **Taxing The Brain Drain, Challenge**, 1976.
- BULUTAY, Tuncer : **Report On Employment In Turkey**, Ankara, 1990.
- DEŞİYAB : **İşçi Şirketleri Envanter Çalışması**, Ankara, 1986.

- DİE, : **Dış Ticaret İstatistikleri**, Muhtelif Yıllar.
- DİRİMTEKİN, Halil : **Türkiye Ekonomisi**, Sevinç Matbaası, Ankara, ?.
- DPT : **AET-V. BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI-ÖZEL İHTİSAS KOMİSYONU RAPORU**, Ankara, 1983.
- EKİN, Nusret : **İşgücü ve Ekonomik Gelişme**, İstanbul Üniversitesi Yay.No.1397, İstanbul, 1968.
- GİTMEZ, S. Ali : **Dış Göç Öyküsü**, Maya Yay., Ankara, 1979.
- GÖKDERE, Y. Ahmet : **Yabancı Ülkelere İşgücü Akımı ve Türk Ekonomisi Üzerindeki Etkileri**, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1978.
- GURUSHRI, Swamy : **International Migrant Workers, Remittances Issues and Prospects**, World Bank Staff Working Paper No.481, Washington, 1981.
- HAMMERMESH, S. Daniel and REES, Albert : **The Economics Of Work and Pay**, Harper and Row Publishers, B.4, New York, 1988.
- HAN, Ergül : **Az gelişmişlik ve Kalkınma Ekonomisi**, Anadolu Üniversitesi Yay., Kütahya, 1991.
- HAN, Ergül : **Kalkınma Plânlaması**, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, 1988.
- HAZİNE VE DIŞ TİCARET MÜSTEŞARLIĞI: **Başlıca Ekonomik Göstergeler**, Muhtelif Yıllar.

- I.M.F. : **"Utilisation Des Envois De Fonds Des Travailleurs Migrants Dans Les Pays Exportateurs De Main-d'oeuvre"**, Finance et Developpement, Juin, 1980.
- KARLUK, S. Rıdvan : **Avrupa Toplulukları ve Türkiye**, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1990.
- KAZGAN, Gülten : **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, Altın Kitaplar Yayınevi, B.2, İstanbul, 1988.
- KINDLEBERGER, P. Charles : **Uluslararası İktisat**, Doğan Yay., (Çev.:Necdet SERİN) C.I, Ankara, 1970.
- LINDERT, H. Peter and KINDLEBERGER, P. Charles : **International Economics**, IRWIN Publications, Illinois, 1982.
- LIPSEY, G. Richard : **An Introduction to Positive Economics**, London, 1966.
- MAILLET, Pierre : **L'Economie De La Communauté Européenne**, Editions Sirey, Paris, 1986.
- MARTIN, L. Philip : **The Unfinished Story: Turkish Labour Migration to Western Europe**, International Labour Office, Geneva, 1991.
- MEADLE, J.E. : **Trade and Welfare; The Theory Of International Economic Policy**, Oxford University Press, London, 1955.
- MYRDAL, Gunnar : **Une Economie Internationale**, Presses Universitaires De France, Paris, 1958.
- PAINE, Suzanne : **Exporting Workers; The Turkish Case**, Cambridge University Press, Cambridge, 1974.
- OECD : **Etudes Economiques**, Paris, 1990.
- OECD : **"La Chaine Migratoire"**, Direction Des Affaires Sociales de La Main d'oeuvre et de l'education, Paris, 1978.

- OECD : "Migrations Temporaires Intra-Européennes Pour Le Commerce, Les Investissements et La Cooperation Industrielle", Etudes Economique, Paris, 1976.
- SALVATORE, Dominick : *International Economics*, Macmillan Publishing Company, B.2, New York, 1987.
- SAVAŞ, F. Vural : *Türkiye ve AET*, İstanbul, 1983.
- SEYİTOĞLU, Halil : *Uluslararası İktisat; Teori, Politika, Uygulama*, Güzem Yay., B.7, İstanbul, 1990.
- T.C. ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞI : *1989 Yılı Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Raporu*, Ankara, Muhtelif Yıllar.
- T.C. MALİYE BAKANLIĞI : *Yıllık Ekonomik Rapor*, Muhtelif Yıllar.
- T.C. MERKEZ BANKASI : *Yurt Dışındaki Vatandaşlarımızın Tasarruf Eğilimleri Araştırması I, II*, Ankara, 1986.
- T.O.B.B. : *İktisadi Rapor*, Ankara, Muhtelif Yıllar.
- YÜKSEL, A. Sait : *Ortak Pazarın Sosyal Düzeni ve Ortak Pazarla İlişkilerimizin Sanayimiz Açısından Sosyal Yapıya Muhtelif Etkileri*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1973.
- YÜKSEL, A. Sait : *Türkiye İlişkileri Açısından Avrupa Ekonomik Topluluğu*, E.İ.T.İ.A. Yay.No. 157/99, Eskişehir, 1975.

EK - 2.1.

**1990 YILI SONU İTİBARIYLA YURT DIŞINDAKİ TÜRK NÜFUSUNUN
ÜLKELERE VE YAŞLARINA GÖRE DAĞILIMI**

<u>ÜLKELER</u>	<u>FAAL NÜFUS</u>	<u>FAAL OLMAYAN NÜFUS</u>	<u>TOPLAM</u>
F. ALMANYA	694.219	1.020.781	1.715.000
HOLLANDA	86.000	99.000	185.000
FRANSA	100.600	114.400	215.000
BELÇİKA	66.500	129.500	196.000
DİĞER AT ÜLKELERİ	40.000	71.672	111.672
AT ÜLKELERİ TOPLAMI	987.319	1.435.353	2.422.672
DİĞER AVRUPA ÜLKELERİ	96.681		181.416
ORTA DOĞU VE KUZEY AFRİKA ÜLKELERİ	146.554		152.119
AVUSTRALYA	31.000		110.000
DİĞER ÜLKELER	14.000		14.000
	<u>1.275.554</u>		<u>2.880.210</u>

KAYNAK: (1) OECD, **Etudes Economics 1990.**

(2) ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞI, **1989 YILI YURT DIŞI
İŞİ HİZMETLERİ RAPORU**, Ankara, 1990, s.1.

EK-2.2.

**AT ÜLKELERİNDE ÇALIŞAN YABANCI İŞGÜCÜ İÇERSİNDE
TÜRK İŞGÜCÜNÜN ORANI (1974)**

ÜLKELER	YABANCI İŞGÜCÜ (1)		TÜRK İŞGÜCÜ (2)		2/1
	(000)	(%)	(000)	(%)	
F. ALMANYA	1.823	38.8	590	90.00	32.4
FRANSA	1.600	34.0	25	3.80	1.6
HOLLANDA	67	1,4	22	3.30	32.8
BELÇİKA	100	2.1	10	1.50	10.0
DANİMARKA	27	0.6	6	0.90	20.8
İNGİLTERE	1.035	22.0	3	0.50	0.3
İTALYA	26	0.6	-	0.10	1.2
İRLANDA	1	-	-	-	-
LÜKSEMBURG	16	0.3	-	-	-
TOPLAM	4.695	100	656	100	140

KAYNAK: AT İstatistikleri "Le Bulletin Hebdomadaire De La Kredietbank".

EK - 2.3.

**YURT DIŞINA YÖNELİK TÜRK İŞGÜCÜ GÖCÜNÜN
VE
GÖNDERDİĞİ FONLARIN GELİŞİM SEYRİ**

<u>YILLAR</u>	<u>TOPLAM</u>	<u>AT YÖNELİK</u>	<u>KÜMÜLATİF</u>		<u>GÖNDERİLEN FONLAR(Milyon \$)</u>
			<u>TOPLAM</u>	<u>AT</u>	
1962	11.185	-	-	-	-
1963	30.228		41.513		
1964	66.176		107.689		9
1965	51.520		159.203		70
1966	34.410	33.788	193.619	33.788	115
1967	8.947	7.247	202.566	41.035	93
1968	43.204	42.284	245.770	83.319	107
1969	103.975	101.737	349.745	185.056	141
1970	129.575	111.246	479.320	296.302	273
1971	88.442	79.017	567.762	375.319	471
1972	85.229	77.342	652.991	452.661	740
1973	135.820	123.712	788.811	576.379	1.184
1974	20.211	13.976	809.022	590.349	1.426
1975	4.419	756	813.441	591.105	1.312
1976	10.558	2.304	823.999	593.409	982
1977	19.084	710	843.083	594.119	982
1978	18.852	1.506	861.935	595.625	893
1979	23.630	1.076	885.565	596.701	1.694
1980	28.503	852	914.068	597.553	2.071
1981	58.753	341	972.821	597.821	2.490
1982	49.388	99	1.022.209	597.993	2.140
1983	52.470	63	1.074.679	598.056	1.513
1984	45.815	44	1.120.494	598.100	1.807
1985	47.353	90	1.167.487	598.190	1.714
1986	35.608	116	1.203.455	598.306	1.634
1987	40.807	208	1.244.262	598.514	2.021
1988	53.038	111	1.297.300	598.625	1.806
1989	49.928	82	1.347.228	598.707	3.138
1990	31.100	73	1.378.328	598.780	3.325

EK - 2.4.

YILLAR VE ÜLKELER İTİBARIYLA YURT DIŞINA GÖNDERİLEN İŞÇİLERİN SAYILAR

<u>ÜLKELER</u>	<u>1961-1973</u>	<u>1974-1980</u>	<u>1981-1984</u>	<u>1985</u>	<u>1986</u>	<u>1987</u>	<u>1988</u>	<u>1989</u>
F.ALMANYA	648.029	9.412	409	23	17	27	85	51
AVUSTRALYA	4.668	3.785	772	250	391	422	372	271
AVUSTURYA	34.461	55.003	205	16	52	74	34	142
BELÇİKA	15.309	834	20	7	-	2	1	3
FRANSA	45.366	10.668	19	4	3	4	6	7
HOLLANDA	23.359	1.836	42	5	12	18	19	21
İSVİÇRE	6.360	2.794	820	110	137	83	96	38
S.ARABİSTAN	4	26.739	72.927	35.067	23.771	27.109	34.645	32.319
LİBYA	664	48.457	97.055	9.680	8.381	10.986	13.194	12.608
DİĞERLERİ	12.069	15.729	34.157	2.191	2.844	2.082	4.569	4.468
	<u>790.289</u>	<u>125.257</u>	<u>206.426</u>	<u>47.353</u>	<u>35.608</u>	<u>40.807</u>	<u>53.021</u>	<u>49.928</u>

KAYNAK: T.C. ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞI, 1989 Yılı Raporu, Yurt Dışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1990, s.189.

EK - 3.1.

TÜRKİYE'DE NÜFUS, İSTİHDAM VE İŞSİZLİK, 1950-1990

Göstergeler	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956
Toplam Nüfus	21.618.867	22.129.448	22.654.591	23.191.784	24.742.809	24.308.045	24.889.486
12 Yaş ve Üzerindeki Nüfus	12.335.629	12.699.246	13.074.622	13.460.022	13.856.783	14.265.239	14.686.904
İşgücü Arzı	9.976.530	10.353.851	10.800.195	11.305.313	11.684.674	11.989.978	12.155.744
İşgücü Talebi	9.840.602	10.191.009	10.611.950	11.008.262	11.338.610	11.647.029	11.791.875
İşgücü Arz Fazlası	135.928	162.842	188.245	297.051	346.064	342.949	363.869
Ekonomik Olarak Faal Olmayan Nüfus	2.359.099	2.345.395	2.274.427	2.154.709	2.172.109	2.275.261	2.531.160
İşgücüne Katılma Oranı (%)	80.9	81.5	82.6	84.0	84.3	84.1	82.8
İşsizlik Oranı (%)	1.4	1.6	1.7	2.6	3.0	2.9	3.0

(EK - 3.1'in Devamı)

Göstergeler	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963
Toplam Nüfus	25.484.356	26.094.635	26.720.742	27.364.894	28.024.017	28.700.308	29.394.239
12 Yaş ve Üzerindeki Nüfus	15.119.829	15.565.517	16.024.341	16.498.003	16.984.314	17.484.961	18.000.364
İşgücü Arzı	12.353.942	12.627.572	12.722.337	12.859.215	13.044.829	13.164.366	13.320.309
İşgücü Talebi	12.031.190	12.288.683	12.380.059	12.483.051	12.626.159	12.751.976	12.893.898
İşgücü Arz Fazlası	322.752	338.889	342.278	376.164	418.670	412.390	426.411
Ekonomik Olarak Faal Olmayan Nüfus	2.765.887	2.937.945	3.302.004	3.638.788	3.939.485	4.320.595	4.680.055
İşgücüne Katılma Oranı (%)	81.7	81.1	79.4	77.9	76.8	75.3	74.0
İşsizlik Oranı (%)	2.6	2.7	2.7	2.9	3.2	3.1	3.2

(EK - 3.1'in Devamı)

Göstergeler	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970
Toplam Nüfus	30.108.270	30.838.997	31.588.862	32.358.390	33.150.317	33.960.872	34.792.766
12 Yaş ve Üzerindeki Nüfus	18.532.436	19.078.716	19.641.099	20.220.059	20.817.742	21.431.386	22.063.118
İşgücü Arzı	13.548.054	13.750.591	14.010.304	14.345.876	14.635.561	14.886.964	15.204.786
İşgücü Talebi	13.098.617	13.280.480	13.531.732	13.700.760	13.917.547	14.058.376	14.284.225
İşgücü Arz Fazlası	449.437	470.111	478.572	645.116	718.014	828.588	920.561
Ekonomik Olarak Faal Olmayan Nüfus	4.984.382	5.328.125	5.630.795	5.874.183	6.182.181	6.544.422	6.858.332
İşgücüne Katılma Oranı (%)	73.1	72.1	71.3	70.9	70.3	69.5	68.9
İşsizlik Oranı (%)	3.3	3.4	3.4	4.5	4.9	5.6	6.1

(EK - 3.1'in Devamı)

Göstergeler	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977
Toplam Nüfus	35.646.588	36.525.378	37.424.959	38.348.342	39.296.188	40.271.875	41.270.773
12 Yaş ve Üzerindeki Nüfus	22.713.472	23.384.858	24.074.174	24.783.807	25.514.359	26.268.536	27.042.853
İşgücü Arzı	15.529.276	15.878.609	16.242.046	16.652.764	16.899.736	17.366.139	18.118.230
İşgücü Talebi	14.535.070	14.931.131	15.199.820	15.503.189	15.686.934	15.896.223	16.394.019
İşgücü Arz Fazlası	994.206	947.478	1.042.226	1.149.575	1.212.802	1.469.916	1.724.211
Ekonomik Olarak Faal Olmayan Nüfus	7.184.196	7.506.249	7.832.128	8.131.043	8.614.623	8.902.397	8.924.623
İşgücüne Katılma Oranı (%)	68.4	67.9	67.5	67.2	66.2	66.1	67.0
İşsizlik Oranı (%)	6.4	6.0	6.4	6.9	7.2	8.5	9.5

(EK - 3.1'in Devamı)

Göstergeler	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984
Toplam Nüfus	42.296.230	43.348.986	44.332.800	45.524.054	46.662.938	47.832.282	49.036.267
12 Yaş ve Üzerindeki Nüfus	27.839.994	28.660.633	29.507.810	30.363.108	31.258.121	32.179.516	33.130.707
İşgücü Arzı	18.367.583	18.393.299	18.504.720	18.463.848	18.361.256	18.673.209	18.919.814
İşgücü Talebi	16.608.887	16.847.405	17.051.580	17.187.991	17.094.330	17.254.046	17.500.828
İşgücü Arz Fazlası	1.758.696	1.545.894	1.45.3140	1.275.857	1.266.926	1.419.163	1.418.986
Ekonomik Olarak Faal Olmayan Nüfus	9.472.411	10.267.334	11.003.090	11.899.260	12.896.865	13.506.307	14.210.893
İşgücüne Katılma Oranı (%)	66.0	64.2	62.7	60.8	58.7	58.0	57.1
İşsizlik Oranı (%)	9.6	8.4	7.9	6.9	6.9	7.6	7.5

(EK - 3.1'in Devamı)

Göstergeler	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Toplam Nüfus	50.269.192	51.535.201	52.835.221	54.637.085	55.664.000	56.473.035
12 Yaş ve Üzerindeki Nüfus	34.107.301	35.112.681	36.147.697	37.097.933	38.035.480	38.948.725
İşgücü Arzı	19.122.161	19.617.106	20.127.250	20.616.733	20.943.614	22.140.540
İşgücü Talebi	17.776.514	18.082.799	18.466.670	18.907.996	19.187.941	19.327.510
İşgücü Arz Fazlası	1.345.647	1.534.307	1.660.580	1.708.737	1.755.673	1.813.030
Ekonomik Olarak Faal Olmayan Nüfus	14.985.140	15.495.575	16.020.447	16.481.200	16.734.520	17.013.711
İşgücüne Katılma Oranı (%)	56.1	55.9	55.7	55.6	55.1	54.3
İşsizlik Oranı (%)	7.0	7.8	8.3	8.3	8.4	8.6

KAYNAK: (1) BULUTAY, s.82-85.

(2) TOBB, **İktisadi Rapor**, Muhtelif Yıllar.

EK-3.2.

ANALİTİK MODEL'İN PARAMETRE DEĞERLERİ (1964-1990)

<u>Yıllar</u>	<u>Gönderilen Fonlar (Milyon \$)</u>	<u>Kişibaşına Gönderilen Fonlar (\$)</u>	<u>Yurt Dışındaki Türk İşçi Sayısı</u>	<u>F.Almanya'da Nominal Ücretler (DM)</u>
1964	9	83.6	107.689	652
1965	70	439.7	159.209	714
1966	115	594.0	193619	772
1967	93	459.0	202.566	797
1968	107	435.4	245.770	824
1969	141	403.2	349.745	902
1970	273	569.6	479.320	1044
1971	471	829.6	567.762	1107
1972	740	1133.2	652.991	1272
1973	1.184	1501.0	788.811	1426
1974	1.426	1762.6	809.022	1590
1975	1.312	1612.9	813.441	1701
1976	982	1191.8	823.999	1835
1977	982	1164.8	843.083	1956
1976	893	1036.0	861.935	2065
1979	1694	1912.9	885.565	2127
1980	2071	2265.7	914.068	2195
1981	2490	2559.6	972.821	2258
1982	2140	2093.5	1.022.209	2325
1983	1513	1407.8	1.074.679	2411
1984	1807	1612.7	1.120.494	2480
1985	1714	1468.1	1.167.487	2530
1986	1634	1357.8	1.203.455	2578
1987	2021	1624.2	1.244.262	2653
1988	1806	1392.1	1.297.300	2735
1989	3138	2329.1	1.347.228	2819
1990	3325	2412.4	1.378.328	2903

EK-3.3.

ANALİTİK MODEL'İN PARAMETRE DEĞERLERİ (1964-1990)

<u>Yıllar</u>	<u>i (%)</u>	<u>tmm (%)</u>	<u>tc (%)</u>	<u>r (%)</u>	<u>f (%)</u>
1964	-	-	0	1.1	8.3
1965	-	35	0	1.3	12.8
1966	1	31	27	1.5	15.3
1967	1	11	33	-1.7	18.5
1968	1	13	0	0.4	18.7
1969	1.7	15	0	0.7	19.1
1970	1.6	6	0	-1.1	21.4
1971	1.7	9	0	-1.7	21.9
1972	1.5	6	0	-3.4	22.0
1973	1.4	4	0	-5.9	22.7
1974	1.6	6	6	-12.9	23.4
1975	2.5	8	7	-1.6	24.5
1976	2.9	9	9	-2.2	25.1
1977	2.9	8	11	-1.9	25.1
1978	4.7	6	25	-2.2	26.8
1979	7.7	21	90	-1.7	27.8
1980	2.7	30	-	-11.7	29.4
1981	2.5	8	-	2.1	29.9
1982	2.3	4	-	2.3	30.6
1983	3.0	3	-	1.4	31.5
1984	2.6	7	-	0.3	33.5
1985	3.0	6	-	3.1	33.7
1986	4.2	5	-	5.1	33.9
1987	4.8	5	-	4.1	34.2
1988	3.4	3	-	4.7	35.1
1989	3.0	4	-	5.7	36.5
1990	3.1	3	-	1.2	37.7

EK - 3.4.

TÜRKİYE'DE TÜKETİM VE YATIRIM HARCAMALARI

(1968-1990)

(CARİ FİYATLARLA)
(MİLYAR İL)

<u>Yıllar</u>	<u>GSMH</u>	<u>Toplam Yatırım Harcamaları</u>	<u>Toplam Tüketim Harcamaları</u>
1968	112.493	22.456	90.037
1969	124.893	25.158	99.735
1970	147.779	29.253	118.526
1971	192.602	35.997	156.605
1972	240.809	44.820	195.989
1973	309.829	55.921	253.908
1974	427.097	84.557	342.540
1975	535.771	122.837	412.834
1976	670.038	155.992	514.046
1977	870.239	219.600	650.639
1978	1.397.600	290.800	1.106.800
1979	2.178.400	558.600	1.619.800
1980	4.432.659	872.470	3.276.559
1981	6.553.540	1.242.839	4.980.946
1982	8.721.800	1.569.805	6.960.454
1983	11.143.400	2.169.243	9.173.643
1984	18.374.840	3.287.301	14.734.340
1985	27.715.200	5.561.681	22.107.715
1986	39.287.842	9.088.795	29.522.370
1987	58.389.959	14.128.000	44.539.659
1988	100.154.300	24.165.900	73.978.700
1989	170.412.370	38.304.200	132.108.170
1990	287.254.232	60.927.500	226.326.732

KAYNAK: (1) Halil DİRİMTEKİN, *Türkiye Ekonomisi*, Sevinç Matbaası, Ankara, ?, s.180-181.

(2) T.O.B.B. *İktisadi Rapor*, Muhtelif Yıllar.

EK-3.5.

**TÜRKİYE'NİN İTHALATININ MAL GRUPLARINA
GÖRE BİLEŞİMİ (1964-1990)**

	<u>Tüketim Malları</u>	<u>Yatırım Malları</u>	<u>Aramalları</u>
1964	26.2	245.5	265.7
1965	24.8	241.3	304.9
1966	35.8	341.2	341.2
1967	33.5	323.5	327.6
1968	36.3	366.6	360.7
1969	54.7	350.9	395.6
1970	47.3	446.0	454.3
1971	58.9	512.2	600.7
1972	72.8	775.7	707.1
1973	90.4	1.002.8	993.0
1974	157.1	1.289.0	2.331.5
1975	203.2	1.961.1	2.574.3
1976	156.4	2.239.3	2.732.9
1977	178.0	2.255.1	3.363.2
1978	132.7	1.589.7	2.876.5
1979	95.9	1.596.6	3.376.9
1980	193.3	2.835.1	4.638.8
1981	179.3	2.207.2	6.546.9
1982	181.5	2.323.6	6.337.5
1983	242.2	2.317.3	6.675.4
1984	473.7	2.659.1	7.624.1
1985	647.2	2.886.6	7.809.8
1986	956.1	3.474.2	8.320.3
1987	1.161.2	3.816.6	9.180.0
1988	1.109.8	3.988.7	9.236.6
1989	1.388.9	3.845.1	10.558.1
1990	2.884.8	5.928.5	13.489.0

KAYNAK: (1) TOBB, **İktisadi Rapor**, Muhtelif Yıllar.

(2) DİE, **Dış Ticaret İstatistikleri**, Muhtelif Yıllar.

(3) HDT, **Başlıca Ekonomik Göstergeler**, Muhtelif Yıllar.

EK-3.6.

TOPLAM İHRACAT, İTHALAT, DIŞ TİCARET AÇIĞI VE

CARİ İŞLEMLER DENGESİ

(Milyon TL)

Yıllar	Toplam İhracat	Toplam İthalat	Dış Ticaret Açığı	Cari İşlemler Açığı
1964	410.7	537.2	126.5	-109
1965	463.7	572.6	108.9	- 76
1966	490.7	718.3	227.6	-158
1967	522.3	648.7	126.4	-114
1968	496.3	763.7	267.4	-222
1969	536.8	801.2	264.4	-214
1970	588.5	947.6	359.1	-171
1971	676.6	1.170.8	494.2	-109
1972	885.0	1.562.6	677.6	- 8
1973	1.317.1	2.086.2	769.1	+484
1974	1.532.2	3.777.6	2.245.4	-719
1975	1.401.1	4.738.6	3.337.5	-1880
1976	1.960.2	5.128.6	3.168.4	-2300
1977	1.753.0	5.796.3	4.043.3	-3385
1978	2.288.2	4.599.0	2.310.8	-1418
1979	2.261.2	5.069.4	2.808.2	-1186
1980	2.910.1	7.909.4	4.999.3	-3210
1981	4.702.9	8.933.4	4.230.5	-2052
1982	5.746.0	8.842.7	3.096.7	-1160
1983	5.727.8	9.235.0	3.507.2	-2234
1984	7.133.6	10.756.9	3.623.3	-1407
1985	7.958.1	11.343.6	3.385.5	+1013
1986	7.456.7	11.104.8	3.648.1	-1465
1987	10.190.0	14.163.1	3.973.1	-806
1988	11.661.9	14.335.4	2.673.5	+1596
1989	11.624.7	15.792.1	4.167.4	+966
1990	12.959.5	22.302.3	9.342.8	-2611

KAYNAK: (1) TOBB, **İktisadi Rapor**, Muhtelif Yıllar(2) DİE, **Dış Ticaret İstatistikleri**, Muhtelif Yıllar.